

50.013-

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

2

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE

HONGROISE DES SCIENCES

POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekció visszaküldésével egyidőben.

Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések*

A XV. század legtermékenyebb német nyomdásza és legnagyobb könyvkereskedője kétségtelenül a nürnbergi Anton Koberger. Működését 1470-ben kezdte. A nyomdászkodást 1504-ben feladta, s élete utolsó évtizedében, 1513-ban bekövetkezett haláláig kizárólag könyvkereskedéssel foglalkozott. Mint könyvkereskedőnek Velencétől Frankfurtig, Lyontól Budáig Európa nagy részét behálózták kereskedelmi kapcsolatai. Budán, az 1490-es évek első felében egy ideig veje, Wolf Haller volt a megbízottja. Tartósabb üzleti kapcsolatban a budai könyvkereskedők közül Theobald Fegerrel állt.

Közismert, hogy a könyveket a XV. században kötetlenül hordókba, később (éppen Koberger kezdeményezésére) bálákba csomagolva szállították. A nyomdák ugyanis általában kereskedelmi csomópontokban jöttek létre; a könyvkötők, akik egyben gyakran könyvkereskedők is, ezzel szemben az egyetemi városokban találhatók.

Koberger is könyvei nagy részét kötetlenül szállította a nagy városokba, a könyvvásárokra (Lipcse, Frankfurt, Lyon) és az egyetemi városokba.

Mégis Loubiernak¹ már a század elején föltűnt, hogy a Koberger-nyomtatványok jó része² nagyon hasonló, vagy közel egyforma kötésben van. A század első felében, különösen a két világháború között, több cikk is foglalkozott ezekkel a kötésekkel, amelyek hamarosan mint kiadói kötések váltak ismertté, majd párhuzamosan más kiadói kötésekről is értesülhettünk, pl. a mainzi Schöffner-félékről.³

Knaus, Schmidt, Schwenke, Helwig és más kötés kutatók valószínűnek tartották, hogy a nagy kiadók, mint amilyen Koberger is volt, saját könyvkötőműhellyel rendelkeztek. E feltételezésnek annál is inkább megvolt az alapja, mivel a nagyjából kortárs Johann Neudörffer⁴, a XVI. század első felében azt írja Kobergeréről, hogy könyvkötői is voltak.

* Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának és a Kulturális Minisztérium Könyvtári Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága felolvasó ülésén 1976. február 5-én elhangzott előadás alapján.

¹ LOUBIER, Jean: *Der moderne Bucheinband für Verlagswerke*. — Archiv für Buchbinderei (1) 1901. 21.

² Eddigi vizsgálataink szerint a Koberger-nyomtatványoknak hozzávetőlegesen egyhatoda van Koberger-féle kötésben. — ROZSONDAI Béláné Kolauch Marianne: *Anton Koberger, a nyomdász, kiadó és könyvkereskedő a kötés kutatás tükrében*. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. 1976. 183. p. [Gépirat.]

³ KNAUS, Hermann: *Über Verlegereinbände bei Schöffner*. — Gutenberg Jahrbuch 1938. 97—108.

⁴ NEUDÖRFFER, Johann: *Des — Nachrichten von Künstlern und Werkleuten daselbst aus dem Jahre 1547. Nebst der Fortsetzung des Andreas Gulden*. Hrsg. von G. W. K. LOCH-

Tehát kortársi hagyományozás szerint volt Kobergernek könyvkötőműhelye. De a Koberger-nyomatványok egy részének előbb említett nagyon hasonló kötése is erre engednek következtetni. Beszélhetünk-e ezekután Koberger-féle kiadói kötésekről?

Előbb a kiadói kötés fogalmát kell tisztázni. Modern értelemben véve nagy példányszámú, azonosan bekötött könyvre gondolunk. Ezek a modern kiadói kötések a legapróbb részletekig azonosak, hiszen gépi úton állítják őket elő. Ezzel szemben a XV. századi ún. kiadói kötések kézműves könyvkötőműhelyben készültek. Ezek a kötések általában nem egyformák. Adódik ez a kézműipari előállítás természetéből is. Minden kötés egyedi. S az egyformaság nem is igény. Ezenkívül az összkiadásnak csak egy részét kötötték be, s ezeket sem egyszerre, hanem a kelendőség szerint. Voltak kötetlen és kötött példányok raktáron. Ha a kötöttek elfogytak, célszerű volt újabb egy-két példányt bekötni.

Goldschmidt,⁵ aki egyébként tagadja a Koberger-féle kiadói kötések létét, mégis feltételezi, hogy egy-egy példányt azért kötöttek be, hogy az érdeklődőknek jobban felkeltsék a figyelmét, mintát tudjanak mutatni, amelyet már ellenőriztek, kollacionáltak.

A hangsúly nem is azon van, hogy a nagy nyomdász-kiadóknak saját könyvkötőműhelye legyen. Ezek kiadványaik egy részét a helyi könyvkötőkkel kötötték be, s egyszerre több könyvkötőt is foglalkoztattak. A XV. században a kiadói kötés tehát csak azt jelenti, hogy a könyveket a nyomdász-kiadó megrendelésére és számlájára kötötték.⁶

Mint említettük, a könyvkötők általában könyvkereskedők is. Koberger korának egyik legnagyobb könyvkereskedője, s mint üzletember, feltehetően a nagyobb haszon érdekében köttette be kiadványai egy részét. Mivel kötve nem szállítottak könyveket, véleményünk szerint ezek a nürnbergi, polgári könyvkötőműhelyben készült kötéssel ellátott könyvek Nürnberg és környékén kerültek eladásra. E német gótikus, vaknyomásos bőrkötések ugyan nem olyan drágák, de azért általában a kötött könyv ára így is kétszerese a kötetlenének s a kötések mind a kiadó, mind a vásárló számára a nyomtatványtól függetlenül is értéket képviseltek.⁷

Nürnberg a könyveknek jó piaca volt. Sok humanista élt falai között (Pirckheimer, Schedel, Celtis, Eobanus Hessus stb.), s egy tucatnyi férfi és női kolostora volt a birodalmi városnak. Ezenkívül a polgárok is vettek könyveket (éppen ők inkább a kötés miatt), s okleveles adat bizonyítja, hogy a nürnbergi Tanács is vásárolt Kobergertől könyveket a városi könyvtár (Librei) számára.⁸

Helwig szerint⁹ a kiadói kötések csalhatatlan jelei a kötések előtábláján fölül a cím, vagy a mű tartalmára vonatkozó felirat. Ezeket nem egyes betűbélyegzőkkel állították elő, hanem a két-három szavas feliratot lemezbe vésték és ezt a

NER. Wien, 1875. Braumüller. — Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance 10. 173.

⁵ GOLDSCHMIDT, Ernst Philipp: *Gothic and renaissance bookbindings*. 2. ed. 1—2. vol. Nieuwkoop—Amsterdam, 1967. Degraaf—Israel. 1. köt. 36. p. továbbá 40—41.

⁶ HELWIG, Hellmuth: *Verlegereinbände im 15. und 16. Jahrhundert*. — Archiv für Buchbinderei (38) 1938. 83—84.

⁷ HELWIG, H. id. cikk 84.

⁸ PETZ, Josef: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Bucherei des Nürnberger Rates, 1429—1538*. — Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 6. (1886) 149., 154., 161. p.

⁹ HELWIG, Hellmuth: *Handbuch der Einbandkunde*. 1—3. Bd. Hamburg, 1953—1955. Maximilian-Gesellschaft. 1. köt. 58. p.

lemezt préselték a bőrbe. Helwig úgy véli, hogy ezek a lemezek a kiadó megrendelésére készültek, s lenyomatuk csak az általa kötetett könyvek tábláján jelenik meg.

Schmidt¹⁰ nemcsak azt fogadja el, hogy létezik Koberger-féle kiadói kötés, hanem hogy nemcsak Koberger-nyomtatvány lehet ún. Koberger-kötésben. Tudjuk, hogy Koberger más nyomdák termékeivel is kereskedett. Több példával találkoztam kutatásaim során, hogy strassburgi, hagenai, velencei, würzburgi, lyoni nyomtatvány volt Koberger-kötésben. (Egy strassburgi kiadvány-nyal mi is megismerkedünk a későbbiek során.)

Meggyőződésünk, hogy a fenti értelemben *van* tehát Koberger-féle kiadói kötés. Célunk ezt bizonyítani.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, célszerű egy kis technikortörténeti kitérőt tenni.

A XV. századi német bőrkötéstáblák kedvelt díszítőeleme volt a gránátalmavirág. Különösen Nürnberg környékén volt nagyon népszerű. Leginkább az előtábla középmezőjében láthatjuk gót ruta-indával körülveve. Ennek a ruta-indának az alapmotívuma az ún. fejbélyegző. A ruta-inda előállításához kétféle fejbélyegző szükséges (ld. az *I. ábrán*: I/1 és I/2). A harmadik bélyegző a ruta-indát kitöltő gránátalmavirág (I/3). Hogy tehát gránátalmavirágos gót ruta-indát kapjunk, három bélyegzőre van szükség. A kettős fejbélyegzőt négyszer kell a bőrbe nyomni, a másik típusú fejbélyegzőt pedig nyolcszor. Ez összesen tizenkettő, a tizenharmadik művelet a gránátalmavirágos bélyegző bőrbenyomása.

Egyszerűbbé tették ezt az eljárást, amikor a teljes ruta-indát mintegy elfelezve készítettek egyetlen bélyegzőt (II/1). Ezt egyszer fölülről, egyszer alulról egymáshoz illesztve nyomták a bőrbe. Harmadik művelet a virágtó (II/2) beillesztése volt. Most már tehát csak két bélyegzőre volt szükség, a műveletek száma pedig tizenháromról háromra csökkent.

Az előbbiekhöz képest a lemezbélyegző (III) szinte forradalmi előrelépés. A lemezbélyegző a kis egyesbélyegzőknek szinte összefoglalója. Minden egyszerre, egyetlen műveletben kerülhet a bőrtábla felületére. A lemezbélyegzőt már nem kézzel, mint az egyesbélyegzőket, hanem kézi sajtóval préselték a bőrbe. Ez drágította az eljárást, nem is beszélve arról, hogy a lemez készítése, metszése is többbe került. Ez, szerintünk, a magyarázata annak, hogy sokáig a kettőt párhuzamosan használták.

Az a könyvkötő, akinek már megvolt az egyesbélyegzőkből álló szerszámkészlete, ezeket használta továbbra is, mégha időben, ügyességben többet is követeltek tőle az egyesbélyegzők.

A görgető is ugyanezen az elven alapszik, vagyis egyszerűsíteni azt az eljárást, amivel a kötéstáblán a tükröt körülvevő keretet nyerhetjük. A mellékelt ábrán a nürnbergi kötésekre annyira jellemző pálcán áthurkolódó indát és rozettát láthatjuk görgetőn egyesítve.

Németországban mind a lemez, mind a görgető csak majd a XVI. században, a reneszánsz kötéseken válik általánosan uralkodóvá és szorítja háttérbe az egyesbélyegzőket. De akkor már témaváltozás is következik, a tisztán növényi és állatvilágból vett elemeket allegorikus emberábrázolások, a bibliából vett jelenetek, vagy portréképek váltják föl.

¹⁰ SCHMIDT, Adolf: *Verlegereinbände Anton Kobergers zu Nürnberg in der Landesbibliothek zu Darmstadt*. — Archiv für Schreib- und Buchwesen (2) 1928. 120.

Egy kötésen általában öt-nyolc bélyegző szerepel. (Ld. a 3. ábrát.) Egy könyvkötőműhelynek pedig ennél jóval több bélyegzőből áll a készlete. Az egy műhelyből származó kötések díszítésénél kettő – három – négy ugyanolyan bélyegző mindig megjelenik, általában azonban más elrendezésben, vagy egy-két újabb bélyegző társaságában.¹¹

A Koberger-kötések létjogosultságának bizonyítására előbb a többkötetes művek különböző könyvkötőnél készült köteteit hozzuk fel.

Az Egyetemi Könyvtár Inc. 637/I és 637/II (CIH 671)¹² jelzetű ősnymtatványai az 1497-ben Kobergernél megjelent Nicolaus de Lyra kommentálta Biblia második és harmadik része. Az itt bemutatott két kötés két különböző könyvkötőműhelyben készült.

Az Univ. 637/I felirata „Secunda ps lire”, a felirat alatt egymásba kapcsolódó ívek (4.1) láthatók. Alul a rövidebb oldalon griffek (4.2) sorakoznak, a két hosszabb oldalon rozetta (4.3) váltakozik pálcán áthurkolódó gótikus indával (4.4). A tükröt gót ruta-indás gránátalmavirág tölti ki (4.5). A háttábla kerete rozetta és inda bélyegzőkből (4.3 és 4.4) áll. A tükröt átlók tagolják, az így nyert háromszögekbe griff bélyegzők (4.2) kerültek.

Ez a kötés abban a nürnbergi könyvkötőműhelyben készült, amelynek bélyegzőit Kyriss 237. táblázatán láthatjuk.

Az Univ. 637/II felirata „Tertia ps lire”. Felépítése megfelel a szokásos Koberger-féle kötésekének. A hosszabb oldalakon körbe foglalt rozetta (5.1) és pálcán áthurkolódó inda (5.2) sorakozik, alul pedig kétfejű sasok (5.3). A középmezőben ruta-indás gránátalmavirág (5.4). A háttábla keretében a rövidebb oldalon szabad gránátalmavirágok (5.5), a hosszabb oldalakon kétfejű sasok (5.3) láthatók. A tükrő átlók osztotta háromszögeiben is egy-egy szabad gránátalmavirágot (5.5) helyezett el a mester. A gerincmezőkben körbe foglalt rozetták (5.1).

E kötés bélyegzői Kyriss 227. táblázatán látható bélyegzőkkel egyeznek.

A két kötés összetartozását bizonyítja, hogy mindkettő kötésébe az előtáblán GK monogram van belesütve. (Az Univ. 637/III, vagyis a Biblia negyedik része sima pergamen kötésben van, de a possessor bejegyzés is mutatja, hogy eredetileg sem tartozott ehhez a két kötethez.)

A többkötetes művek két vagy több könyvkötőnél köttetett, s véleményünk szerint a kiadó megrendelésére készült kötéseire a következő példa:

a Széchényi Könyvtár 558 b jelzetű ősnymtatványa, amely Petrus Lombardus munkáját, a *Sententiarum libri* négy kötetét tartalmazza (CIH 2646).

Az első és a negyedik rész kötése készült ugyanannál a könyvkötőnél. A felépítés és a díszítőelemek megfelelnek az eddigi Koberger-kötésekének. A felirat (Prima ps bonaventure) alatt és az előtábla alján griffek (6.1) sorakoznak. A hosszmenti oldalon valószínűleg pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzők voltak. Ez nehezen kivehető. Az előtábla középmezőjét tulipános gót ruta-inda (6.2) tölti ki. A kaposos oldalon hiányos és szúrágta az előtábla, a gerinc mentén pedig átragasztott. Restaurálásakor feltétlen le kell fejteni ezt az átragasztást és

¹¹ A német gótikus kötések meghatározásához KYRISS, Ernst: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet. 1–4. Bd.* Stuttgart, 1951–1958. Hettler. c. munkáját szoktuk alapul venni. E munka II. kötetében Kyriss tizenegy nürnbergi, polgári könyvkötőműhely leggyakoribb bélyegzőit is közzétette. Kutatásaink során a vizsgált kötések meghatározásánál egy-egy ilyen Kyriss-féle táblázat bélyegzőivel hasonlítottunk.

¹² SAJÓ Géza – SOLTÉSZ Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. 1–2. vol.* Bp. 1970.

visszaállítani a kötés eredeti állapotát, ha hiányosan is. A háttáblán szabad rozetta (6.3) váltakozik pálcán áthurkolódó indával (6.4), a keret négy sarkában viszont körbe foglalt rozetta (6.5) látható. A középmezőbe egy-egy virágtő (6.6) került.

Az 558 b negyedik részének kötésén egy kivételével (rombuszos sas: 6.7) ugyanezeket, vagyis ugyanilyen rajzolatú bélyegzőket láthatunk viszont. E bélyegzők közül öt látható Kyriss 225. táblázatán.

Ezeknél a kötéseknel, amelyeket sorban egymás után látunk a rajzolatban, az egyes bélyegzők gyakorlatlan szem számára alig észrevehető eltérő formájában van csak különbség. Hiszen az eddigiiek során és ezután is mindig ugyanolyan tartalmú bélyegzőket látunk viszont. Ezek a bélyegzők szimbolikus jelentésűek: a rozetta Mária virága, a *nyíllal átlőtt szív* is órá utal, a pálcán áthurkolódó *gót inda* tulajdonképpen szőlőinda, az *egyszarvú* a középkor emberének a szűziességet jelképezte, a *majom* a hiúságot stb. Nem egészen egyértelmű az annyira kedvelt és annyi változatban előforduló *gránátalmavirág*. Már a keleti népeknél tisztelték az ókorban, a rómaiak a görögökből vették át (Cerésnek és Proserpinának áldoztak vele), egyszerre volt a termékenység és megsemmisülés jelképe. A középkorban a gránátalmavirág a miseruhákon gyakori minta, egyesek szerint a keresztény egyházat jelképezte volna. Mindenesetre a XV. századi bőr kötés-táblákon, különösen Dél-Németországban, rendkívül gyakori.

Visszatérve az 558 b jelzetű Petrus Lombardus műhöz, tehát az első és negyedik kötet készült egy könyvkötőnél, a második és harmadik kötet pedig egy másíknál.

A második és harmadik rész kötése egyetlen bélyegzőben, a „Secunda ps bonaventure” felirata fölött látható ívdíszítményben (7.1) tér csak el egymástól, egyébként felépítésük is megegyezik. Az előtáblán a felirat alatt „ihesus” bélyegzők (7.2) sorakoznak. A tükröt három oldalon kis, körbe foglalt rozetták (7.3) és pálcán áthurkolódó gótikus inda (7.4) keretezi. A tükrőben két részből alkotott gót ruta-inda látható, benne gránátalmavirág (7.5). A háttábla keretét nagyméretű, szabad rozetták (7.6) és pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzők (7.4) adják. A tükröt két átló tagolja, az így nyert háromszögekben egy-egy, ill. három-három griff bélyegző (7.7) látható.

Felmerülhet a kérdés, hogy az itt bemutatott kötetek eredetileg összetartoztak-e, vagy csak az idők folyamán, mint azonos mű különböző részeit sorolták egy helyre. (Az összetartozásra utaltunk az Univ. 637/I és II-nél is.)

Az OSZK 558 b kötetének possessor bejegyzései megnyugtatóan bizonyítják, hogy ezek a kötetek eredetileg is egyívű tartoztak. Magyar szempontból különösen érdekesek a négy kötet bejegyzései.

Az 558 b első kötetének előtábláján a belül található bejegyzésből kiderül, hogy egy bizonyos Gáspár kapta ajándékba a *Sententiarum libri* négy kötetét Georgius Wolf magistertől:

Isti quattuor libri sente[n]tiaru[m] Seraphici doctoris dati sunt // michi Gaspardo cur[r]atoris¹³ a m[a]g[ist]ro Georgio Wolf cui // vero tanto munere dii Immortales dignas p[er]solva[n]t grates. // Requiescat in pace amen.

¹³ A „curatoris” szó harmadik betűje fölött jelölt rövidítés problematikus. Minthogy VERESS Endrénél (*A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai 1264–1864. 1. köt. Bp. 1915. 24.*) megtudhatjuk Dalos Gáspárról, hogy kézműves fia („... quondam Pauli fabri.”), feltehető, hogy a „curator” kocsikészítőt jelentene és Dalos Gáspár apjára utalna. A genitívus ezt a feltevést erősíti. A szó olvasatát Mezey László professzor úrnak köszönöm.

Az első könyv ff 10. lapján:

Magister Georgius Wolf huius libri // largitor magnificus requiescat in pace. Amen.

A harmadik kötetben olvasható bejegyzésből azt is megtudhatjuk, hogy mi a teljes neve ennek a bizonyos Gáspárnak, hová való és mely városokban járt:

Anno 1503 die Saturni in profesto divi Georgii martiris sive septimo die // Pasce ante Domi[ni]cam Quasimodo egressus ex regali urbe Parisiana¹⁴ // et sexto die mensis Junii ingressus sum nobilissima[m] urbem Padwanam. // In prima urbe indulsis sacris litteris sacratissima Theologie, matris mee. // In s[e]c[un]da Sacris Canonibus paru[m] tumentibus iuvamine Theologie positive. // Mag[iste]r Caspar Dalus // Pannonius ex Sabbaria.¹⁵

A negyedik kötetben a c ív úgy látszik hiányzott, s honfitársunk ezt kézzel pótolta. A c ív végén ez áll:

Cetera habes in textu // et hiis additis Dei au- // xilio nichil deficit. // Scripsi hec ego magister // Caspar de Sabbaria duobus // diebus Parisiis Anno etc. // 1503. die Veneris ante // Invocavit hora undecima // noctis.¹⁶ Hoc opus peregi etc.

Tehát nemcsak hogy összetartozott ez a négy kötet, hanem már korán, megjelenése után alig tíz évvel magyar tulajdonba került. Az ajándékozás minden bizonnyal Párizsban történt, s oda valószínűleg Georgius Wolf vitte magával a Sententiarum librit bekötve.¹⁷

A Petrus Lombardus mű kötésének Koberger volta mellett további, döntő érvként hozzuk fel, hogy a kötéstáblákból Koberger makulatúrák kerültek elő. Az OSZK 558 b I. kötetéből a HC 10 399 két lapja, a IV. kötetből a GW 1105 két lapja.¹⁸

¹⁴ 1503. április 22. szombat.

¹⁵ A németújvári (Güssing) ferences kolostor könyvtárának 2/197 (86) jelzetű könyvében is olvashatunk DALOS Gáspárral kapcsolatos bejegyzést. Ld. SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Bp. 1973. 84. — Az első két bejegyzés szerint Peter Wertesi Sabariensis örökölte a könyvet Dalos Gáspártól. A VÉRTESY család egyik tagja, Miklós, 1563-ban Erdődy Pétertől kapta Vas megyében Nagyszőlöst. Ld. NAGY Iván: *Magyarország családai. 12. köt.* 156. — Bizonyára régi, talán familiáris kapcsolatban állt az ERDŐDY és a VÉRTESY család. Ez számunkra azért érdekes, mert 1494–1509 között Franciscus Bakács de Erdőd volt a győri püspök. Szombathely, ahonnan Vértesy Péter és Dalos Gáspár is származott, ekkor a győri püspökséghez tartozott. Ld. GAMS, Pius Bonifacius: *Series episcoporum ecclesiae catholicae*. Ratisbonae, 1973. Manz. 374. — Talán Erdődy Bakócz Ferenc püspök Dalos Gáspár patrónusa, s ő segítette Dalost Párizsba is. A másik lehetőség, az ugyancsak Vas megyei Felsőszellestei Gosztonyi János, aki ugyan csak 1510-től győri püspök, de talán már az 1500-as évek elején Párizsban tanult, hiszen 1502-től II. Ulászló feleségének, Anna francia hercegnőnek a tolmácsa és titkára. Kézenfekvő lenne, hogy Gosztonyi Párizsban tanult meg olyan jól franciául. Ld. SÖRÖS Pongrác: *Adatok Felsőszellestei Gosztonyi János püspök életéhez*. — Religio 1909. 596. — ECKHARDT Sándor (*Magyar humanisták Párizsban*. — Minerva 1929. 4.) viszont Gosztonyi párizsi útját jóval későbbre teszi.

¹⁶ 1503. március 3. péntek.

¹⁷ Georgius Wolf talán a nürnbergi, nagyon gazdag Heinrich Wolff-fal állt rokonságban. Ld. HALLER von HALLERSTEIN, Helmut Frhr.: *Grösse und Quellen des Vermögens von hundert Nürnberger Bürgern um 1500*. — Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Nürnbergs. Bd. 1. Nürnberg, 1967. 122–123. p.

¹⁸ A makulatúrákról bővebben külön cikkben számoltunk be: ROZSONDAI, Marianne: *Drei Kobergersche Makulaturblätter*. — Gutenberg Jahrbuch 1977. (Megjelenés alatt.)

A több kötetes művek több könyvkötőnél készült kötéseire még egy harmadik példát hozunk. Ugyancsak a Lyra kommentálta Biblia, de egy korábbi, az 1485-ben megjelent (CIH 666) példány köteteit láthatjuk Koberger kötésben az Akadémia Könyvtárában Inc. 118/1–4 jelzet alatt.

Ez a négy kötet három könyvkötőnél készült, éspedig az elsőt és negyediket kötötte ugyanaz a személy, a második részt egy másik, a harmadikat pedig egy harmadik könyvkötő.

Az első rész kötésének elő- és háttáblája teljesen megegyezik. A felépítése is aránylag egyszerű. Rozettából (8.1) és pálcán áthurkolódó gótikus indából (8.2) álló keret veszi körül a gránátalmavirágos lemezbélyegzővel (8.3) kitöltött középmezőt. A nyíllal átlótt szív (8.4) a gerincmezőt díszíti. A könyvkötő csupán négy bélyegzőt használt ennél a kötésnél, míg a negyedik rész kötéstábláján kilencet.

Az MTA Inc. 118/4 előtábláján a felirat „Quarta ps lire” aranyozott. Alul nagyméretű, szabad rozetta (8.1) és pálcán áthurkolódó gótikus inda (8.2) váltakoznak. A fölötté levő sorban rombuszba foglalt kis virágtő (8.5). A hosszabb oldalakon is kettős sordísz van. A külsőkben a rombuszos virágtő négyszirmú virággal (8.5 és 8.6), a belsőkben kisméretű, szabad rozetta (8.7) kisméretű, pálcán áthurkolódó gótikus indával (8.8) látható. A középmezőt két részből alkotott gót ruta-inda díszíti, benne gránátalmavirág (8.9). A fél rutákban levéldísz (8.11) van. A háttáblán a keret nagyméretű, szabad rozettából (8.1) és nagyméretű, gótikus indából (8.2) adódik. A középmezőt három-három átló tagolja, az így kapott négy nagy rombuszban egy-egy griff bélyegző (8.10), a nyolc háromszögben négyszirmú virág bélyegző (8.6) található. A gerincen négy dupla borda, a gerincmezőkben nagyméretű rozetta és négyszirmú virág (8.1 és 8.6) van.

Az Inc. 118/1 és 118/4 kötésén látható kilenc bélyegzőből hat egyezik Kyriss 235. táblázatán levő bélyegzőkkel.

Merőben más díszítésű az MTA 118/2 kötése. A keret szabad levelek (9.1) füzéréből adódik. Az előtábla tükrét új típusú lemezbélyegző (9.2) tölti ki terülő-mustraszerűen. A háttáblán a középmezőt két átló tagolja, az így nyert háromszögekben kétféle stilizált növényi dísz (9.3 és 9.4) látható, a gerincmezőben pedig egy érdekes fejbélyegző (9.5). Ez a fejbélyegző jobban látható — a levél-füzérral és a lemezbélyegzővel együtt — Kyriss 229. táblázatán.

Az MTA 118/3 kötésére később térünk vissza, s akkor elemezzük részletesen.

Három példáját láttuk a több kötetes művek több könyvkötőnél készült kötéseinek. Meggyőződésem szerint ezeket a kiadó, vagyis Koberger csináltatta saját könyvkötőműhelyében vagy adott esetben hivatásos, önálló nürnbergi könyvkötőnél. De nemcsak ez a három eset van. Könyvtárainkban is, a szakirodalomban is találkoztam hasonlóakkal. Véleményem szerint, ha az adott ősnymtatványokat a vevő, vagy possessor köttette volna, egyetlen könyvkötőhöz fordul, hogy a három vagy négy kötetet annál az egynél készíttesse el.

Ezt tartom az egyik bizonyítéknak arra, hogy Koberger megrendelésére készültek a fenti kötések. S most következzenek a másik bizonyíték.

A Széchényi Könyvtárban Alexander de Hales *Summa universae theologiae* c. 1481–82-ben Kobergernél megjelent művéből (CIH 128) két példány is van. Az Inc. 1 és 1 b két-két meglevő kötetének kötése teljesen egyforma.

Az Inc. 1 (pars 2) előtábláján a felirat „Secunda ps alexandri.” A hosszmenti oldalakon pálcán áthurkolódó gótikus inda bélyegzői (10.1) sorakoznak egymás alatt. Ezen belül keret fut körbe, amelyben rombuszba foglalt griffek (10.2) lát-

hatók. A tükröt fejbélyegzőkből (10.3 és 10.4) alkotott gót ruta-inda tölti ki, a ruta-indákban gránátalmavirág (10.5) van. A háttáblán a középmezőt kettős keret veszi körül. A külsőben rozetta (10.6) váltakozik pálcán áthurkolódó gótikus indával (10.1), a belső keret griff (10.2) bélyegzőkből áll. A középmezőben fölül és alul három—három szabad virágtó (10.7) sorakozik. A gerincen négy dupla borda van, a gerincek hiányosak, a restaurálás után visszaállított bőrfeletlen szabad rozettákat (10.6) találunk.

A következő, Inc. 1 (pars 4) kötése tökéletesen megegyezik az előzőével, csupán a teljesebb gerincmezőkben fordul elő több bélyegző: rozetta (10.6), gránátalmavirág (10.7) és néhány apró négyszirmú virág (10.8).

Ugyancsak egyezik a Summa theologiae másik példánya, az Inc. 1 b (pars 1) kötése a fentiekkel. Ennél a gerincmező díszítése is teljesen azonos. Lehet, hogy az ebben a csoportban elsőnek bemutatott kötés gerincén is eredetileg több bélyegző volt, csak a csonkulás miatt nem látszik több.

Az Inc. 1 b (pars 2) kötésén is ugyanaz a pálcán áthurkolódó gótikus inda, griff, rozetta, fejbélyegzőkből alkotott ruta-inda, gránátalmavirág és a gerincmező apró virágai ötlenek szemünkbe, mint az előző három kötetáblán.

Azonos mű, Alexander de Hales *Summája* két példányának azonosan bekötött köteteit láttuk. Ez arra is enged következtetni, hogy közel egyidőben készültek ezek a kötések, talán rögtön egymás után, különben a könyvkötő több mindenben eltért volna az egyes köteteknél.

Fontosabb megállapítás azonban, hogy ezek a kötések nagy valószínűséggel a nyomdász-kiadó, Anton Koberger megrendelésére készültek. Az a feltevés ugyanis, hogy két különböző vásárló ugyanahhoz a könyvkötőhöz vitte volna a *Summa theologiae*t köttetésre, kisebb valószínűséggel bír. Az pedig még inkább kizárható, hogy ugyanaz a személy vette volna meg két példányban. Marad tehát az első feltevés, hogy Koberger köttette ezeket a műveket, s biztos hogy több példányban.

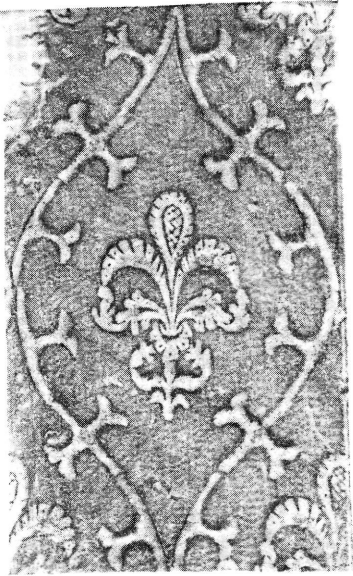
Alexander de Hales *Summájának* fent tárgyalt kötéseihez szorosan kapcsolódik a Széchényi Könyvtár Inc. 282/III jelzetű ősnymotványának kötése. Ez az 1485-ös Koberger-féle Biblia (CIH 666) harmadik kötete. Mutatja is a felirat „Tertia ps lire”. A bélyegzők közül a griff (10.2), a gránátalmavirág (10.7), a gerincmezőt díszítő szabad rozetta (10.6) és az apró virág (10.9) egyeznek az előző kötésekével. Új bélyegző az előtáblán a felirat alatt sorakozó rombuszba foglalt lilium (10.10), továbbá a gót ruta-indát nyerte más típusú fejbélyegzőkből (10.11 és 10.12) a könyvkötő.

Az előbb tárgyaltuk az Akadémia Könyvtár ősnymotvány-gyűjteményéből a 118-as jelzeten található Biblia négy kötetét a több kötetes művek különböző könyvkötőnél készült kötetábláinak csoportjában.

A harmadik rész kötése (118/3) ehhez a kötéscsoporthoz kapcsolódik. Újra láthatjuk a gránátalmavirágot (10.7), az ezt körülvevő, most megismert fejbélyegzőket (10.11 és 10.12), a griffet (10.2), a szabad rozettát (10.6), a pálcán áthurkolódó indát (10.1) és a rombuszos liliumot (10.10). Az előzőekhez képest új a nagyméretű, körbe foglalt rozetta (10.13).

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a Biblia is Koberger 1485-ös kiadása, mint az OSZK 282/III jelzetén található példány, sőt ez is, az is harmadik rész. Vagyis megint egy mű több példányának azonos kötései állunk szemben. Ezek szerint Koberger 1485-ös Bibliájából is több példány kerülhetett bekötve eladásra!

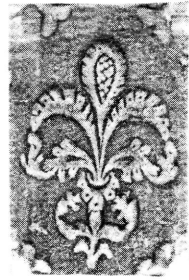
Végül még egy kötetábla kívánczik ebbe a csoportba: az Akadémia Ráthgyűjteményének 1518-as jelzetű ősnymotványának.

I.

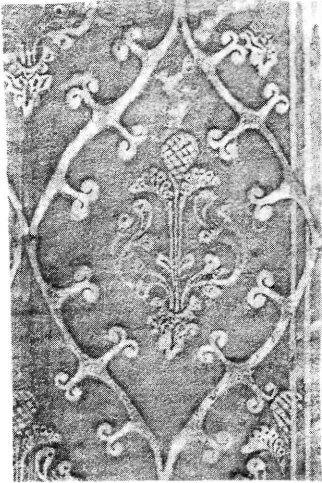
I/1.

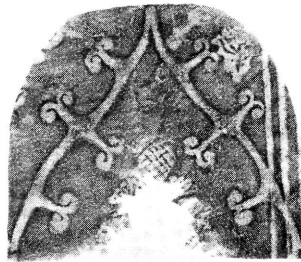
I/3.

I/2.

II.

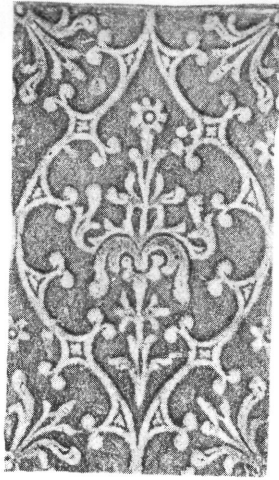

II/1.

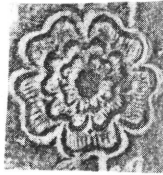

II/2.

1. ábra

III. Lemezbélyegző

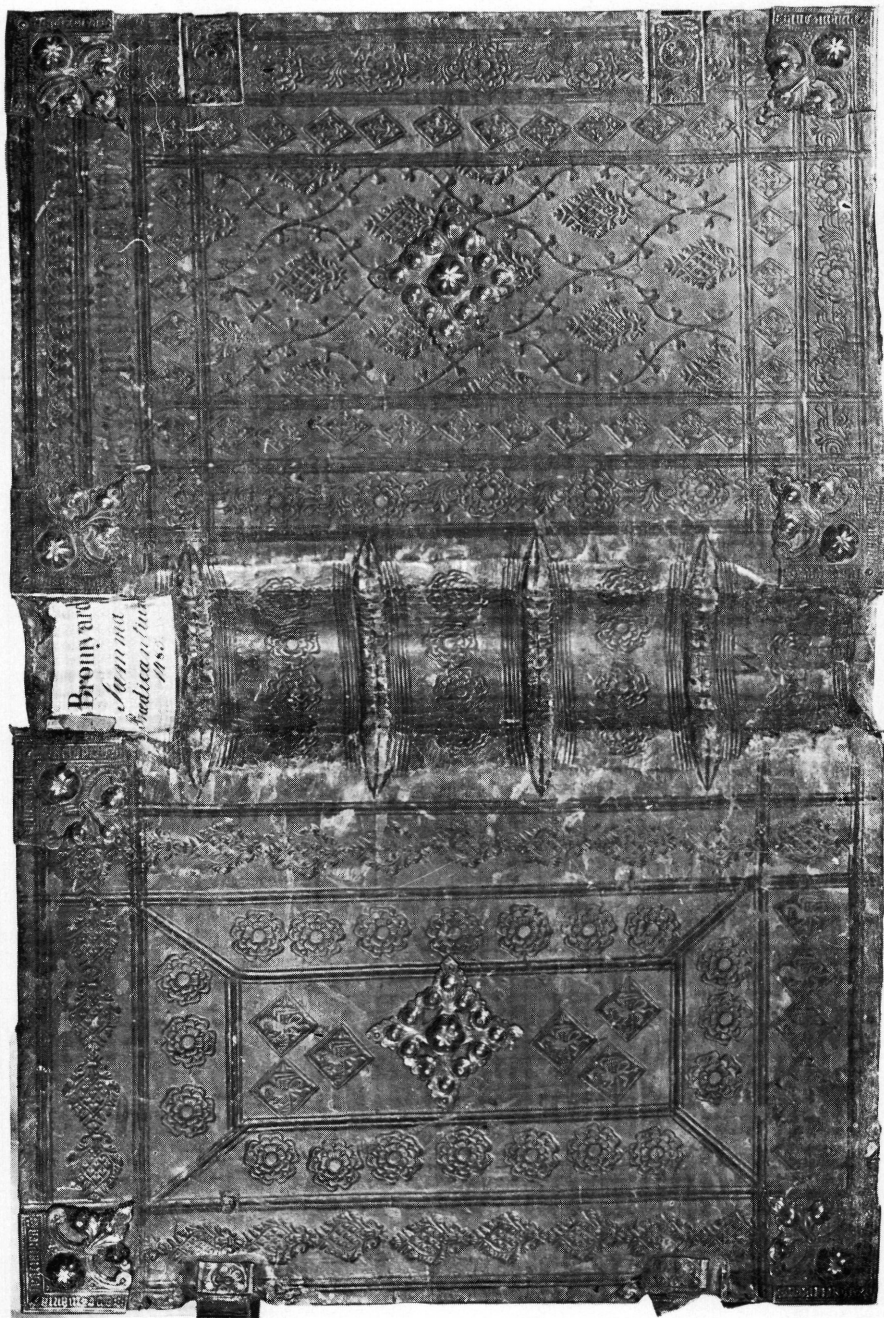

Egyesbélyegzők

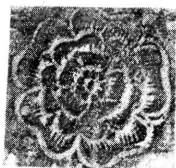

görgető

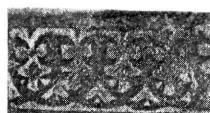
2. ábra

3. ábra

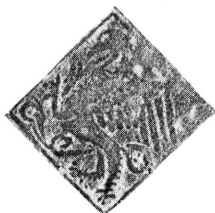
3

1

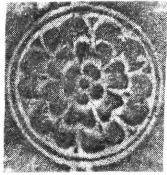
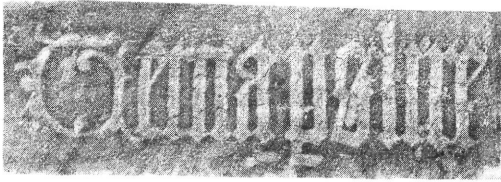
4

2

4. ábra

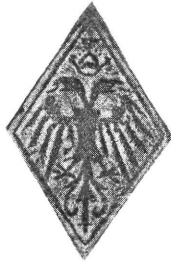
1

5

2

3

4

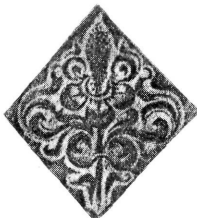
5. ábra

1

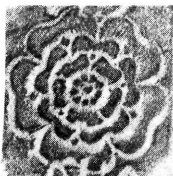
4

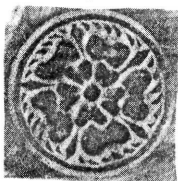
6

2

3

5

7

6. ábra

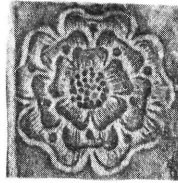
2

1

3

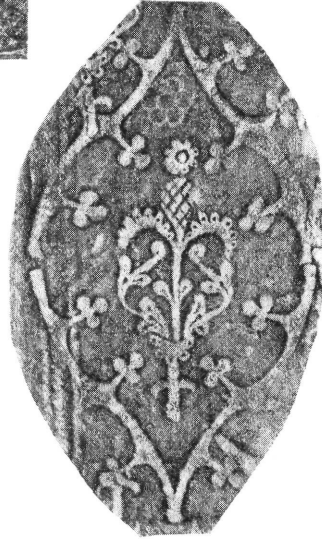
6

4

7

5

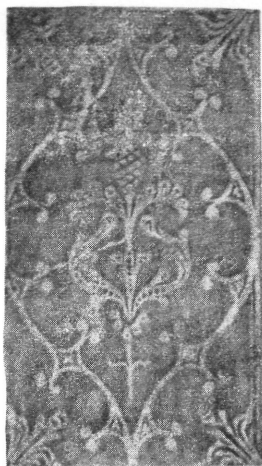
7. ábra

1

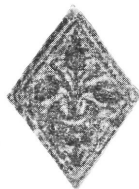
2

3

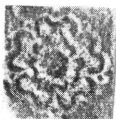
4

5

6

7

8

10

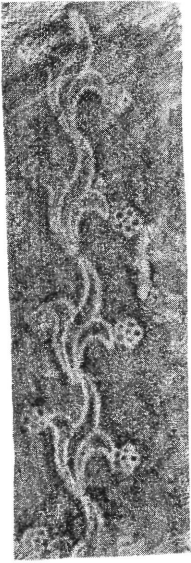

11

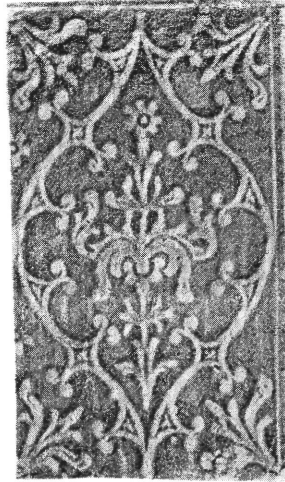

9

8. ábra

1

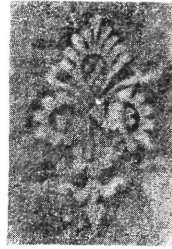
2

5

3

4

9. ábra

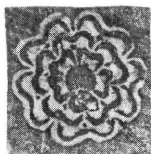
1

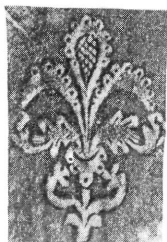
2

5

6

7

8

9

3

4

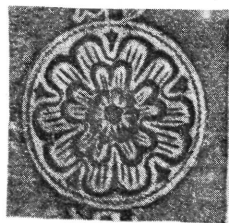
10

11

12

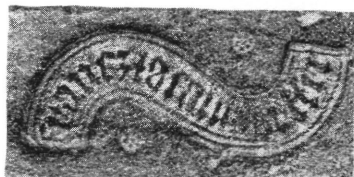
13

14

15

16

10. ábra

Ezen a kötésen a már ismert bélyegzőkön kívül (10.1, 10.3, 10.4, 10.6, 10.7, 10.13) három újat láthatunk: őz (vagy szarvas?) bélyegzőt (10.14), majom bélyegzőt (10.15) és egy névbélyegzőt (10.16). Ez a könyvkötő neve: Francz Staindorffer. A 10. ábra bélyegzői Kyriss 133. táblázatán Staindorffer neve alatt összeállított bélyegzőkkel egyeznek.¹⁹

A Ráth 1518 kötése nem Koberger-nyomatványt takar, hanem az Adolf Rusch kiadásában Strassburgban 1470–75 között megjelent II. Pius-féle *Epistolae familiaris* (CIH 2741). A könyvnek nincsen kolofonja.

Tudjuk, hogy Rusch és Koberger tartós üzleti kapcsolatban álltak egymással. Rusch főleg papírkereskedéssel foglalkozott, gyakran papírért könyveket kért és kapott cserébe.²⁰ II. Pius levelezését később Koberger is kiadta háromszor: 1481-, 1486-, 1496-ban. Lehet, hogy éppen ez a strassburgi kiadvány, ami 5–10 évvel az ő első Pius-levelezés kiadása előtt látott napvilágot, érlelte meg benne az elhatározást, hogy ő is kiadja II. Pius leveleit.

A Ráth 1518-as kötéstáblája tehát hat másik kötéstáblával egyezik. Ezzel együtt tehát hét olyan kötéstáblát ismertünk meg, amit Francz Staindorffer kötött.

Staindorffer valószínűleg az 1450-es évek végén, esetleg csak 1460-ban született.²¹ Így, ha csak néhány évvel a megjelenés után kötötte be a Rusch-féle Pius-leveleket, akkor is a megjelenési időnek inkább az 1475-ös évhez kell közelebb állni, mint az 1470-eshez.

Paul Schwenke²² is találkozott Staindorffer névbélyegzővel a pelplini (Lengyelország) szeminárium könyvtárban. Méghozzá éppen Alexander de Hales *Summa theologiae*jának negyedik kötetén. Ez az 1481–82-es Koberger kiadás, vagyis ugyanaz, mint az OSZK Inc. 1 és 1 b példányai. Ezzel tehát háromra emelkedett azoknak az Alexander de Hales *Summá*knak a száma, amelyek azonos kötésben találhatók.

Schwenke, mert Staindorffer névbélyegzőt talált ezen a Koberger kiadványon, kétségbe vonja, hogy Kobergernek saját könyvkötőműhelye lett volna. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezeknek a Koberger-nyomatványoknak a kötésében nagyon gyakran Koberger nyomdájából származó makulatúra van, így „egyáltalán nem kétséges, hogy ezeket a könyveket a nyomdász (Koberger) rendelésére és számlájára kötötték be.”

¹⁹ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Kyriss 133. táblázata és 231. táblázata lényeges bélyegzőegyezéseket mutat egymással. Ezek a következők: 231/1=133/5, 231/2=133/4, 231/4=133/7, 231/7=133/6 és 231/8=133/8. Szerintünk ennek magyarázata az, hogy azok a bélyegzőszerszámok, amelyeket Staindorffer használt míg Koberger szolgálatában állt, Kobergeré voltak, s itt egyetlen műhelyről van szó. Emellett szól az esztergomi Simor Könyvtár 8215 (CIH 1884) jelzetű őnyomatványának kötése is, amelynek bélyegzői a következők: Kyriss 231/1, Kyriss 231/2, Kyriss 231/3, Kyriss 231/4, Kyriss 231/5 és 6, Kyriss 231/8, valamint Kyriss 231/9. A kötéstáblában Koberger nyomdájából származó makulatúra van: az 1485-ben nyomtatott Litterae indulgentiarum A és B variánsa. Ld. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae, 1970. I. köt. 3374 és 3375. tétel. Ez utóbbi a British Museum Könyvtárának is megvan (BMC II 428), s az is Johannes de Bromyard *Summa praedicatorum*ából származik, mint a most felfedezett Simor Könyvtár-beli példány. A makulatúrát Dr. Borsá Gedeon találta és határozta meg, neki köszönöm, hogy az én figyelmemet is felhívta rá.

²⁰ HARTMANN, Alfred: *Die Amerbachkorrespondenz. 1. Bd. Die Briefe aus der Zeit Johann Amerbachs 1481–1513*. Basel, 1942. Vrl. d. Universitätsbibl. I. p.

²¹ SCHMIDT, A. id. cikk. 117. p.

²² SCHWENKE, Paul: *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des XV. und XVI. Jahrhunderts*. — Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 10. Leipzig, 1898. 115.

A bevezetőben ismertettem a német köteskutatók álláspontját a kiadói kötéseket illetően, hogy az a lényeg, ki köttette a könyveket, nem pedig, hogy azokat saját könyvkötőműhelyben kössék. Koberger esetében én mégis biztosra veszem a saját műhely létezését is, s osztom a nézetet, hogy emellett más nürnbergi könyvkötőket is foglalkoztatott. Ha a kortársnak vehető Neudörffer azt írja Kobergerről, hogy voltak könyvkötői, s a köteskutató is ezt látszik igazolni, akkor annál inkább el kell ezt fogadni. Éppen a Staindorffer-csoport bélyegző-szerszámairól és a hozzákapcsolódó „ismeretlen, nürnbergi, polgári műhely” szerszámairól (ld. a 19. jegyzetet) tételezzük fel, hogy ezek Koberger saját könyvkötőműhelyének könyvdíszítő eszközei.

Összefoglalva: bizonyítani igyekeztünk, hogy van Koberger-féle kiadói kötés. Ehhez egyrészt egy mű több kötetének különböző műhelyben készült kötéseit vizsgáltuk (ilyen három volt: az Egyetemi, a Széchényi és az Akadémia Könyvtárából hozott egy-egy példa). Másrészt azonos mű több példányának azonos kötéseit mutattuk be. Erre Alexander de Hales munkáját (a pelplini példánnyal együtt három példányban²³) és Koberger 1485-ös Bibliája két harmadik kötetét hoztuk példának. Harmadsorban utaltunk a makulatúra bizonyító értékére. Kitértünk technikatörténeti kérdésre és vizsgálati módszerre. Ezenkívül bemutatunk névszerint egy nürnbergi könyvkötőt, s láttunk példát arra, hogy a kötés mennyiben járulhat hozzá a kolofon nélküli mű datálásához.*

MARIANNE ROZSONDAI

Anton Koberger und die Verlegereinbände im XV. Jahrhundert

Es ist den Fachleuten schon an der Wende dieses Jahrhunderts aufgefallen, dass viele der gotischen Ledereinbände, die Kobergersche Drucke enthalten, sehr ähnlich sind. Auf Grund ihrer Stempel lassen sich diese Einbände auf Nürnberg lokalisieren, und sie wurden dann als „Koberger-Einbände“ bzw. als „Kobergersche Verlegereinbände“ bezeichnet.

Nachdem die Motive der gotischen Ledereinbände und die allmähliche Vereinfachung des Verzierungsverfahrens, sowie der Begriff der Verlegereinbände im XV. Jahrhundert untersucht werden, führt die Verfasserin, mit Beispielen illustriert, von den Beweisgründen, dass die Benennung Koberger-Einbände berechtigt ist, die folgenden an:

- von verschiedenen Buchbindern gefertigte Einbände mehrbändiger Werke,
- mehrere Exemplare eines Werkes in gleichen Einbänden,
- die aus den Koberger-Einbänden stammenden Kobergerschen Makulaturblätter.

Es sollen noch die vier Bände des Werkes *Sententiarum libri* von Petrus Lombardus unter der Signatur 558 b I-IV. (Széchényi Nationalbibliothek) erwähnt werden. Die handschriftlichen Eintragungen des Besitzers beweisen nicht nur, dass die von zwei verschiedenen Buchbindern gebundenen vier Bände auch ursprünglich zusammengehört haben, sondern auch dass dieses Exemplar von *Sententiarum libri* früh, schon 1503 ins ungarische Eigentum gelangt ist. Der Besitzer, Caspar Dalus (dass heisst: Dalos) Pannoniensis ex Sabbaria hat die *Sententiarum libri* als Geschenk von Magister Georgius Wolf[f] wahrscheinlich in Paris bekommen. Georgius Wolf[f] kann vielleicht mit der berühmten und reichen Nürnberger Familie Wolff in Zusammenhang gebracht werden. Jedenfalls stammen die Einbände des Werkes aus Nürnberg, so kann man annehmen, dass Georgius Wolf[f] die vier Bände gebunden von Nürnberg nach Paris mitgenommen hat.

²³ A pelplini példány negyedik kötetében Koberger Justinianus: Digestum vetus 1482 (H 9550) egy makulatúralapja volt beragasztva.

* E helyen is szeretnék köszönetet mondani Dr. Csapodi Csaba ny. osztályvezetőnek, hogy kutatásra ösztönzött, s munkámat kezdettől fogva (1969) figyelemmel kísérte és hasznos tanácsaival segítette.

Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében

Sopron évszázadokon keresztül Magyarország egyik legfontosabb kapuja volt Nyugat felé. Nyugati áruk és eszmeáramlatok — részben, de csak részben — Bécs felől Sopronon keresztül jutottak el hazánkba, és soproniak adták azokat tovább az ország belsejébe. Viszont a soproni vásárokon gyűltek össze magyar áruk — elsősorban szarvasmarhák és sertések —, melyeket innen vittek tovább Nyugatra. Ugyanakkor soproniak igyekeztek megismertetni hazánkat és szülővárosukat Nyugaton.¹ Ezért a soproni polgárok művelődésének története túlnő annak helytörténeti jelentőségén és országos érdeklődésre tarthat számot.

A soproni városi levéltár — ma: Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron), a következőkben: GySmL 2. sz. (Sopron) — a 17. századból számos hagyatéki leltárat őriz, amelyekbe ugyan csak a vagyonosabb soproni polgárok és lakosok hagyatékát vették fel, de azok sok érdekes és tanulságos adatot őriztek meg a város egykori gazdasági és művelődési viszonyairól. Egyebek közt a leltárak feljegyzik — többnyire summásan — a hagyatékban található könyveket és irományokat. Néha némely könyvet külön is megemlítenek: leginkább Lutherbibliákat és német áhítatossági munkákat. Előfordulnak magyar könyvek is² és alkalmilag kiemelnek drága kötésű példányokat³.

Vannak olyan hagyatéki leltárak is, amelyek a könyveket cím szerint sorolják fel. Ezek közül a következőkben az 1665-ben városbíróként elhunyt Poch György és az 1667-ben elhalt Faut (latinosan Fautor) Márk városi „vice notarius” könyvtárát ismertetjük. Mindketten régi soproni családból származtak

¹ A 17. században külföldön tanuló soproni diákok ismételtelen választották disszertációjuk témájául hazai viszonyaik, ill. szülőföldjük leírását. Így Artner Vilmos a magyar királyság jogrendjéről (*Dissertatio Politico-Juridico De Regno Hungariae, eiusque Jure*, 1624, RMK III, 1366), hasonló témáról írt Lochner János András (*Facies iuris publici Hungarici*, 1666, RMK III, 2363, amely 2. kiadásban 1717-ben, 3. kiadásban 1756-ban *Tractatus iuris publici et historici Hungarici* cím alatt jelent meg, vö. Karner Károly: *Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből*, Soproni Szemle, 1966. 73 k. 1.). Sopronról Rosner Mátyás (*Disputatio Geographica. Exhibens descriptionem breviorum Reg. ac Lib. Civitatis Sopronii*, 1660 RMK III, 2129), valamint Gruber Ábrahám (*Descriptio Sempronii Liberae Reg. Hungariae inferioris urbis* 1676, RMK III, 2737) írt.

² Vö. GySmL 2. sz. (Sopron) 1015a-2 „Gerichtsprotokoll”, 1631, p. 147r: „Ein vng Postill in quarto” és „Ein vng gesangbuch in quart” Gastionspiski György és felesége, Barbara hagyatékában. Uo. 1015a — 17, p. 11v; 1649: „ain magyarische Bibel in Folio” Schwimpfenstaler Joakim hagyatékában.

³ GySmL 2. sz. (Sopron) „Inventarium” 1003/k — 3, p. 37r: *Teutsches Gesangbuch sambt*, az id. Faut Márk könyvtárában (1617). Uo. „Gerichtsprotokoll” 1015a — 24, p. 249 Grueber Dániel hagyatékában egy Luther-biblia „in prauem sambt eingebunden mit silberner spang”, p. 274 Fiedler Mihály hagyatékában: *Gebetbuch mit Silberbeschlag*, — mindkettő 1655-ből.

— Faut nagyapja, ugyancsak Faut Márk krónikát is írta⁴ —, mindkettő családjából többen városi vezető tisztséget is betöltöttek. Könyvtárunkban nyilván családi örökségből származó könyvek is voltak, így könyvtárunk nemcsak saját érdeklődési körüket tanúsítja, hanem az egymást követő soproni nemzedékek művelődési viszonyait is tükrözi.

1. Poch György könyvtárát az 1665. augusztus 19-én felvett leltár „Bibliotheca” címszó alatt őrzi.⁵ A leltárat szó szerint, az eredeti helyesírással, de a rövidítéseket feloldva, a leírási hibákat lehetőleg kijavítva és — ahol megállapíthatók voltak — a kimaradt szerzői neveket pótolva közöljük. Baloldalt található a hagyatéki jegyzék lapszáma, valamint a tételek tőlem származó sorszáma.

p. 139v. *In folio*

Ein teutsch Bibel Franckfurth am Main 1589 gedruckt.

[Johannes] Aventinus teutsch ibid. 1565.

Biblia Lutheri teutsch Wittemberg 1565.

Benedicti Carpzovij Praxis Criminalis.

⁵ Promptuar(ium) Exemplor(um) Zach. Rivandri Franckfurth 1567

Examen Concilij Tridentini Chemnitij teutsch Franckfurth am Main 1576.

Musaei Postill.

Berlichij Conclusiones Practicabiles in jus Saxon. Lips. 1642.

Adag(ia) Erasmi, Basiliae 1525.

¹⁰ Notariat Buch Abrahambs Jäner.

Cosmographia Münsteri Basel 1555.

Corpus Doctrinae Philippi Melanch(thonis) Franckfurth am Main 1565.

Opus Chronologicum/ Übbonis Emmij Cröningae 1619.

Josephus teutsch

⁵ Lexicon Graeco-Latinum Gesneri.

Basilij Fabri Dictionar(ium).

Reg[en]tenbuch Georg Lauterbeckij.

p. 140r. Hartmanni Observa(ti)o(n)es singulares Lipsiae Ao 1621.

Die neue Perspectio Qualteri Rivii, Nürnberg 1547.

²⁰ Außlegung Daniclis Georg Nigrinij Ursill(ae) 1574.

Hauß-Postill Luthers Nürnberg 1596.

Promptuar(ium) Exemplor(um) Hondorffij.

Arzneybuch Christoph. Jesbersing [?]

Joh. Köppen Decisiones Sax(onicae) 1617, Magdeburg.

⁵ Roß Arzney-Buch Anonymi.

Generale Decret(um ? ?) Reg(ni) Hung(ariae).

[Johannes Bünting] Itinerarium S. Scripturae.

Jambst [! = Johannes Arndt] Postill Tomus I & II.

Catalogus testium Veritatis Lautenbachij Fran(ckfurth) Ao 1575.

³⁰ Kirch Postill Lutheri Wittemberg Ao 1554.

Hauß Postill Lutheri Nürnberg Ao 1559.

Lactantij Opera.

Herodotus Teutsch.

Gustavi Seleni Christographia [! = Cryptographia] Libri 9.

Ejusdem Schach Spiell in einem Band.

Biblia Hung(arica) Georg(ij) Káldi Jesuitae.

Cardinal Basmanni [! = Pázmány] Ungrische Postill.

Stylus Patvaristicus Majoris Cancellariae.

[Jacobus de Terano] Processus Juris Lucifers contra Jesum.

⁴⁰ Roß-Arzneybuch Mangensauters [?]

Archimedis Mäßkunst Joh. Kepleri.

⁴ A kéziratot az OSZK őrzi.

⁵ GySmL 2. sz. (Sopron) „Gerichtsprotokoll” 1015a — 35 p. 139v—150v.

- p. 140v. Teutsche Rhetoric Joh. Qwengels 1587.
Gerichtl. Prozess der NO [= Nieder-Österreichischen] Regierung Ao 1552
geschrieben.
- Biblia Lutheri Franckfurth am Main Ao 1562.
- 5 Jesus Syrach Caspar Uberinij [= Huberinus] 1553.
Die gültene Archa Sebastian Franckij. 1539.
Titus Livius teutsch zu Mainz gedruckt.
Officia Marci Tullij Cic(eronis) teutsch.
In Quarto
- Biblai Crameri teutsch in 3 Tomis.
- 50 Corpus Juris Civilis Gottofredi.
Corpus Jur(is) Canonici.
Les Empires & principaute selu [!] Monde.
Antiquitatum Rom(ae) Corpus Thomae Dempsteri.
Julij Caesaris opera Gottofredi Jun Germani [! = Jungermann].
- 5 Bachovius in Instit(utiones) Justin(iani).
Ejusdem in Pandectas Vesemberij [! = Wesenbeck].
Ciceroni [!] opera Lambini.
Bibl(ia) S. Francisci Vatabli.
Psalterium Davids M. Felix Bidenbachij.
- 60 Praxis Evangelior(um) Martini Mülleri [! = Moller].
Horolog(ium) Princip(um) Lat(ine) Antonij Gvevarra.
Friderici de Marsilaer legatus.
Martini Crusij Poem(ata) graeca cum versione Latina.
Georg Obrechtii Tractatus de necessaria defensione.
- 5 De justitia armor(um) inter Caesar(em), Reges & Francis. Waremund.
- p. 141r. Wohlgemeinter Discurs von dem jezigen Reichstag de Ao 1663.
Tripart(itum) Hungarico Latinum Ao 1611.
Decij [= Decsi János] Syntagma Juris Hung. & Civilis.
Thesaurus Politicor(um) Aphorismor(um) Joh. à Chokierj.
- 70 Von der Seligkeit Unterweisung Andreae Lang [! = Abraham Lange ?] 2 Theil.
Loci Comunes Joh. Corvini.
Entdeckung der Irrthumb in dem Concordienbuch Petri Hansonij.
Theatrum Crudelitatum haereticor(um) n(ost)ri t(em)p(or)is.
Gründlicher bericht der Witttembergischen Theologen wid(er) das Buch Interim.
- 5 Antonij Grevarra gültene Sendschreiben 3 Theil.
[Cochlaeus, Johann] Historia Martini Lutheri Christoph. Hueb(er).
Heinrici Bocerii Disputa(tio)n(um) Juridicar(um) pars 1 & 2 in zwey bänd(en).
Volumen variar(um) Disputa(tio)n(um) Juridicar(um).
Conringius in Tacitum & alij ejus disputat(tio)n(es) Politicae.
- 80 3 Pfingstpredigt Siegfried Sacc.
Gründliche Ablainung d(er) Famos-Schrift an die Österreichische(n) Stände
Georg Avemanns.
Geschriebenes Kochbuch
Colleg(ium) Publ. de Statu Rei Romanae Justi Sinold alias Stüz [! = Schütz].
Observat(i)o(n)es Practicae Andreae Gailij.
- 5 Pacis Compos(itio) in(ter) Principes & Ordines Imperii Romani Constitu(tio)-
(n)ib(us) illustrata Ao 1629.
Diarij Europaei in 5 Bänden 9 theil.
NB es soll(en) noch 2 theil ausgeliehen sein.
- p. 141v. Georg(ij) Calixti Concordia Evangelior(um) Scriptor(um).
Pontani Progymnasmata.
Anatomia Lutheri Joh. Pistor(ij).
- 90 Evangelischer Gnadenspiegl Christophori Irenaei.
De duabus in Chri(st)o Na(tur)is Mart(ini) Chemnitij.
Himmlicher hebeskuß [! = Liebeskuß] Heinr. Mülleri.
Disserta(tio)n(es) Theologicae Conradi Hornej.
Funebria varia.
- 5 [Chytraeus, David] Historia der Augspurgisch(en) Confession.
Historia deß Reichs Chri(st)i Phil. Nicolai.
Centuria Miscellaneor(um) Theologic(orum) Mich Valtheri [! = Walther]
Praeliminaria Pacis Imperij.

- Kithonich János Rövid igazgatás Major [!] Országos Teörvény.
 100 Von d(er) Jesuiten Gott Leonis de Thromna.
 Trajani Bocalini [! = Boccalini] relationes auß dem Parnass.
 Tractatus de Regimine Seculari & Ecclesiastico Theodori Prerik [! = Rein-
 king].
 Svonaritz [! = Zvonarits Mihály] Postilla Hung(ari)ca.
 Von dem greulich(en) Laster d(er) Trunckenheit Sebastian Frank.
 5 Wie auch etliche Außlegung d(er) Psalmen Lutheri.
 Commentarius Pomerani [= Johannes Bugenhagen] in ψ [= Psalmos].
 De Autonomia Francisci Burkardi [! = Burkard] Ister Theil.
 Postilla Ecclesiastica & Academica Caspari Finkij.
 De jure Connubior(um) Joachim Beistij.
 110 Ibidem Hugonis Donelli opera.
 Ibidem Joh. Zancheri [! = Zanger] Tractatus de Exceptionibus.
 p. 142r. Germania perturbata & restaurata Sigism. Freiburger.
 Commentarii Rhetor(um) Joh. Gerhardi Vossij.
 Acta Bohemica ab Ao 1618 2 Tom.
 5 Glaubenstrost Joh. Stikerij.
 Der 90 ψ [! = Psalm] außgelegt per Luther(um) und and(ere) theologische
 Tractate.
 Angesichts Schweiß der Adamskinder David Brameri.
 Miscellanea Academiae Argentoratensis.
 Etliche Predigt vom Ewig(en) Leb(en).
 120 Epitome historiar(um) Cluverij.
 Babst Predigter [!] Georg Mylij.
 Ibid. Historia Jesuitici Ordinis Melch. Leporinj.
 Treutleri Disputa(ti)o(n)es.
 Confession Churfürst Joh. Fridrichs d(er) Landschafft Türing. Ao 1549 über-
 geb(en).
 5 Apologia d(er) Böhmisch Stände sub utraque in Böh(m)ischer Sprach.
 Aesopus teutsch.
 Miracula Augustanae Confessionis Joh. Sauberti.
 Processus Judiciarius Kidonichij [! = Kithonich János].
 Nachricht und Informa(ti)on aller Act(en) und Tractat(en) so zwisch(en) dem
 Koenig in Schweden unnd Churfürst von Sachs(en) passiret.
 130 Aliquot ora(ti)o(n)es Panegyricae & Disputa(ti)o(n)es Academicae.
 Nothwendige Vertheidigung deß Evangel. Augapfels.
 Teutscher Hugo Grotius Oßij.
 p. 142v. Sesqui Seculum Anglicum od(er) Unterschiedliche Sach(en) so bey deß Königs
 Enthauptung vorgelaffen.
 Calixti Disput(ationes) Theolog(icae).
 5 Parva Schola Joh. Sinapij.
 Revocati(o)ns Predigt Francisci Albani [! = Albini] Vangionis.
 Ejusdem Päbstliche Anatomia.
 [Albinus, Franciscus] Einfältiger Chatolischer Münchsesel.
 Obnabrückischer Friedens-Schluß.
 140 Geistl(iche) Erneuerung weg(en) eingeschlichener Barbarey(en) Joh. Matth.
 Meyfarti.
 Vom Kriege wider d(ie) Türck(en) Lutheri & alior(um) Author(um).
 Tuba Angelica Elias Ursini.
 Vom Beruff zum Predig-ampt Unterrichts-predigt M. Conradi Strauschert
 [! = Rauscher ?].
 Atlas Minor in grossem und kleiner(em) Format.
 5 Ursini Passionspredigt.
 Vendiciae Eccl(es)iasticae Petri Basmann [! = Pázmány] contra Princip(em)
 Bethlem[!].
 Puerilia Exercitia, it(em) fabulae diversar(um) Author(um)
 item ande(re) unterschiedliche Tractate) darbey.
 Coronae Hungariae Emblematica descriptio Lakneri.
In Octavo
 150 Universa Philosophica Picolominaei [!]
 Titus Libius [!]
 Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum Mollnaris [!]

- Joh. Oldendorpii Progymnasmata.
- p. 143r. Biblia Lutheri teutsch gedruckt zu Strassburg.
 5 Dictionar(ium) historicum Geographicum & Poeticum Caroli Stephani.
 Joh. Sleidani Comentarior(um) Libri 26.
 Cornelius Tacitus.
 Ora(ti)o(n)es & histor(iae) Melchior(is) Junij.
 Plutarchi vitae Paralelae.
 160 Ejusdem Moralia 2 bände.
 Lansij Consulta(ti)o(n)es.
 Aristotelis libri Ethicor(um).
 Historica [!] Ecclesiastica Gallico idiomate.
 Suma Juris Canonici Heinrici Canisij.
 5 Gramatica Erasmi Schmid.
 Vom Buß und Besserung deß Lebens Matth. Phaenius.
 Scipionis Ammiratj Disserta(ti)o(n)es in Tacitum.
 Nosce se ipsum Jeremias Dikae.
 Julij Scaligeri exoticar(um) exercita(ti)o(n)um Lib II
 170 Eine franzhösische Postill.
 Jtem ein franzhösische Bibel.
 Eine erzehlung von franzsich Academia.
 Sylva vocabulor(um) Decimatoris.
 Manutij in Ep(istol)as Cic. 2 Tom.
 5 Xenophontis opera Joh. Leinclavij.
- p. 143v. Thesaurus Consola(ti)o(n)um M. Erasmi Vinter [! = Winter].
 Justi Lipsij Epistolae.
 Ora(ti)o(n)um Junij Tomus 1 & 2.
 Ciceron. opera in 8 Bänd.
 180 Loci Theologici Philip. Melanch(thonis).
 De secretis Joh. Jac. Vecker [! = Wecker].
 Selectae Declama(ti)o(n)es Joh. Goniaei [?]
 In Hugonis Grotij jus pacis & belli Heinr. Bekler [! = Boeckler].
 Philosophia moralis Conradi Hornei.
 5 Opitij Poemata, Franckfurth am Main.
 Justi Lipsij Politica.
 Loci Theologici Matthaei Haffenrefferi.
 Philippus Dreius in Tit. Pandectar(um) de Regulis Juris.
 Epistolae familiares Cic(eronis) Adami Theod. Sieberi.
 190 Loci Comunes Philos. Joh. Volandi.
 Der teutsche Secretarius, Nürnberg 2 Theil in 2 bänd(en) 1661.
 Dioscoridis herbarium.
 Von dem himlisch Jerusalem Meyfarth.
 Ejusdem Höllisches Sodoma.
 5 De cura(ti)o(n)ib(us) gravidar(um) puerperar(um) Herlicii.
 Aristotelis Politicor(um) Lib 2.
 Conradi Dicasterus Apophthegmata.
 Melch Klin [?] enarra(ti)ones in Jnstit Justinianas.
- p. 144r. Aristotelis Libri Ethicor(um) Joach. Pesonij.
 200 Institutio viri Aulici & Privati.
 Frischlini Nomenclator Graeco-Latin.
 Methodus eloquentiae comparandae Melch. Junij.
 Paraphrasis Erasmi Roterodami in Epist. Pauli.
 Castillionis [= Castiglione, Balthasar] de Lib. 4.
 5 Jacobi Micillij Sylvar(um) Lib. 5.
 Desiderium bibendi [? vivendi?] & moriendi Ottonis Asmanni. [! = Casmanni]
 Werbung Büchlein oder teutsche Ora(ti)on Joh. Rudolph.
 Polydori Virgilij de rer(um) Inventor(ibus).
 Podagramisches Trostbüchlein.
 210 Nothwendige Vertheidigung des Aug Apfels.
 Evangel. Handbüchl. D. Hohe [! = Höe von Hohenegg, Matthias].
 Luthertumb Andr(eae) Kesleri.
 Georg Schönborneri Politica.
 Plinij Epistolar(um) Lib X ac Panegyric(us).
 5 Erasmi Francisci Lustige Schaubücher.

- Vielerhant Curiositäten, Nürnberg Ao 1660.
 Farrago Locor(um) Decretalium Reg. Hung(ari)ci Lud. Bodo.
 Biblia teutsch, Wittemberg 1626.
 Eras(mi) Roterod(ami) Colloquia.
- 220 Dictionar(ium) Gallicum.
 Joh. Magiiri Physiolog(ia) Peripatetica.
- p. 144v. Methodus Doctrinae Civilis S. [! = sive] Abyssini Regis Hist. Adam Contzen.
 De Ep(isto)llis Germanicis Conscribendis Lib. 3.
 Warzeich(en) der Gnadenwahl Ottonis Rasmanni [! = Casmanni]
- 5 Joh. Habermanns Gebetbuch.
 Dictionar(ium) Dasypodij.
 Grotius de jure belli et pacis.
 Ciceronis officia.
 Eine alte Hauß-Postill Simonis Pauli.
- 230 Problemata Theolog(ica)
 Benedicti Arelij [! = Aretij] } [! összetartozik !]
 Justinus Matthiae Bernecceri [! ? = Bernegger ?]
 Fabulae Aesopicae Camerarij.
 Ovidij Hero[idum] Ep(ist)o(l)ae Micilli.
- 5 Francisci Patrilij [? Passilij?] de Regno & Regis Institu(ti)one.
 Calendar(ium) Historicum Eberi.
 Erasmi Roterod(ami) de Copia Verbor(um).
 Hutteri Compendium Theologicum.
 Poemata Sabini.
- 240 Annota(ti)ones Melanch(thonis) in Matthäum et alia similia.
 Epistolae Pauli Manutij ibid.
 Epist(ol)ae Clar(or)um Viror(um).
 Instituti(n)es Imperiales Latino-Germ. Justin. Gobleri.
 ψ (= Psalm)odiae Davidicae Metaphrasis Poetica Casp. Conradi.
- p. 145r.
- 5 Rer(um) Hungarica(rum) Historia Casp. Ens.
 Evangelia & Catechesis Germ. Latin. Graeci & Hebr. Joh. Caij (! = Claius)
 Christianus Religiosus M. Eccardi.
 Ejus(dem) Pastor Conscientios(us).
 Ejus(dem) Geminus Christianismus.
- 250 Bordij [! = Bondius] Epistolae.
 Jacob Staihings [?] Retracta(ti)on eines Cathol. Handbuchs 1 und 2 Theil in
 2 bände.
 Thesaurus Consola(ti)on(um) M. Eras. Winters.
 Wahres Christentumb Joh. Arndt
 Noch ein Exemplar Ep(isto)llar(um) ex hist. Melch. Junij.
- 5 M. Christophori Flurheimb [?] Kirchen Gesäng von Introit der Meß biß auf
 die Complet.
 Grammatica Gallica Danielis Martini.
 Der grosse Schauplaz Lust- und Lehrreicher Geschichten.
 Praxis Civilis secundum ordina(ti)o(n)em Camerarum Imper(ialium) Joh.
 Emer(ici) à Rossbach.
 Institu(ti)on(um) Logic(or)um Lib. 5 Canradi Hornei.
- 260 Ejusdem Compendium Dialectices.
 Joh à Delphi von Kaiser Friedrich Barbarossa und Herzogen Jerri. [?]
 Ibidem die Sieben waisen Maister, oder historia Pontiani & Diocletiani.
 Bericht wie in dem Furstenthumb Gotha die Schuljugent zu informiren.
- p. 145v. Leib Arzney Georg Pictorij
- 5 Petr. Joh. Tersiniani [?] ora(ti)o(n)es 22.
 Questiones Sphaericae Vnisheimij [! = Winshemius]
 Der Prediger Salomonis D. Luth(eri).
 Hauß und Kirchschatz M. Bernh. Albrecht.
 Brandenburgisch Neuvollständiges Gesang Buch.
 M. Joh. Teuceri [! = Deucer] Gebetbuch.
- 270 Cornelij Taciti Annalium Libri.
 Virgilij Bucolica & Georgica Frischlini.
 Ausführl. Bericht von Pest Regiment M. Mich. Mulingi.
 Vom Bürgerlichen Stand Pauli Näglein [! = Negelein].

- 5 Joh. Majoris Opera poetica.
Aldi Manutij Phrases.
Joh. Saresperiensis [= Saresberiensis] Polycraticus s. de Musis [! = nugis]
Curial(ium) & vestigiis Philosophor(um).
Catharini Dulcis Schola Italica.
Horatius cum Commentariis Aconis.
- 280 Seelen Apothec M. Joh. Städi [! = Rüden?].
Thilonis Exercitia Oratoria.
Teutsch und Welsches Sprach-Buch.
Geistl. Brautfackel Zach. Herbergeri.
Germania Sacra Restaurata Caraffae.
- 5 Volffamgi [!] Meyeri beschreibung von der Englisch Pulver verrätherey.
Praxis Processus Civilis Judiciarius Justi Reiffenberg.
- p. 146r. Ein altes Gebetbuch und darbey Seelen-Arznay für Gesunde und Kranck.
Phrases Lat. Germ. Hermanns Ulneri.
Schäfferey von der schönen Juliana.
- 290 Ehrteuffel [? = Eheteuffel?] Andreae Musculi. ibidem
Hurenteuffel Spangenberg, ibid.
Gesind-Teuffel Peter Glaserers [! = Glasers].
ibid. Jag-Teuffel Spangenberg.
ibid. Wucher-Teuffel Alberti von Nauckenberg [! = Blanckenberg].
- 5 Höllisches Sodoma Mayfarts.
Teutscher Redner Heidermanns.
Delitiae Apodemicae Hieronymi Elveri.
Hippolyti à Collibus Princeps & Consiliarius.
Janua Lingvar(um) reserata Comenij.
- 300 NT graeco-Latinum, Eras(mi) Rot(erodami).
Ejusdem Methodus Compendio perveniendi ad Theologia(m).
Concilia(ti)o Locor(um) Scripturae Althameri.
Oratorium Artificium Jacobi Reineccij.
Bett Büchlein Andreae Musculi.
- 5 Bauten-Schneider oder Diebshistor(ia) Anonymi.
Künstl. Stech [?]-Kunst Christoph. Rudolphi.
Institut. Rhetor. Dieterici.
Teutsche Rhetorica Abraham Sauer.
Erotemata Dialect. & Rhetoric. Lucae Lossij.
- p. 146v.
- 310 Varii Tractatus diversor(um) Author(um), quor(um) n(omi)na pag. 1. contingit.
Nicol. Machiavelli de Rep. discursus.
Dialectica Casp. Rudolphi.
Arist(otelis) Libr(i) Ethicor(um) graec. Lat.
Promptuar(ium) Juris Christiani P(as)toris.
- 5 Georgi Calixti Epitome Theologiae.
Virgilius teutsch in Libros Aeneidum.
Habermanns Gebetbuch.
Gerengels Catechismus.
Minut(ius) Octavius & Cyprianus de Idol. vanitate.
- 320 Anna Mariae à Schurmann disserta(ti)o de ingenio mulieris ad doctrinam apti-
tudine.
Thomas à Kempis von der Nachfolge Chri(sti) Joh. Arndt.
Loco Communes Philip(pi) Melanch(thonis) teutsch.
Institut. Ling. Turcicae Libri quatuor Hieron. Megisien [! = Megiserus].
Paradoxa 280 Scholast(ica) Frank.
- 5 Florilegus Aegyptiacus Lackneri.
Speculum Conjugale Schierstabin [?]
De conscribendis Epist. Sim. Uberpani [?]
Terentius Muretj.
Erasmi Epistolae.
- 330 Tacitus de moribus Germanor(um) Lipsij.
Bericht wie man sich zur Pestzeit halten soll Doct. Persij.
Centuria Epistolar(um) Joh. Casselij.
Discurs über Kayser Karol 5. item Königes Frankreich vor [?] gehaltener
schlacht bey Padua.

- p. 147r. Florus Joh. Stadij.
 5 Grundfeste teutscher Nation aus dem 8. Artickl Oßnabrückisch Friedensschluß
 Friedrich von Herd.
 Der Prediger Salomon Lutheri.
 Practica Barth. Karrichters von allerhand Leibes Kranckheit.
 ibidem de Partu Caesareo.
 Von der Seeligkeit Andr. Lang. [! = Abraham Lange?]
- 340 Bettbuch Minsingeri.
 Der rechte glaub von hochwürdig(em) Sacrament Joach Vestphal [! = West-
 phal].
 Bettbuch Ludovici Rabbus [! = Rabus].
 Grammatica Graeca Golij [?]
 De praeparatione ad mortem Martin Molleri.
- 5 Epist. And(reae) Muretj.
 Manuale Philip(pi) Melanch(thonis).
 7 Predigt über das lied: Wenn mein stündlein etc. Joh. Vingeskindi [! = Win-
 geskind].
 2 Tractat als Contemptus vitae Aulicae & Laus ruris Aegidii Albertini.
 ψ [= Psal]mi Davidici Georg Majoris.
- 350 100 Christl. Haußgesäng, so in and. gesangbüchern nicht gefunden werden.
 Von der Gesellschaft Jesu Joh. Alberti.
 Principia Albari [! = Alvarez] Lat. Hung.
 Frischlini N(omen)clator 3 linguis.
 Vita Mart. Luth(eri) Ritteri.
- p. 147v.
 5 Littere amorse.
 Fab. Aesopicae Camerarij.
 Quattro Libri delle Osservationi de M. Ludovico Dolce [?].
 Exilium Melancholiae.
 Instructions de les Courtisans.
- 360 Physic. Christ. pars altera Lamperti Danici [?]
 Kurzes Handbüchlein und Experiment vieller Arzney Doctor Apollinaris.
 Loci Comunes Sententiosor(um) Versuum Joh Munnlij [! = Murrelij].
 Commentarius de jure Principum et Subditor(um), deque studio Regis Philip.
 in subditos Belgij manuscript.
 Epistolar(um) familiar(um) Cicero(nis) Lib 5. 6. 7. & 8. germ. redditus per
 Steph. Riccium.
- 5 Ein theil der Bibel teutsch.
 Ein Neu Künstliches Kochbuch.
 Geistl. Abmessung deß heutigen Predigtampts.
 Kinder Bibl. M. Josuae Opitij.
 Creuz Büchlein Erasmi Sarzeni [! = Sarzer]
- 370 Enchiridion militis Christ. Roter(odami).
 Ovidij Metamorphosis [!]
 Epist(o)lae Pauli Sacraati.
 Proverbalia Dicteria.
- p. 148r. *In duodecimo*
 Epistres [!] Estiennes du Fronchet Secretaire du Roy.
 5 Philipp. Cominaeus französisch.
 Pacius in Instit. Justiniani.
 Plautus ex recensione τὸ ὀδσικα [! = Dousica].
 Aelius Sejanus französisch.
 Apologeticus Hugonis Grotij.
- 380 Frauen Zimer Gespräch Spielharsdorffer-Frauenzimmer-Gesprächsspiele, Hars-
 dörffer]
 Ein Ungrisches Gesangbuch Leutsoviae.
 Les premiers ouvres de Philippis Diffottis [? = Desportes].
 Europäischer teutscher Florus Pastorij.
 Corvini Inst. Justin(iani).
 5 Gottfried Schulzens neu augirte Cronica.
 Bernhardi Suthold Disserta(ti)o(n)es in Inst. Juris.
 Mart. Luthers Gebetbuch.
 Florus [? Flores?] Ludov. Granatensis.

- Salmasij Defensio Regia & Rege [? = Regis?] Britanniae.
- 390 Salomo Schuppj.
Stachel der Buß Claudij Viexmontij [! = Viexmontius].
Palaestra Christ. Drekelij.
Frischlini Comoediae.
De mutua et civili Conversa(ti)o(n)e Stephani Gvazdij [?]
- 5 [Bayly, Lewis] Praxis Pietatis Außm Englisch ins teutsche vertirt.
Die verschmähete eitelkeit vnd verlangte Ewigkeit Joh. Ristij.
Fuga Melancholiae Schererzj.
Joco-Seria Melandri.
Welt-Spiegel M. Georg Sigleri.
- p. 148v.
- 400 Praxis Pietatis Melica oder Gesangbuch Joh. Krügeri.
Poesis Lyrica Avancini.
Joh. Kaz Holländisch.
Virgilij opera cum notis Farnabij.
Patientia Christiana And. Kesleri.
- 5 Himlisches Jerusalem Mayfarthj.
Joh. à Felden Annotata in Hugon(em) Grotium.
Nürnbergersch Handbüchl mit 50 büchln [?]
Unterschiedliche Religionis Scrupel Dorsaei [! = Dorsch].
Suspiria Tempor(um) Jusuae [! = Josuae] Stegmanns.
- 410 Handbüchlein bey Krancken und sterbenden zu gebrauch Caspar Ulenberg.
Aphtonij [! = Aphthonius] Progymnasmata.
Freudenblick in das ewige Leben Dilheri.
Horatij Poemata Joh. Pont [! = Bond].
Valeri Maximi Lib. 9.
- 5 Viridarium Juris Tobiae Heidenreichs.
Nürnbergersch Handbüchl mit 38 Büchern [?].
Vilh. Amesij de casibus Conscientiae.
Inst. Cat. Dieterici.
Christlicher Jungfr(auen) Ehrenkränzlein Avencini [! = Avancini].
- 420 Ora(ti)ones ex historicis Latinis.
Jesus meine Liebe gecreuziget Martin Hilleri.
Joh. Vaelli [? Vailli?] G(ene)rale Artificium ora(ti)onis.
Ottomanni Constitution(um) Illustrium Liber.
Altenburgisches Handbüchel.
- 5 Von den leiden und sterben unsers H Jesu Christi mit Kupfer stich
Alvijsij [! = Aloysii] Novarini verborgene Wohlthat Gottes.
- p. 149r.
- La Muse gverij.
Examen Juridicum Bernh. Schottani [! = Schotanus].
Trauer über trauer, Trost üb(er) trost.⁶
- 430 Kleine Catechismus Schule M. Justi Jesenij [! = Gesenij].
Schoperus [! = Schopperus] de Astutia vulpeculae Steineches [! = Reineckes].
Epistola monitoria Jacobi Regis Britanniae ad Rudolphum 2 Imperatorem.
51 Geistliche Andacht(en) Gerhardi.
Christoph Heydmanni [! = Heidmann] Disserta(ti)o(n)es Politicae.
- 5 Libor [!] Hattiserij Analysis Juris Feudalis.
Methodus peregrinandi Ranzovij.
Terentij Comoediae.
Jacob Bidermanni de B. Ignatio Lib. 3.
Artis dicendi praecepta Junij.
- 440 Terentius Mureti.
Diodori Siculi Bibliothec. historic.
Manuale Logicum Scharffj.
Exercita(ti)ones animi in Deum Ludov. Vives.
N. T. Latin.
- 5 Joh. à Saude Comment. in Tit. de diversis regulis Juris.
Disserta(tionum) Ludicrar(um) [?] Scriptores verij
Hist. Teutscher Händl de ao 1617 biß 1644.

⁶ Vö. RMK II, 452.

- Heliodorus [!] Divi Augustini Confess. Libr. XIII.
Schillerus Quadrilingvis Scherzeri.
- 450 Epistolae Familiares Ciceronis.
Psalterium Davidis Buchanani.
50 [! = 51] Medita(ti)o(n)es Gerhardi.
- p. 149v. Didaeus Stella de contemnendis mundi vanitatibus.
Beichtbüchlein Osiandri.
- 5 Menschen Spiegel Mich. Neandri.
Ungrisches Handbüchlein.
Aurifodina Drexelij.
Maroz [! = Marot] Psalterium franzhösisch.
Herzengespräch Dilherns.
- 460 Chronicon Curionis [! = Carionis].
Dionysij Halicarnassi de antiquitatibus Rom.
2 neugebundene verguldete Bibeln Lüneburgisch.
31 Kriegsfragen Jac. Fabricij.
Medicina Salernitana Joh. Curionis.
- 5 Nürenbergisch Gesangbuch.
Item noch ein Exemplar dessen.
Joh. Secundi opera Politica.
Geistliches Handbüchlein.
Velleji Patercul. historiae.
- 470 Der Seelen Schaz Hanßen Payrmayers [?]
Mars Sveco-Germanicus Petr. Baptistae Burgij.
Justini Trojus Pompejus.
Petronij Satiricon.
Observa(ti)o(n)es Politicae super nuper Galliae motibus et Lustitania vindicata [?]
- 5 βασιλικὸν [! = βαβίλικον] δῶρον in Ungrischer Sprach Georg Kolosz.
Jacobi Sandazarij [! = Sannazarij] opera o(mn)ia.
Sardi venales.
- p. 150r. Contemplationes & suspiria h(omin)is Christiani Dilheri.
Virgilii opera.
- 480 Sententiae ex variis autoribus collectae.
Gabrielis Naudaei Bibliographia Politica.
Das ganze neue Testament teutsch.
Gebetbüchlein wider den türcken Dilherij 3 exemplar.
Erneuerte Herzens Seuffzer Josuae Stegmanns.
- 5 Joh. Barclai Argenis.
Resp. Regni & Status Hung(ariae).
Cornelius Nepos.
Soliloquia Augustini.
Rosae selectissimar(um) virtut(um) Drexelij.
- 490 Das Neue Testam(ent) teutsch Luth(eri).
Das Neue Testam(ent) franzhös(isch).
Resp. Romano-Germanica.
Psalterium teutsch Opitij.
Biblische Ehrencron Georg Evemans [?]
- 5 Betbüchlein Joh. Teuceri [! = Deuceri].
Introductio in Geographiam Cluverii.
Thomae Aq(ui)natis de Regimine Principum.
Schwanen Gesang Josuae Stegmanns.
Resp. Romana Seriverii.
- 500 Lipsij monita & exempla Politica.
Psalterium Opitij.
Seelen Schaz Pauli Jonisch [! = Jenisch].
- p. 150v. Manuale Communicantium Schererzii.
Panacea Apostasiae Nicol Vedelij.
- 5 Paradiß-Gärtlein Joh. Arndts.
Geistl. Trost und Freudenbäumlein Andr. Hinckelmann.
Teutsches Neues Testam(ent) Lutheri 12 Andacht Philippi Kegelij.
Valerius Maximus.
Hauß und Kirchen Schaz M. Bernh. Albrecht.

- 510 Beicht und Bettbüchlein Casp. Melissandri.
51 Andacht Gerhardij.
Epigrammata Oveni.
Passbort [! = Passport] deß Luth. und Calv. Predicant [! = Predigtamts].
Jodo Kett [! = Kedd].
Daniel Küzlers gülden Kleinoth deß Psalters.
- 5 4vor ho(min)jes ultimae [?] Matthaei Raderi
[Nádasi János] Annus Marianus.
Nicetas Drexelij.
Aeternitatis Prodrumus ejusdem.
Boetij [! = Boethius] de consola(ti)o(n)e Philosophiae.
- 520 Exemplor(um) memorabilium Andreae Ellonensis [?]. Tom. posterior, prior
deest.
Arist. Phys. Tom 2. prior deest.
Fenestella de Magistratibus.
Petrarcha [!] Italienisch.
- 524 Trutina Staterae [?] Europae.

2. *Faut Márk könyvtárának jegyzékét* a Natl Lipót városbíró vezetésével 1667. június 4-én felvett hagyatéki leltár „Catalogus Librorum” címszó alatt közl.⁷ Az alábbiakban a könyvjegyzékét, mely kéthasábos beosztásban található, a hasábok feltüntetésével ugyanúgy szó szerint közöljük, mint Poch könyvtárának jegyzékét.

p. 81/1r. In Fol.

- col. a. Biblia Germanica D. M. Lutheri.
Annalium Bojorum Lib VII Joh. Aventino Autore.
Joh. Schneidevini [! = Schneidewin] co[m]mentarij in IV libros Institut: Just Weltbeschreibung Münsterij.
- 5 Hieronymi Bocki herbarium.
Uncatholisches Pabstumb in XX Haupt Artickel abgetheilt, von Jacob Heilbruneren Doctore.
L. [!] Plinij secundi naturae historiar(um), Lib XXXV. castigationibus Hermolai [! = Hermolai], Barbari, quar(um) emendatissime editi.
Colloquia Doctoris Lutheri von den Haupt Artickeln Christlicher Lehre.
David Schirmers Liebes und Tugendlieder.
- 10 Philippus Dutrien Enucleatus Tabulis XXX. inclusus.
Kurtze Beschreibung eines ordentlichen rechten Buchhaltens, zusammen getragen durch Nicolaum Wolffen bürgers in Nürnberg.
Historien der Königreich Hispanien, Portugall und Africa, auß den Italienschen durch Albrecht Fürsten in dz [= das] Hochteutsche gebracht.
Adami Volckmann neuverbeßerte Notariatkunst in IV theil abgetheilet.
- col. b. Tripartiti eperis Tomus primus.
- 5 Exemplar Reconciliationis cum Hungaris factae, nec non condiciones pacis Turcicae.
Itinerarium Sacrae Scripturae Henrici Bunting [! = Bunting]
Epithalium Symbolicum
In Quart.
Johannes Rosini antiquitates Romanae.
[Guevara, Antonio de] Horologium Principum.
- 20 D. Christiani Matthaei Theatrum Historicum.
Horae successivae Philippi Camerarij.
Joh. Strauchij J. U. D. et P. P. Exercitationes Exotericae tredecim.
Henningus Arnisaeus de Republica.
Gvido Pancirollus.
- 5 Philosophia sobris Balthasaris Meisneri S. S. Theologus, D. et P. P. in Acad. Witteb.
Centuria Regula(um) s. Praeceptor(um) Juris Christoph. Philippi Richteri.

⁷ GySmL 2. sz. (Sopron) „Gerichtsprotokoll” 1015a — 36 p. 81/1 — 81/2.

- Hugonis Grotij de Jure belli et pacis Lib. III.
 Georgij Adami Struven J. U. D. et P. P. Exercitationes Exotericae tredecim
 cum Syntag. Jurisprud. Vol. sex continens.
 Disputationes Juridicae.
- 30 Axiomatum Politicorum editio 3. accessione C. L. XXIV novar(um) Regula-
 rum locupleta [!] Georgio Richtero Gorlicio.
 Exercitationes Justi Sinoldi al Schür [= Schütz] Armamenarium [!]
 Just. D. Taboris.
 Johannis Cluverij Epitome historiar(um) et Philippi Cluverij Geographia.
 Geometriae Practicae novae et auctae Tractatus, I. Danielis Schwenter.
 Collegium in novum D. Conradi Hornei Compendium.
- p. 81/1v.
 col. a.
- 5 Christophori Heidmanni Europa.
 Christophori Besoldi discursus Politicus.
 Christophori Besoldi opus Politicum.
 Christophori Besoldi discursus de Aerario publico.
 Christophori à Libenthal Collegium Polit.
- 40 Trajani Boccalini Relationes ex Parnasso.
 Manuscripta Theologica.
 Pars generalis Sciagraphiae Jurisprudēt. methodice Dispositae.
 Erasmi Ungepaueri Exercitia Justin.
 Directio methodica Processus Judiciarij M. Johan. Kithonich. de Kortanicza [!].
- 5 Abtruk des Religions Fridens im H. Römisch. Reich.
 Directio Methodica processus Judiciarij, Juris consuetudinarij. Joh. Kithon.
 de Kortanicza [!]
 Emblemata Florentij Schoonhovij J. C.
 Gaudani partim Moralia, partim Civilia.
 Axiomatum Historicorum pars Tertia continens axiomata Ecclesiastica.
- 50 Loci Communes Decretor(um) constitutionu(m) omniumque Articulor(um) Diae-
 talium, Jnelyti Regni Hungar.
 Atlas minor.
 Geographia C. L. [!] Ptolomaei Alex.
 Thesaurus Locor(um) comūnium Jurisprudēntiae Joh. Ottonis Taboris.
 Sendschreiben Antoni Guevara.
- 5 [Chytreus, David] Historien der Augspurgisch(en) Confession.
 Georgi Adami Struven J. U. D. Syntagma J(uris) pr(udentiae) vol. 1.
 Passionale et Crux Christi D. Buge(n)hag(en).
- col. b.
- Tractatus Juridicus de Juribus et Privilegiis viduatis D. Heinrici Newenhani.
 In Oct.
 Oldendoynij Progymnasmata.
- 60 Matthaei Wesenbecij [!] in Pandectas Juris Civilis Comēntarii.
 Lexicon Historicum, Geographicum Polticum [!].
 Ocium Uratislaviense.
 Lexicon Juridicum.
- 5 Annaei Senecae opera omnia.
 Philosophia moralis Conradi Hornei.
 Cornelius Tacitus.
 Hieremiae Dregelij [! = Drexel?] opera
 [Lansius, Thomas]: F. A. D. W. [! = Friderici Achillis Ducis Württembergiae]
 Consultatio de Principatu inter provincias Europae.
 Dissertationes Academicae Joh. Heinc. [!] Böcler [! = Böckler].
- 70 Julius [!] Caesaris Scaligeri viri clarissimi Poemata omnia.
 Mantissa Consultationum et orationum opera Thomae Lansij.
 [Bernegger, Matthias-Freinshemius, Johannes] Quaestiones Miscellaneae ex
 com. Tac. Germ. et Agric.
 Lucius Annaeus Florus et Corn. Nepos.
 Balthazaris Cellarij Politica.
- 5 Danielis Stalij Regulae Philosophicae, cum aliquot orationibus.
 Christoph(ori) Förstneri observationes Politicae ad XVI. Libr. Annal C. [!]
 Corn, Taciti.
 [Moscherosch, grhaun Michael] Geschichte Philanders von Sittewaldt.
 Hieronymi Cardani Mediolanensis medici de subtilitate Lib. XXI.

- Gottfried Schultzens neu agirte und constituirte [! = continuirte?] Cronica.
 80 Joh. Freinsheimij Commentarij in Libr. sup.-stites Q. Curtii Rufi.
 Ciriaci [!] Lentuli Arcana Regnor. et Rer(um) pub(licarum).
- p. 81/2.
 col. a. Matthiae Ableae Metamorph. telae [?] Iudietar.
 Joh. Emerici [! à Rosbach] Processus Judiciarij [! = Judiciarius]
 Natalis Comitit Mithiologia [!].
- 5 Schauptlaz Georgi Philippi Horsteri.
 Martini Zeillers Epistel undt Sendschreiben in 5 Bänden.
 Observationes Historico Politicæ Michaelis Pikkardi.
 Sphaericae Lib. III Erhardi Weigelij.
 Novum Theatrum humanae vitae Matthaei Hofstetteri.
- 90 D. Leonhardi Hutteri compendium Theologicum.
In Duod.
 Georg Neumarks Lußtwalddt.
 Antonij Mureti Epistolae.
 Daniel Bartholius.
 Gabrielis Naudaei Bibliograph[ia] Politica.
- 5 Opera Poetica Claudij Claudiani.
 Historia Constantinopolitano-Turcica Christoph(ori) Besoldi.
 Marci Antonij Mureti orat. vol. II.
 Julij [!] Flori rerum à Romanis gestar. Lib. V. à Johanne Stadio emendati.
 Philippi Gegelij [! = Kegel] Meditationes Hungar.
- 100 Gottofredi manuale Juris, seu parva Juris misteria [!].
 D. Joh. Dieri definitiones Philosophicae.
 Der Mäßigkeit Wolleben, der Trunckenheit selbß Mordt Arlei.
 Josuae Arndi artificium Oratorium [! = oratorium].
 Wilhelm Schikkardi Astroscopium.
- 5 Aulij Geli [!] noctes Atticae.
 Fielus [? Fidus ?] Achates
 M. T. C. [= Marcus Tullius Cicero] Ep(isto)lar(um) ad Fam. Lib. XVI.
 Ejusdem Orat. Tomus I. Tomus II.
 M. T. C. de officiis Libr. III.
- 110 M. T. C. Philosoph: Tomus Imus et IIDus.
 col. b. M. T. C. Libr. Rhetor(ici).
 Geographia generalis Bernhardi Warenij.
 Geistliche undt weltliche Poemata Martini opicij [! = Opitz].
 Neugebaueri Emblemata.
- 5 Christophori Nothnagels mathematici manuale.
 Mercurius Historicus Octaviani Chiliad.
 Deutsche Rhetorica Joh. Matth. Meuspart [? Moustart ?].
 Nicolai Machiaveli [!] Florentini disputationes de Republ.
 Q. Horatius Flaccus.
- 120 Idea Principis Christ. Polit. centum symbolis expressa.
 Dissertatio de Ratione status in Imperio germanico Hippoliti [!] à Lapide.
 Compendium Physicum Danielis Wölferi.
 Nicolai Machiaveli [!] Florentini de potestate et officio Principum contra
 Tyrannos.
 Justiniani Institutionum Lib. IV.
- 5 Petri Laurebergij institutiones Arith.
 Apophthegmata Graeca Regum et Ducum, Philosophor(um) item aliorumque
 quorundam ex Plutarcho et Diogene cum latina interprete(ti)one.
 Psalmorum Davidis paraphrasis poetica Georgij Buchanaei Scoti.
 Caroli Caraffa restaurata Germania.
 Jacobi Fabricij XXXI Kriegsfragen.
- 130 [Zeiller, Martin] Beschreibung des Königreichs Ungarn.
 1 Jacobus [! = Johannes] Barclajus.
 2 Arnoldi Corvini Jus Canonicum.
 3 Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri Magni historiae.
 4 Sebastiani Seteri Epitome.
 5 Emblemata et aliquot nummi Sambucci.
- p. 81/2v.
 col. a. Johannis Sprengeri bonus Princeps.

- Breviarium Chronologicum M. Egidij Strauch.
 Epitome Jurisprud. Georgij Brautlach.
 Artis Notariatus sive Tabellionum Libr. II Tomus Imus.
 140 Omnium gentium mores, Leges et ritus ex multis clarissimis Regum scriptoribus
 per Joh. Boemium congesti.
 Signum tangentium et secantium Bartholomaei Pitisci.
 Wolffgangi Seidelij Tugend undt Ehrenspiegel.
 Emblematum Libri duo D. Andreae Alciadi [= Alciati]
 [Maurer, Caspar] Ungarische Cronica von allen Christlichen Königen in Ungarn.
 5 Apuleius Madurensis Platonius.
 De Turcarum moribus Epitome Barth. Georgevecz [= Georgievics].
 Tribunal Christi à Drexelio explicatum.
 Editio postrema Epigram. Joh. OWenoxoniensis [= Oventus Oxoniensis]
 Angli.
 [Kéri Sámuel] Seneca Christianus Hungaricus.
 150 Partes. V. Joh. Barelai.
 Aquilae Romanae Iconismus.
 Caspar Contarenus de Republ. Venetor(um).
 Compendium belli Germanici.
 Bidermanni Anacroamatum Lib. III.
 col. b.
 5 3 Strauchi Astrognosia.
 156 4 Baukunst Büchlein.

II.

A két soproni Poch György és az ifjabb Faut Márk.

1. Poch Györgyöt Szinnyei is ismeri,¹ de csak annyit tud róla, hogy a helmstedti, altdorfi és wittenbergi egyetemek hallgatója volt és hogy két latin, egy helmstedti és egy altdorfi disszertációja maradt.² Ehhez még hozzát teszi, hogy Poch üdvözlő verseket írt több tanultársára disszertációjába.³ Szinnyei tehát — nem tudván semmi közelebbit Poch életkörülményeiről — feltételezi, hogy a két disszertáció és az üdvözlő versek szerzője ugyanaz volt.⁴

Valójában két Poch György volt, mindkettő soproni születésű és kortársak is voltak.

2. A — nyilván idősebbik — Poch György⁵ polgárszülöktől valószínűleg 1617-ben született. Itthoni iskoláinak elvégzése után 1634-ben folyamodott külföldi stipendiumért⁶ és a Lackner Kristóf-féle ösztöndíjalapítvány segítségével először Wittenbergben, majd 1637-től Helmstedtben tanult.⁷

A helmstedti egyetem akkor élte virágkorát. Főként két professzor működése tette híressé. Az egyik Georg Calixtus volt, aki a harmincéves háború viharai

¹ *Magyar Írók Élete és Munkái*, X, 1263–1264.

² *Dissertatio Politica*, Helmstadii, M. DC. XXXIX (vö. RMK III, 1465) és *Epistolae Paulinae ad Gal. cap. 3. vers. 20–23*, Altdorf, M. DC. XXXXVI (vö. RMK III, 1659).

³ Vö. RMK III, 1713, 1732 és 1733.

⁴ Hasonlóan az ő nyomában pl. Payr Sándor *A soproni evangélikus egyházközség története*, 1917, 375. l.

⁵ A reá vonatkozó adatok egy részét Dr. Házi Jenő ny. főlevéltáros bocsátotta rendelkezésemre: szíves készségéért ezúton mondok köszönetet.

⁶ GySmL 2. (Sopron) Lad XII et M. fasc. VIII, 309/29.

⁷ *Evang. Gyül. Levélár (= EGYL)*, Sopron, III, 10, 103 és 104 sz. a. — *Prot. Egyház-tört. Adattár* 14, 121.

közt a felekezetekre szakadt és egymással vitatkozó keresztény egyházak egységét szerette volna helyreállítani. A másik, Hermann Conring korának egyik legkiválóbb polihisztorja volt. Pochra mindegyik erős hatást gyakorolt, de végül is Conring elnöklete alatt védte meg 1639. június 26-án *Disputatio politica de Rebus publicis in genere* c. disszertációját.⁸ Nem sokkal utóbb a fiatal lüneburgi herceg udvarmestere lett, majd 1644-ben visszatért Sopronba és hamarosan a város szolgálatába lépett. 1651-től fogva a belső tanács tagjaként, közben néhány évig a Szt. György-templom gondnokaként, végül pedig korán bekövetkezett haláláig városbíróként szolgálta városát. Első feleségének hamar bekövetkezett halála után 1654. nov. 17-én a néhai Persius Fülöp császári palotagróf és felső-ausztriai rendek főorvosának („archiater”) leányával Anna Máriával kötött házasságot.⁹ Ebből a házasságból született György Fülöp nevű fia 1659-ben.¹⁰ Második felesége Regensburgban, 1663. dec. 26-án, ő maga pedig 1665 augusztusában „váratlanul” halt meg.¹¹ Fia, akit nyilván anyai rokonsága Bécsbe vitt és ott nevelt, nem érte meg a nagykorúságot, mert 1669-ben Bécsben meghalt.

2. A városbíró Poch Györgytől meg kell különböztetni a nála valamivel fiatalabb, ugyancsak soproni családból származó Poch Györgyöt, akinek az atyja a polgárjoggal bíró Poch János pék volt. Fia 1625 táján születhetett, itthoni tanulmányainak elvégzése után ugyancsak a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj támogatásával 1644 – 1647 az altdorfi egyetemen, majd 1648-ban Wittenbergben tanult.¹² Az altdorfi egyetemen készítette disszertációját. *Epistolae Paulinae ad Galatas Disputatio decima tertia exhibens genuinam capituli III. a v. 20. usque ad v. 23. lectionem . . .*¹³ 1647-ben ment Wittenbergbe.¹⁴ Hazatérése után az akkor Sopronhoz tartozó Meggyesen (ma Mörbisch, Burgenland, Ausztria) volt lelkész 1667 elején bekövetkezett haláláig.¹⁵ Fia volt Poch János György, aki Lang Mátyás soproni lelkész leányát vette feleségül és Sopron város polgármestereként 1724-ben halt meg.¹⁶

3. Mint mindkét Poch György, úgy Faut Márk is régi soproni családból származott. Nagyapja volt az a Faut Márk, akit a Lackner Kristóf által alapított Foedus Studiosorum Nobilium Soproniensium harmadik helyen sorol fel alapító tagként.¹⁷ Jeromos nevű fiának második, Katalin nevű feleségétől született 1632 novemberében az „ifjabb” Faut (vagy latinosan Fautor) Márk.¹⁸ Soproni iskoláinak elvégzése után — ugyancsak a Lackner Kristóf-féle ösztöndíj segítségével — külföldre, Jenába ment, ahol 1656-ban Ernst Friedrich Schröter rektor elnöklete alatt *Discursus Juridicus de Heredibus* címen tartotta disszertá-

⁸ Helmstedt, 1639 (vö. RMK III, 1546).

⁹ EGYL Ház. akv. 1654, Nr. 76.

¹⁰ EGYL Szül. akv. II, 1659, Nr. 160.

¹¹ GySmL 2. (Sopron) 1665. évi Tjkv. 1003/a-75. 263. 266 – 267. old.

¹² STEINMAYER Elias: *Die Matrikel der Universität Altdorf*: 1643, Apr. 16. 8258 sz. a. – Prot. Egyháztört. Adattár, 14, 123.

¹³ L. a 2. jzetet.

¹⁴ Prot. Egyháztört. Adattár, 14, 123.

¹⁵ Payr. id. h. GySmL 2 (Sopron), 1015a – 36, 42. k. lpk.

¹⁶ EGYL ház. akv. IV, 1684, 21. sz. a. és hal. akv. III, 1724. júl. 1.

¹⁷ OSZK Fol. Lat. 1321, továbbá KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora*, 1972, 48.

¹⁸ EGYL szül. akv. I, 1632, 176. sz. a.

cióját.¹⁹ 1659-ben tért vissza Sopronba, ahol 1660. február 11-én városi aljegyző lett. Tisztét azonban nem sokáig tölthette be, mert 1667 első hónapjaiban meghalt.²⁰

Néhány összefoglaló megjegyzés

Poch György és Faut Márk „bibliotheca”-ja számos kérdést tesz fel, de itt csak néhány megjegyzésre szorítkozunk a barokk világ soproni polgári művelődési viszonyaira vonatkozólag.²¹

1. Mindkét könyvtárban valószínűleg nemcsak Poch, ill. Faut saját gyűjtéséből származó, hanem családi örökségből származó művek is voltak. Poch könyvtárát valószínűleg második felesége is gazdagította nemcsak apósának értekezésével (P 331), hanem még más orvosi könyvekkel is: a leltár kb. tíz orvosi művet sorol fel, amihez még két állatorvosi munka is járul. De apja orvosi könyvtárát Persius Anna Mária nem hozta hozományként a házasságba: az orvosok könyvtára abban az időben jóval gazdagabb volt.²² Poch könyvtárában inkább csak olyan orvosi művek foglaltak helyet, amelyek — egyes kivételektől eltekintve (P 195, 338) — inkább általános használatra voltak alkalmasak (pl. P 23, 264, 337).²³

Ugyancsak átöröklött anyagra mutat a meglepően sok két vagy több példányban előforduló mű. Első helyen ezek közt a bibliákat kell említeni. Nem kevesebb, mint öt német (P 1, 3, 44, 154, 218) teljes bibliát, ezen kívül három német Újszövetséget (P 482, 490, 507) is találunk nem szólva Cramer Dániel (1568—1637) 3 kötetes német bibliájáról, a Franciscus Vatablus (megh. 1547) alkotta latin (P 58) és egy francia fordítású (P 171) bibliáról. A Káldi György fordította magyar biblia is ott sorakozott Poch könyvei közt (P 36). Néhány áhítatosági és imakönyv is több példányban szerepel. Ennél tanulságosabb, hogy a leltár több példányban sorolja fel egyes latin és görög auktorok, pl. Cicero vagy Aristoteles műveit (Cicero: P 48, 57, 174, 179, 189, 228, 364, 450, Aristoteles: P 162, 196, 199, 313, 521).²⁴

Faut Márk sokkal szerényebb könyvtárában is nyilván voltak családi örökségből származó művek: egyes darabok talán az idősebb Faut Márk könyvtárából származhattak.²⁵

2. Poch György könyvtárának túlnyomórészben latin és német művei közt feltűnnek a magyar nyelvű és vonatkozású művek. Faut Márk könyvtárában valamivel kevesebb a magyar nyelvű és vonatkozású könyv, de ott is megtalálhatók. Ez a körülmény arról tanúskodik, hogy Poch és Faut — mint valószínűleg a város vezető polgársága általában — kétnyelvű volt és nemcsak értett,

¹⁹ RMK III, 1967.

²⁰ GySmL 2. (Sopron), 1015a — 36, 77—81. o.

²¹ A következőkben Poch (= P) és Faut (= F) könyvtárára a tételszámmal utalunk.

²² Összehasonlításul kínálkozik az 1629-ben elhalt Ribstein János soproni orvos könyvtára (hagyatéki leltárát l. GySmL 2. [Sopron] 1015a — 2, 85—88), mely beleértve a nem-orvosi műveket is közel 200 tételt sorol fel.

²³ Ilyenek pl. az idősebb Faut Márk könyvtárában is akadtak, pl. *Pharmaceuticum chirurgicum* vagy *Arzneibuch*, l. GySmL 2. (Sopron) 1003k — 3, 36—37.

²⁴ A Cicero-kiadások közül ki kell emelni az *Epistolae Familiares* Stephanus Riccius (1512—1588) által „in usum scholarum iuventutis” készített kiadását: talán maga Poch vagy valamelyik elődje tanult belőle (P 364).

²⁵ Az id. Faut könyvtárában is megvolt pl. Alciatus (F 143) műve.

hanem beszélt is magyarul.²⁶ Nem tudjuk, hogy a soproni polgárok mennyire követték azt az utat, mellyel Lackner Kristófot atyja a csepregi kollégiumba adta, — nyilván a magyar nyelv megtanulása érdekében is. De könnyen lehet, hogy Poch még tanult Csepregben és hogy jól elsajátította a magyart. Így érthető, hogy ott volt könyvtárában Szenci Molnár Albert latin-görög-magyar szótára (P 152),²⁷ és Werbőczy Tripartituma ugyancsak — valószínűleg az 1611-i debreceni — latin-magyar kiadásban (P 67).²⁸ Használta Emanuel Alvarez (1546—1632) nyelvtanát (Lőcse, 1650, vö. RMK II. 725) is.

Voltak Poch könyvtárában olyan tisztára magyar nyelvű művek is, amelyek gyakori vagy legalább is többszöri használatot igényeltek. Így Zvonarics Mihály *Magyar Posztillája* (P 103),²⁹ egy lőcsei magyar énekeskönyv (P 381),³⁰ végül pedig a közelebről meg nem határozható *Ungrisches Handbüchlein* (P. 456).³¹ Ebbe az összefüggésbe tartozik bele a Szepsi Korocz György által magyarra fordított *BAZILIKON DOPON* c. könyvecske is.³² (P 475.)

A 17. század második fele mint az egész országban, így Sopronban is az erősödő ellenreformáció jegyében állott. Ez mutatkozik Poch könyvtárában is, ahol nemcsak a Káldi György által magyarra fordított biblia (P 36), hanem Pázmánynak *A . . . minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk* c. posztillája (P 37) és a Bethlen Gáborhoz intézett irata (P 146), sőt a magyar jezsuita Nádasai János (1614—1679) *Annus Marianus*-a (P 516)³³ is megtalálható volt.

Faut Márk könyvtárában jóval kevesebb az olyan mű, mely tulajdonosának kétnyelvűségéről, ill. magyar tanultságáról tanúskodik. Pedig, hogy Faut már ifjúkorától fogva szoros kapcsolatban volt a magyar nyelviséggel, annak érdekes tanújele, hogy jénai disszertációjában a kor szokása szerint barátai és szorosabb társai által írt üdvözlő versek közt magyar nyelvű is van. A nyilván ugyancsak inkább németül beszélő „Késmárki való” Andreas Günther volt az, aki kedveskedésül négy enyhén botladozó — talán tipográfiai nehézségek miatt a kelleténél jobban dőcögő és kissé tört magyarságú — distichonnal köszöntötte Fautot:

Szorgalmatosan most tanuly, osztán országnek / Szolgály, szolgálhasson magadnak is világnak / Mind időjében. Hogy ha kesszűlsz haza menni / Nagy örömmel tudhatsz jó hasznat tüle venni!³⁴

Nincs okunk kételkedni abban, hogy az itt megszólaló, lényegileg antik filozófiai etikai hagyományokban gyökerező és a reneszánsz humanizmusa által a polgári gondolkodás közkincsévé tett patriotizmus komolyan élt mind a szerző-

²⁶ Mindkét családnak volt „armalis” nemessége is: a hagyatéki leltárakban az irományok közt szerepel az „armalis”, GySmL 2. (Sopron) 1015a — 35, p. 126 ss. és 1035a — 36, p. 77ss.

²⁷ Hanau, 1611, vö. RMK I, 513.

²⁸ Vö. RMK I, 426.

²⁹ 1. rész, Csepreg, 1627, vö. RMK I, 560 és 2. rész, Csepreg, 1628, vö. RMK I, 567.

³⁰ A lőcsei magyar énekeskönyvnek több kiadása (1635, 1642, 1654) közül nem lehet eldönteni, melyikről van szó.

³¹ Nem volna lehetetlen, hogy énekekkel bővített imádságos könyv lappang a megjelenés mögött. Ilyen 1646-ban két kiadásban is megjelent, vö. Sztripszky Hiador RMK-pótléka, 1979, 1980 és 1981.

³² Oppenheim, 1612, vö. RMK I, 436.

³³ Vö. RMK I, 551, 613, RMK II, 1287, RMK III, 1696 vagy 1737.

³⁴ Vö. JÜGELT, K. H.: *Ungarische Gelegenheitsdichtung des 17. u. 18. Jahrhunderts in der Universitätsbibl. Jena* (Studien der deutsch—ungarischen literarischen Beziehungen, 1967, 100 k. 1.) (Borzák István szíves közlése).

ben, mind az üdvözölt Faut Márkban és mindkettőjük életfolytatásának alapelveihez tartozott.

Faut könyvtárának jegyzéke két magyar nyelvű könyvet tartalmaz. Az egyik a Kéri Sámuel ferencrendi szerzetes által kiadott és magyarra fordított szentenciák gyűjteménye Seneca műveiből (F 149),³⁵ a másik az osztrák származású, Ulmban pedagógusként tevékenykedő Philipp Kegelius által kiadott és magyarra fordított *Tizenkét idvösséges Elmélkedések* (Ulm, 1633).³⁶

Mint jogvégezett szakember Faut is kezeügyében tartotta Werbőczy *Tripartitumát* (F 14). Tanulságos, hogy Poch is, Faut is használta a magyar perrendtartásnak Kosztalncai Kithonics János (kb. 1560–1619) által készített és hosszú időn keresztül használt kézikönyvét, a *Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae* c. művét (P 128, F 44, 46). Magyar fordítása is megvolt Poch könyvtárában (P 99).³⁷ Ezen kívül mindkét könyvtárban találunk olyan műveket, amelyek magyar törvénygyűjteményeket tartalmaztak, ill. magyar jogtudományi segédkönyveknek minősülnek. Ilyen Decsi János (kb. 1560–1601) *Syntagma*-ja (P 68) vagy Bodó Lajos *Farrago*-ja (P 217).³⁸ De akad mindkét gyűjteményben olyan magyar vonatkozású jogi szakgyűjtemény is, amelyet nem sikerült azonosítani. (P 26, 38 F 50).³⁹

Ebbe az összefüggésbe tartoznak azok a művek is, amelyek Magyarországgal, főként annak a történetével foglalkoznak. Ilyenek voltak Caspar Ens Kölnben 1604-ben kiadott *Rerum Hungaricarum Historia, novem libris comprehensa*, amelyhez talán a függelék: *Ad Rerum Hungaricarum Historiam . . . Appendix* (Köln, 1608), azután az Elzevir testvérek nyomdájában Leidenben, 1636-ban megjelent *Respublica et Status Regni Hungariae* (P 245, 486) járult. Faut könyvei közt pedig Caspar Maurer *Ungarische Chronica*-ja (Nürnberg, 1662) és Martin Zeiller (1588–1661) *Beschreibung des Königreichs Ungarn* (Ulm, 1664) c. művek szerepelnek (F 144, 130).⁴⁰

3. A 17. században a közműveltség egyik alappillére a humanisták által újból felfedezett és a könyvnyomtatás által könnyen hozzáférhetővé tett antik, első sorban latin irodalom volt. Ezt tükrözi Poch és Faut könyvtára is. Az antik írók közt kiemelkedő szerep jutott Ciceronak, akinek művei — főleg levelei és beszédei — az iskolai latin-oktatásban első helyen álltak. De a *De officiis* is kiemelkedő helyet kapott a humanista szellemű erkölcsi nevelésben.⁴¹ Szép számmal szerepelnek — Pochnál kb. 40, Fautnál 12 tétellel — a többi görög és latin auktorok is. A latin történet- és prózaírók közül Iulius Caesar (P 54), Titus Livius (P 47, 51), különösen sokszor Tacitus (P 157, 271, 330, F 66, 77), mellettük Velleius Paterculus (P 469), Cornelius Nepos (P 487, F 73) és Curtius Rufus (F 80, 133), valamint a nagyon kedvelt L. Annaeus Florus (P 334, F 73, 98) és Valerius Maximus (P 414, 508) emelkednek ki. Olvasták az ifjabb és idősebb Pliniust (P 214, F 7), Aulus Gellium (F 105) és Petronius Satyricon-ját is (P 473). A költők közt a legkedveltebb Vergilius (P 272, 316, 403, 479) és Horatius (P 279, 413, F 119) volt, a vígjátékíró Plautus (P 377) és Terentius (P 328, 407, 440), vala-

³⁵ Bécs, 1654. vö. RMK I, 882.

³⁶ Vö. RMK I, 875.

³⁷ Vö. RMK I, 835 és II, 727.

³⁸ Vö. RMNY 719 (RMK II, 241) és Horányi: Nova memoria I, 500.

³⁹ Talán írott gyűjteményekről van szó (Berlász Jenő szíves közlése), bár a szóban forgó tételek nincsenek kéziratnak jelezve.

⁴⁰ Vö. Apponyi: Hungarica II, 676, 828, 859 és 842.

⁴¹ Poch könyvtárában németül is megvolt, vö. P 48.

mint Seneca tragédiái (F 64) ugyancsak olvasottak voltak. Viszonylag kisebb a görög szerzők száma: csak a prózaírók, Xenophon (P 175), Plutarchos (P 159, 160), Diodorus Siculus és Halicarnassus-i Dionysius (P 461) kerülnek elő a listákon. Meglepően sok azonban az Aristoteles-művek száma (P 162, 196, 199, 313, 521): etikája három (egyszer külön megjegyezve, hogy görög–latin), Politika-ja egy tételben szerepel. Viszont teljesen hiányoznak a görög költők, pl. Homéros vagy a nagy tragédiáírók, hiányzik Platon is. Faut könyvtárában a görög írókat hiába keressük, – az ún. ptolomaeusi világmép főképviselőjétől C. Ptolemaios (F 52) földrajzától eltekintve. Ez utóbbi azonban Faut külön érdeklődési körével függ össze.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a listák több szótárt és más olyan segéd-esszéköt is hoznak, amelyek az antik irodalom megértését nyelvi, helyi-földrajzi és történeti vonatkozásban elősegítették.

Poch és Faut humanista műveltségének fontos tanúi az újkor elejének szellemi vezetői, újlatin költők, prózaírók, mint pl. Iustus Lipsius (1547–1606) (P 177, 186, 330), Melchior Iunius (1545–1607) (P 158, 178, 202, 254, 439), Marcus Antonius Muretus (1518–1585) (P 328, 345, 440, F 92, 97) stb. Külön ki kell emelni közülük Erasmust, aki Poch könyvtárában nyolc tétellel szerepel (P 9, 203, 219, 237, 300, 301, 329, 370). De meg kell említeni Joachim Camerarius (1500–1574) rendkívül népszerű ezópusi meséit is (P 233, 356), valamint az ugyancsak nagyhírű humanista tudóst, Julius Caesar Scaligert (1484–1558) (P 169, F 70). A költők közül külön figyelem illeti meg az olasz Trajanus Boccalinit (1566–1613) (P 101, F 40), a skót származású, de Franciaországban élt Johann Barclajust (1582–1621) (P 485, F 130, 150) és John Owent (latinosan Johannes Ovenus (1560–1622) (P 512, F 148).

Különféle idézetgyűjtemények, szemelvények antik írók és költők gyűjteményeiből, sőt még egy közmondásgyűjtemény is beletartozott Poch és Faut könyvtárába: az ilyen példák és életbölcsest tanúsító, frappáns szemléletes-séggel szolgáló mondások hozzátartoztak műveltségükhöz, hogy készenlétben legyenek, ha akár nyilvánosan, akár társas körben meg kellett szólalniuk vagy valamilyen véleményt kellett alátámasztaniuk.

Poch azonban nem elégedett meg az antik hagyományokra támaszkodó humanista műveltséggel, hanem ennél szélesebb látókörre törekedett: nyilván megtanult franciául, valószínűleg olaszul is, sőt volt könyvtárában holland nyelvkönyv is (P 256, 278, 282, 402). Viszont a hazai viszonyok tükröződnek abban, hogy Poch könyvtárában helyet foglalt Hieronymus Megiserus (megh. 1616) török nyelvtana is (P 323): soproniak kapcsolatba kerülhettek törökökkel, aminthogy török rabok kerültek is Sopronba.

A humanizmus megélenkítette a történeti és vele kapcsolatos földrajzi érdeklődést is. A divatba jött krónikák mellett széles körben elterjedtek a több kiadást megért művek, mint pl. a Melancthon és Caspar Peucer (1525–1602) által bővített kiadásban megjelentetett „Chronicon Carionis” (P 460), Sebastian Münster (1489–1552) „Cosmographia universa”-ja (P 11). Nem hiányzott könyvtárukból Johannes Aventinus (1477–1534) híres műve (F 2, P 2), Paul Eber (1511–1569) „Calendarium historicum”-a (P 236), Carolus Stephanus (1504–1564) „Dictionarium”-a (P 155) és Johann Cluver (1593–1633) „Epitome historiarum”-a sem.

Lehetett mindebben átöröklött anyag is. Mégis meglepő, hogy milyen nagy volt azoknak a műveknek száma, amelyek a 16. és 17. század, elsősorban saját koruk eseményeivel foglalkoztak és azokat rögzítették. Tudjuk, hogy a soproni

városi tanács is élénk figyelemmel kísérte a napi eseményeket.⁴² Poch könyvjegyzékében sorozatosan tűnnek fel azok az iratok, amelyek saját korának történéseiről, ill. a közelmúltról tudósítanak. Különösen jelentős ebből a szempontból, hogy a Frankfurtban 1657-től fogva többször rendszeresen megjelentetett *Diarium Europaeum* (P 86) 5 kötetét, ill. 9 részét azzal a megjegyzéssel vette számba a hagyatéki leltár, hogy belőle még két kötet ki is volt kölcsönözve. Ez a kiadványsorozat rendszeresen tudósított az európai eseményekről, „kiváltképpen a Német – Római birodalomban és a vele határos királyságokban”. Közélről érintették Poch családját és általában a soproniakat a harminc éves háborút elindító csehországi események (vö. az *Acta Bohemica* P 114), a háború további eseményei (hiszen Poch maga is ebben az időben volt fiatal és járt német egyetemeken), végül a westfaliai békekötés. Mindezeknek nyoma van könyvtárában.⁴³ De érdekelték Pochot távolabbi, így angliai események is (P 133, 285, 432). Bár szerényebb keretek közt, de hasonlókról tanúskodik Faut könyvtára is (F 33, 35, 79). Őt is érdekelték a hazánk szempontjából oly fontos török viszonyok (F 96, 146). Faut érdeklődési körét talán még ezeknél is jobban megvilágítja az a körülmény, hogy hagyatékában földgömböt és különféle matematikai mérőeszközöket vettek leltárba.⁴⁴ Természettudományos érdeklődésére vall az is, hogy könyvtárában voltak asztronómiai, matematikai és geometriai művek (F 23, 104, 115, 126, 141, 155), sőt volt egy építészeti szakkönyv is (F 156).

Végül ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy Faut könyvtárában viszonylag sok olyan művet találunk, amely a 17. században elterjedt barokk emblematikával foglalkozik (F 47, 114, 120, 135, 143).⁴⁵ Gvevara *Horologium principium* c. műve is megvolt könyvei közt (F 19).

4. A városi magisztrátusban viselt állásuk mellett Poch és Faut nyilván jogtanácsosi, „ügyvédi” segítséget is adtak a hozzájuk fordulóknak. Erre utalnak a könyvtárukban levő gyakorlati jogi segéd- és kézikönyvek (P 10, 191, 314, F 11, 13, 139).

Poch könyvtára azonban arról tanúskodik, hogy tulajdonosának szélesebb körű jogi és politikai érdeklődése volt. Nyilván nemcsak a jogtudomány hagyományos tekintélyeit, főként a római jogot és annak kommentátorait (Justinianus P 55, 56, 188, 243, 376, 384) ismerte, hanem saját korának újabb jogtudományi íróit is, mint pl. a híres lipcei jogász, Benedictus Carpzov *Praxis criminalis*-át (P 4). Ehhez több oly jogtudományi mű járult, amely megismertette vele saját korának igazságszolgáltatási és törvénykezési gyakorlatát (P 8, 24, 50, 77, 258, 286, 314, 415, 428, 435 stb.). Faut könyvtárában ilyen mű inkább csak elvétve akad (F 60, 138).

A jogtudományoknak egyik nagyon fontos ága, az egyházjog is szerepel Poch könyvtárában (P 51, 164, vö. Fautnál F 132). A katolikus egyház jogállásával és „autonómiájával” foglalkozó Burckard (P 107) és az ugyancsak az egyház által meghatározott házasságjog (vö. P 108) is beletartozik ebbe a gondolatkörbe. Feltűnő érdekesség, hogy ott találjuk nála a protestáns egyházjog történetében fontossá lett Theodor Reinking (1590 – 1664) művét (P 103) is.

⁴² Vö. Kovács, id. h. 41. 1p.

⁴³ Vö. P 114, 125, 447, 98, 139, 111, 129.

⁴⁴ GySmL 2. (Sopron) 1015a–36, p. 60v.

⁴⁵ Fautnak ez az érdeklődési köre családi hagyományon is alapulhatott, hiszen az id. Faut Márk szoros kapcsolatban volt Lackner Kristóffal, akinek emblematikus érdeklődését több műve is tanúsítja.

Ebbe az összefüggésbe tartoznak azok a művek is, amelyek ország-, ill. birodalmi gyűléseken hozott törvényeket tartalmaznak, ill. velük foglalkoznak, így az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlésen hozott törvények 1629.-es kiadása (P 85, vö. F 45) vagy az 1606. évi bécsi béke (F 15).⁴⁶

Itt kell megemlítenünk azt a meglepő tényt is, hogy Poch és Faut könyvei közt egyaránt feltűnik két szerző neve: Nicolo Machiavelli (1469—1527) és Hugo Grotius (1583—1645). Ismeretes, hogy Machiavelli művei — részben „tacitista” írókon (pl. Scipio Ammiratus, megh. 1603) (P 167) keresztül — széles körökben nagy hatást fejtettek ki (vö. 311, F 118, 123). Zrínyi Miklós a költő, akinek szoros kapcsolatai voltak Sopronnal, prózai műveiben ugyancsak Machiavelli hatását tükrözi.⁴⁷

Nem kevésbé figyelemreméltó, hogy Poch is, Faut is megszerezték és nyilván tanulmányozták is a híres holland jogtudósnak, Hugo Grotiusnak egyik, a nemzetközi jog számára alapvető művét: a *De iure belli et pacis*-t (P 227, német fordításban is P 132, továbbá P 379, F 27). Poch könyvtárában ezenfelül több Grotius művével és hányatott életsorsával foglalkozó mű (P 183, 406) is volt. Az a körülmény, hogy Grotius egyik legfontosabb műve ott volt Poch és Faut könyvtárában, nemcsak szerzőjük szellemének széles körű kisugárzásáról, hanem a soproni vezető polgárok gondolatvilágának széles látóköréről is tanúskodik.

5. Hogy Poch könyvtárában igen nagy mennyiségben találunk vallásos műveket, nem meglepő, mert tükrözi korának a barokk vallásosságtól áthatott eszmevilágát. Annál meglepőbb, hogy Faut sokkal szerényebb könyvtárában alig akad vallásos munka, — noha nagyapjának, az id. Faut Márknak a könyvtárát kb. harmadrészben vallásos iratok alkották.

Noha nem volna értelme részletesen elemezni ezt az anyagot, mégis néhány megfigyelést ki kell emelnünk. Egyik az, hogy nagy számban található a vallásos jellegű művek közt olyanok, amelyek a kegyesség ápolására voltak alkalmasak. De noha Poch evangélikus volt, néhány katolikus kegyességi mű — pl. a jezsuita Jeremias Drexel (1581—1638) több írása (P 457, 489, 517, vö. F. 147) — ugyancsak megvolt könyvtárában: ez talán nemcsak az ellenreformáció szellemi erejét, hanem a kegyesség fellazulását és kiegyenlítődesét is mutatja.

Ezzel összefügg a másik mozzanat is. Nem meglepő, hogy Poch őrizte a hitvitázó irodalom több termékét is. De meglepő, hogy a kb. tucatnyi evangélikus mű mellett majdnem ugyanannyi katolikus vitairat is állott. Különösen is meglepőnek kell mondanunk, hogy Poch könyvtárából hiányoztak annak a hitvitának az emlékei, amely saját napjaiban és szeme láttára folyt Sopronban: az egyik oldalon a nagyhírű bécsi jezsuita, Jodocus Kedd (1597—1657) és a soproni jezsuita páterek, a másik oldalon Lang Mátyás (1622—1682) soproni evangélikus lelkész közt. Kedd egyik kisebb jelentőségű irata (P 512) megvolt ugyan Pachnak, de sem azok az iratok, melyekkel az evangélikus lelkészeket vitára hívták, sem Lang feleletei nem tűnnek fel könyveinek jegyzékében. Nem volna ugyan lehetetlen, hogy ezek az iratok a gyűjteményes kötetekben (pl. P 310) lappangtak, de ez nem látszik különösebben valószínűnek. Inkább azt a feltevést kell kockáztatnunk, hogy Poch nem tartotta megőrzésre érdemeseknek ezeket az iratokat.

⁴⁶ Vö. RMK II, 656.

⁴⁷ Vö. KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós, a költő*, 2. kiad. 1964 (Borzsák István szíves közlése) és Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. (1964) 178. l.

6. A legutóbbi megfigyelés már felveti a kérdést, mennyire voltak meg Poch és Faut könyvtárában soproni szerzők művei. A leltárból hiányoznak Poch és Faut disszertációi, de más soproni szerzők tollából származó disszertációk címeit sem találjuk. Lehetséges azonban, hogy ilyenek a kolligátumokban ott voltak. Poch mindenesetre őrizte apósa, Philipp Persius (1569–1644) egyik, a pestis elleni küzdelemmel kapcsolatos értekezését (P 331), de őrizte a soproni gyülekezet történetében jelentős szerepet betöltő Gerengel-féle kátét is (P 318.) Feltűnő azonban, hogy Faut könyvei közt nem voltak meg Lackner Kristófnak a művei sem, — hacsak az *Aquila Romanae Iconismus* (F. 151) nem rejti Lackner *Iconismus Hungariae Aquilae* c. művét.⁴⁸ Pedig Faut családja szoros kapcsolatban volt Lackner Kristóffal: nemcsak annak révén, hogy nagyapja alapító tagja volt a Lackner-féle *Coetus Studiosorum*-nak, hanem azáltal is, hogy Faut édesatyja, Faut Jeromos első házasságából született gyermekek keresztapja Lackner volt.⁴⁹

Poch könyvtárában azonban ott volt Lackner Kristóf két jelentős műve: a *Coronae Hungariae Emblematica Descriptio* és a *Florilegus Aegyptiacus* (P 149, 325).⁵⁰ Ez mindenesetre mutatja, hogy Lackner művét és emlékét a soproni polgárság vezető rétegében nem felejtették el, hanem őrizték.

7. Végül felvetődik a kérdés: mi lett a sorsa Poch és Faut könyvtárának. Örökségük felosztásánál nincs nyoma a könyvtár sorsának. Lehet, sőt valószínű, hogy sem Poch, sem Faut nem jelölte meg a tulajdonában levő könyveket nevének bejegyzésével. Poch és Faut könyvei valószínűleg Sopronban maradtak és talán a rokonság osztozott rajtuk. De valószínűnek látszik, hogy egyes darabok vagy közvetlenül vagy közvetve valamely örökös ajándékképpen az 1660 táján alapított Evangélikus Gyülekezeti Könyvtárba kerültek és most a soproni Berzsényi Gimnázium, ill. amennyiben vallásos művekről van szó, a soproni Evangélikus Gyülekezeti Könyvtárban vannak.⁵¹

De ha a két könyvtár könyveinek sorsáról nem is tudunk bizonyosat, akkor is hálásak lehetünk, hogy a hagyatéki leltárban ránk maradt könyvtárunk jegyzéke: mindkettő tanulságos képet rajzol Sopron polgárságának művelődési viszonyairól a 17. században.

⁴⁸ Keresztúr, 1617, vö. RMK II, 373.

⁴⁹ EGYL ker. akv. I, 1624, 67. sz. 1626, 158. sz. a.

⁵⁰ RMK III, 1156 és II, 374.

⁵¹ Mind Poch, mind Faut könyvtárának elég sok tételéről meg lehet állapítani, hogy az illető mű megvan az említett könyvtárakban, de megfelelő possessor-bejegyzések hiányoznak. Különösen érdekes, hogy a Berzsényi Gimn. könyvtárában Bb 2 jelzet alatt megvan az Ágost braunschweig-lüneburgi herceg által Gustav Selenus írói név alatt kiadott „Cryptomantices et Cryptographiae LL. IX” c. műve (vö. P 34): ezt a művet Poch talán abban az időben kapta vagy szerezte, amikor a lüneburgi herceg udvarmestere volt.

KÁROLY KARNER

Die Bibliotheken zweier Bürger in Sopron aus dem 3. Viertel des 17. Jahrhunderts

Die im Archiv der Stadt Sopron aufbewahrten Inventare des Nachlasses des als Stadtrichter 1665 verstorbenen Georg Poch und des als Vicenotarius 1667 verstorbenen Markus Faut enthalten auch die Verzeichnisse ihrer Bücherbestände. Diese Verzeichnisse (524 bzw. 156 Titel) werden veröffentlicht und dazu kurze Erläuterungen gegeben. Die Muttersprache Pochs und Fauts war deutsch, sie beherrschten aber auch das Ungarische und besaßen z. T. bedeutsame ungarische Bücher. Als Juristen benutzten sie die damaligen ungarischen Fachwerke, was auch für die damalige Rechtsprechung in Sopron bedeutsam ist. Auf den Universitäten Wittenberg, Helmstedt bzw. Jena gebildet besaßen sie eine durch die klassischen Auktoren geprägte gediegene Bildung. Dazu enthält vor allem Pochs Bibliothek eine breite Reihe von Werken humanistischer, bes. auch neulateinischer Autoren. Eine beträchtliche Zahl von Büchern, bzw. Schriften bezeugt das Interesse für Zeitereignisse, auch das Hauptwerk des H. Grotius wurde offenbar studiert. Dass bes. in der Bibliothek Pochs das religiöse Schrifttum einen breiten Raum einnahm, ist für den Zeitgeist bezeichnend. Auffallend ist aber, dass Werke polemischen Inhalts zurücktreten und dass der evangelische Poch auch Werke katholischer Autoren, z. T. polemischen, z. T. auch erbaulichen Inhalts besass. Fauts Nachlass bezeugt den Sinn seines Besitzers für Mathematik, Astronomie und Erdkunde. Zuletzt sei auf den Besitz von Werken des humanistischen Bürgermeisters von Sopron, Christoph Lackner verwiesen, welche im Nachlass von Poch aufscheinen.

József Attila és a Korunk

A két világháború közötti évek leghosszabb ideig fennálló magyar nyelvű marxista folyóirata és a magyar proletariátus legnagyobb költője kapcsolatát vizsgálom. Korántsem elsőként,¹ de az elérhető teljességre törekedve.

József Attila nevével először a *Korunk* első évfolyamában tanálkozunk; 1926 novemberében. Raith Tivadar, a Budapesten 1921–1927 között megjelenő *Magyar Írás* szerkesztője *A XX. század magyar irodalma az európai szellem áramlataiban* című tanulmányában a saját orgánuma íróinak programját ismertette („Hitet, világnézetet hirdetnek ezek az írók. Nem politikai programot, hanem világnézetet kívánnak, amely az analitikus tendenciák rohanó útján szétbontott Európának újra egységet, értelmet, célt adjon. Egységet a szétbontás helyett, szintézist az analízis helyett. Szeretetet a gyűlölség helyett. Egységet! Emberséget!”) megjegyzi, hogy „a Magyar Írás-tól független írók, mint Fenyő László, József Attila stb. is többé kevésbé ezért harcolnak.”²

¹ Komlós Aladár már 1948-ban megállapította: „Külön szerepet játszott (. . .) ez évek József Attila-kritikájában az emigráció és az itthoni szélső baloldal közt hídként szolgáló *Korunk* című erdélyi folyóirat, mely 1929-től kezdve József Attilának állandó kritikai támasza volt.” (*József Attila és kritikusai. Magyarok*, 1948. január. 5. l.) — József Attila *Korunk*-ban publikált műveiről tájékoztatnak a kritikai kiadás jegyzetei. (*József Attila Összes művei* I–IV. Budapest, 1955–1967. A továbbiakban: JAÖM.) — LÁNG Gusztáv — JANCSIK Pál: *József Attila és a Korunk* című tanulmánya (*Korunk*, 1962. december 1468–1479.) a *Korunk*-ban publikált József Attilával kapcsolatos írásokat is felsorolja. — SUGÁR Erzsébet: *Gaál Gábor és József Attila. A Hét* 1971. március 12. 4. l. Úttörő jelentőségű tanulmány, néhány tévedéssel. Például: József Attila 1932. október 19-én dedikálta Gaál Gábornak a *Külvárosi éjt*, nem pedig 1934-ben. A dedikált címlap fényképe a Petőfi Irodalmi Múzeum 50 éves a *Korunk* című emlékkiállításán volt látható. — TÓTH Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről* (Bukarest, 1971.) című monográfiájában röviden összefoglalja a *Korunk* és József Attila kapcsolatának dokumentumait (152–153.). — M. PÁSZTOR József: *József Attila műhelyei* című könyvében (Bp. 1975. 304–308.) hasonló munkát végez. AGÁRDI Péter: *A szocializmus mint költészet. Adalékok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képehez*. In: „*Vár egy új világ*” *Tanulmányok a szocialista magyar irodalom történetéből* IV. Szerkesztette: ILLÉS László és JÓZSEF Farkas. Bp. 1975. 81–140. A tanulmányban nagyon sok utalás található József Attila és a *Korunk* kapcsolatára; a költővel kapcsolatos írásokra. Témájánál és szándékánál fogva — „Nem foglalkozunk összefoglalóan a kommunista *Korunk* cikkeivel sem.” (119. l.) — nem a teljességre törekszik ugyan, de úttörő érdemei vannak József Attila *Korunk*-beli kritikáinak, például Fejtő Ferenc pályaképeinek megrajzolásában.

² Ugyancsak 1926 novemberében írt először Gaál Gábor, a *Korunk* későbbi szerkesztője József Attiláról. Ignótus *Nyugat*-beli cikkén fellelkesülve tanulmányt írt a *Tiszta szívvel*-ről a kolozsvári *Új Kelet* november 2-i számában. Sajnos több, közvetlenül József Attiláról szóló írásáról nem tudunk.

A költő *Nincsen apám se anyám* című kötete 1929 februárjában jelenik meg, és a *Korunk* július–augusztusi nyári számában olvashatjuk Nádass József recenzióját:

„József Attila látszólag könnyelmű és felelőtlen énekes, valahogy mintha leszámazottja lenne Tinódi Lantos Sebestyénnek és mindazoknak a lantosoknak, kiknek olyan természetesen termik a dal. És a nép dala is az, amit itt hallasz, valami elbűsült vagy hányaveti betyár dala. Mindezeknek jóértelemben mása József Attila költészete mélységben is és könnyedségben is. Dúdolni lehet ezeket a dalokat és nézegetni, mint a »medáliákat«, ahogy maga József Attila kissé affektált régieskedéssel nevezi őket.”

Nádass szerint ez az affektáltság József költészetének „egyik legnagyobb veszedelme”. A másik veszedelem „a mai fiatal magyar költőknél szinte példátlan forma készsége”. Ezt a „veszélyt” bővebben is kifejti: „József Attila a legnagyobb könnyedséggel rázza ki a legkülönbözőbb versformák és képsorozatok szép példáit, komoly Whitman szerű szabad vers váltakozik a csengettyű hangú népdal rímeivel.” A méltatás után megjegyzi, hogy a kötet néhány verse „csak formacsinálás” szempontjából érdemel figyelmet. Sajnos, nem írja meg, mely költeményekre vonatkoznak kifogásai. A többi versben — folytatja Nádass — „érdekes, egyéni ember mutatkozik meg. Fejlődöttebb, megnyugodottabb és kitisztultabb ember, mint a tegnapi József Attila, de annak furcsa, rokonszenves szabad ízét megtartva.” Dicséri a költő sokoldalúságát is: „Ahogyan gondolatasszociációinak merészségével a világ minden összehordott dolgát önmagával egyűvé gyúrja ez mutatja költősége mellett forradalmiságát is.” „Különös költő, őszinte költő, tehetséges költő” — folytatódik a méltatás. „Sok szép verse után, más, »nagy« költők és írók munkáira gondolok, amelyek mint széles folyók hajókat, csónakokat visznek hátukon, városokat teremtenek partjaikon és csatornákra, amelyeknek jólkiszabott vizeiből veteményes kerteket és hasznos ültetvényeket táplálnak. A 'Nincsen apám, se anyám' hirtelen felbukkant tiszta forrás, szabályozhatatlan vad víz, a meglepetések so[d]rával és szilajságával.” A bírálat utolsó sorai elárulják, hogy Nádass végképp a kötet hatása alá került. A kritikusok közül elsőnek írta le, hogy József Attila forradalmi költő tehetséges költő, sok szép verse a nagy költőkére emlékeztet, az egész kötet pedig: tiszta forrás.

*

1929 nyarán jelent meg Nádass József idézett kritikája a *Korunkban*. Ez év őszétől József Attila munkatársa lett Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjának, az *Előőr*snek és belépett a Bartha Miklós Társaságba. 1930 januárjában jelenik meg *A Toll*-ban emlékezetes pamfletje Babits Mihály *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről, májusban pedig Hódmezővásárhelyen *Ki a faluba* című, Fábrián Dániellel, a Bartha Miklós Társaság ügyvezető elnökével közösen írt röpirata.

Mindkét írása nagy felzúdulást vált ki. A Babits-ellenes — röpiratként is terjesztett — tanulmányt elutasítják az „elefántcsonttorony” hívei, de üdvözli a következőket baloldali kritika. Így például Haraszti Sándor, aki 1930 januárjától 1931 áprilisáig a *Korunk* budapesti szerkesztője és terjesztője. Haraszti *A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai (Béka-egér harc vagy osztályharc?)* című tanulmányában a *Korunk* 1930 márciusi számában „az akadémizmus cimboraáló Nyugat” ellen fellépő ellenzék egyik jelentkezéseként említi

„a Bartha Miklós-beli írók, köztük József Attila támadását Babits ellen.”³ A tanulmányból kiderül, hogy a Bartha Miklós Társaságot és így József Attilát a „népies-csoport vagy a »narodnyik irodalom«” képviselőinek tartja.

Ugyanő kemény hangú vitacikket írt a *Ki a faluba* című röpiratról⁴ (*Magyar eszerek, Korunk*, 1930. október):

„Az orosz szociálforradalmárok legendás nevét újabban kikölesönözte a Bartha Miklós Társaság — fügefalevelnek. Azt takarja el vele, amit egyelőre nem akar mutogatni: szellemének fasiszta díszait. A magyar élet vihartjelző, kaján szellői azonban néha lesodorják róla és Fábíán Dánielék pörére vetkőzve állnak a fórumon. Azt is megmutatják, amit nem akarnak: a romantika mögött a valóságot, reakciós arcukat, amit muzeális értékű dicsosozó övez. *Ki a faluba!* a címe annak a röpiratnak, amit a költő József Attila és Fábíán Dániel, a Társaság vezetője írt — fügefalevel nélkül. S ebben a röpiratban csak úgy tobzódik a fasiszta szellem.”

Haraszti úgy véli, hogy a röpirat szerzői csak eszközként akarják felhasználni a magyar parasztságot — a hatalom megragadásához. Kifogásolja, hogy az új társadalmi és állami életelvekre felépülő Magyarországot hirdetik, de az „életelvek” hiányzanak a röpiratból; helyette regősjárásra kap buzdítást az olvasó. Ezzel kapcsolatban elítélőleg említi a „sarlósok fakó romantikájá”-t.⁵

Ha mai szemmel olvasva túlzónak is érezzük Haraszti Sándor József Attilára vonatkozó szavait, bírálatának a Bartha Miklós Társaság egészére vonatkoztatva ebben az időben volt némi alapja. A Társaság rövid életű folyóirata, az *Új*

³ Haraszti megismétli Gaál Gábor egy hónappal korábbi vádjait a Babits és Móricz által szerkesztett *Nyugat* ellen. (GAÁL Gábor: *Nemzeti koncentráció a Nyugatnál. Korunk* 1930. február, 135—136. A támadást márciusban Haraszti Sándor folytatja, idézett művében és — néhány oldallal később — *Móricz Zsigmond útja* című glosszájában. (216—217. l.)

⁴ József Attila és Fábíán Dániel röpiratát egy évvel megelőzi Mihályi Ödön hasonló témájú írása a *Korunk*-ban. (*Az új paraszttért*, 1929. április. 256—259. l.) Mihályi Ödön teljesen elfeledett írása fontos adalék a *Korunk* — szemléletében ekkor még József Attilát is megelőző — falu-képéhez. Néhány sorát idézem: „A múlt kísértései ellen kell segítségére lenni a parasztnak és ha a kapitalizmus sokban, sőt a leglényegesebben, az anyagi előfeltételeiben meg is akasztja a további fejlődés lehetőségeit, egy-két kötelességét ma sem mulaszthatja el az, aki a falu parasztja között él: a felvilágosító munkát és a hagyományok rombolását. De aki ezt a munkát magára akarja vállalni, nem szabad, hogy elfelejtse: nem a paraszt szájaize szerint, hanem a maga és a paraszt teljes emberi méltóságának tudatával kell beszélnie, agítálnia.” (259. l.)

⁵ Utóbb éppen a sarlósok egykori vezetője rehabilitálja majd a *Ki a faluba* íróit a *Korunk*-ban. (BALOGH Edgár: *A második Bartha Miklós Társaság... Korunk*, 1937. 434—435. l.) Balogh Edgár, aki megtisztelt e dolgozat elolvasásával, ehhez a részhez a következő megjegyzést fűzte Kolozsvárról, 1976. november 27-én írt levelében: „... a *Ki a faluba* (helyesen felkiáltójel nélkül!) keletkezéséről már többször írtam, a füzetet Fábíán Dani és Attila a Sarló javaslatára szerkesztette, s a kiadvány nagy része el is jutott Pozsonyba. Lásd: *Hét próba* című könyvemben (Budapest, 1965.) a 152—153. lapokat. Majd bővebben *Tabáni találkozón* című cikket a marosvásárhelyi Igaz Szó 1963/1. számában (újraközölve *Mesterek és kortársak* című könyvemben — Bukarest, 1974. — *A teljes József Attila cím alatt*, a 224—228. lapon). [...] Erről lásd Szalatnai Rezső cikkét: *Pesti találkozás*, *Korunk*, 1960. 1450—1457. A közvetlen összekötő Vass László nem él már. A *Ki a faluba* célja az volt, hogy a középiskolai ifjúságot Magyarországon is (a Sarló mintájára) a polgári nacionalizmus frázisaival szembehelyezze a nép, a táj, a falu valósága felé kalauzolja, s így a baloldallal összekösse.” (Megjegyzés: a kézirat első változatában a JAÖM III. kötet 197. l.-on közölt felkiáltójeles címet — *Ki a faluba!* — használtam. A levél vétele után meggyőződtem, hogy az eredeti nyomtatvány felkiáltójel nélküli. Haraszti cikkében felkiáltójellel írja, így az idézetben meghagytam ezt a formát. Balogh Edgár szíves segítségét, mely a röpirat keletkezéstörténetére is rávilágított, ezúton is köszönöm — T. J.)

Magyar Föld 2. számában Asztalos Miklós elnök már szót ejtett „a Társaság egy-két tagjától megindított, de hangsúlyozom, hogy a Társasággal semmi közösségben nem álló Magyar Nemzeti Szocialista Párt” szervezkedéséről. Azért idézem ezt az 1929(!)-ből származó nyilatkozatot, hogy bizonyítsam, a BMT vezetősége már a kezdet kezdetén elhatárolta magát a soraiba beférkőző szélsőjobboldali elemektől. (Köztudott, hogy Fábíán Dániel és József Attila a Társaság balszárnyát alkotó fiatalok vezetői voltak.⁶)

Közben tovább folyt a Társaságon belüli „pártépítés”. Szász Béla dr. a Bartha Miklós Társaság minden tagjához eljuttatta pártja meghívóját. A továbbiakról így számol be Fábíán Dániel: „Barátaim egy csoportjával, akik a Hársfa utcában, a Diákok Házában laktak és akiket könnyen elértem, azokkal elhatároztuk, hogy a Társaságból kilépünk” és átadtak egy nyilatkozatot erről a *Magyar Országos Tudósítónak*.⁷ A nyilatkozatot egyik aláírója, Gál István véleménye szerint Haraszti Sándor idézett bírálata hozzájárult József Attila és a BMT kapcsolatainak gyors felszámolásához. A költő és a BMT kapcsolata azonban csak rövid időre szakadt meg. „Pár hónap múlva — írja Fábíán Dániel — a tüntető kilépés egyedül magamra korlátozódott. A szélső baloldaliak feltűnés nélkül visszaléptek, sőt éppen [az] 1931—32-es években használták ki legeredményesebben kommunista fedőszervnek a Társaságot . . .”⁸

Haraszti Sándor írása amúgy is elkészt. 1930 októberében József Attila már a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* forradalmi verseit írta. Az 1931 márciusában megjelenő könyvről májusban már olvasható volt Gergely Sándor bírálata a *Korunk*-ban. Gergely először meghatározza saját esztétikai alapállását: „Szép az, ami polgárságnak tetszik és érdekeinek megfelel és másképpen szép az, ami a proletariátus céljait szolgálja. S amíg lesznek osztályok, mindig így választódnak ketté a fogalmak.” A *Végül* és a *Tömeg* című versek elemzése után így folytatja „a szocialista kultúrmunka termékei”-ről írva: „Nem lehet vitás: — az érték-mérő: mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja: József Attila néhány versének hasznossága ilyen viszonylatban nem lehet problematikus.”

A továbbiakban Gergely Sándor József Attila burzsoá-bosszantó verseit (*Csin-bin, Medália*) „fölsőleges energia és papírpazarlás”-nak minősíti. Megismétli Nádass két évvel korábbi bírálatát: „. . . a tisztaság s a zavartalan meg-

⁶ ASZTALOS Miklós: *Az ifjú nemzedék új arca. Új Magyar Föld*. 1929. 2. sz. A folyóirat felelős szerkesztője és kiadója FÁBÍÁN Dániel, szerkesztője pedig SIMON Andor.

⁷ FÁBÍÁN Dániel: *József Attiláról*. Bp. 1974. Szerző k. 107. l. A nyilatkozatot közzölték: NÉMETH Andor: *József Attila és kora. Csillag*, 1948. május, 23. l.; GUNDA Béla: *József Attila és a néprajz. Ethnographia* 1957. 634. (Gunda Béla csak említi a kilépő nyilatkozatot, de érdekes adalékot közöl a *Ki a faluba* című röpiratról: „József Attila 1930. őszétől 1932. elejéig többször megfordult a Diákok házában. Egy alkalommal kisebb csoportunknak előadást tartott Fábíán Dániellel közösen írt szociográfiai kérdőívéről (‘Ki a faluba’), amelynek néprajzi, népművészeti anyagát ő írta. Akkori falujárásaink során ezt az úttörő, néprajzi szempontból is figyelemre méltó kérdőívet már használtuk. Később is, amikor az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. munkánkon dolgoztunk — a kemsei terepmunka során Gusti D. iskolájának útmutatói mellett főleg Stahl H. munkáit tanulmányoztuk — gyakran elővettük ezt a szociográfiai kérdőívet.”); GÁL István: *Apró szolgálatok József Attilának. Irodalmi Szemle*, 1973. január, 82. l.

⁸ FÁBÍÁN Dániel: I. m.: *József Attilának marxista szemináriuma volt 1932—1933-ban a Bartha Miklós Társaságban*. (111. l.) Hárs László szíves szóbeli közlése szerint a költő minden második csütörtökön a dialektikus materializmusról tartott előadást. L. még: AGÁRDI Ferenc: *József Attila a proletárság felszabadításának harcosa. Magyarország* 1957. december 4. 3. l.

értés kedvéért le kell szokni a költőnek a fölösleges rikkantgatásairól, filológiai képzettségének túlságos hangsúlyozottságáról.” Ezután dicsérve-bírálván kijelenti, hogy „... ez a nagyon tehetséges költő, aki az utóbbi években jobbról-balra és balról-jobbra dülöngélt tanácsalankodva, most, mai új kötetével rálép az útra, amelyen fegyelemmel, felelősségérzettel, és meglevő költői képességeivel hasznosat alkothat”. Végül egyértelműen üdvözlí az *Egy költőre* című Babits-ellenes verset, mely bizonyára jól illett a kommunista körök ekkori *Nyugat*-ellenes állásfoglalásához. Gergely bírálata saját hasznosság-esztétikája mérlegén is pozitívnak ítéli József Attila új kötetét; fejlődést lát a költő korábbi és jelenlegi magatartása között s további, a proletariátus végső harci célját elősegítő műveket vár a költőtől.

*

József Attila nemcsak kapott, maga is osztogatott sebeket ezekben az években. Bár a *Korunkban* 1931 szeptemberében közölt Kassák-kritikájáról elmondhatjuk: úgy kezdődött, hogy ő visszaütött. Hogy megértsük József Attila túlzó, igencsak balos kritikáját *Kassák Lajos 35 versé-ről*, ismernünk kell Kassák és József Attila, valamint Kassák és Gaál Gábor kapcsolatát. József Attila 1925 őszén ismerkedett meg Kassák Lajossal, Bécsben. Az ifjú költő korábban is küldött verseket a *Mának*, de Kassák nem közölte. Már ekkor — személyes találkozásuk előtt — kijelentette, hogy csak abban az esetben közli József szabadverseit, ha nem ír „felváltva magyar népdalokat és ilyen verseket”.⁹ Jóval később, 1928-ban a *Munka* első számában megjelent ugyan egy Dos Passos-fordítás József Attilától, de ez egyszersmind utolsó közlése is a *Munkában*. Kassák anatómája változatlanul fennállt, sőt Kassák odáig ment, hogy átírta, kifogásokkal tarkította Zelk Zoltán lelkendező bírálatát a *Nincsen apám*... kötetéről.¹⁰

Külön fejezetet érdemelne Kassák Lajos és Gaál Gábor kapcsolatának vizsgálata. Kassák ugyan publikált a *Korunkban* — 1926 és 1929 között hét különböző írása jelent meg —, de Dienes László „kádere” volt. Kiderül ez Gaál Gábor Fábry Zoltánhoz írott leveleiből is. Fábry Zoltán ugyanis a *Korunk* 1930 májusi számában közölt *Tíz szomorú, magyar év* című tanulmányában azt állította, hogy Kassák Lajos szerint „a forradalmi hullám elmúlt”. Ebből az állítólagos, bőven kiaknázott idézetből már könnyen következhet a lesújtó bírálat: „Forradalmi szocializmus helyett polgárjogot nyert kassákizmus izolálja a forradalmi folytonosságot.” Erről volt szó ugyanis azokban az években: a forradalmi folytonosságról. Idézhetném Kun Bélát, aki a *Forradalomról forradalomra* illúziójának ígértében közelíne látna a második magyar tanácsköztársaságot, s mint tudjuk, 1933 előtt a Komintern is hasonlóan vélekedett a világforradalom kitörésének idejéről. A Fábry-cikkben említett „forradalmi szocializmus” a kommu-

⁹ Erg Ágoston — József Attilának. Bécs, 1924. október 7. József Attila ismételt próbálkozásairól olvashatunk Erg Ágoston több levelében is. (*József Attila Válogatott levelezése*, Bp. 1976. 495—499.)

¹⁰ ZELK Zoltán: *József Attila: Nincsen apám, se anyám*. Munka 1929. 190—191. Néhány hónappal megelőzve Nádass József *Korunkban* közölt kritikáját, Zelk is szót ejt a József Attila „... költészetében rejtlő játékos adottságokról...”. Zelk — Kassák azonban minden dicséretet szigorúan ellenpontoz. Az idézett szavak után például ezt olvassuk: „Soha könnyelműbb írásokat nem olvastam, mint az ő versei.” A következő mondat egyszerre bírál is, dicsér is: „Csak a kellő rutin kell hozzá — s ez megvan nála —, hogy a forma, mellyel most dolgozik, elvonja az élettől, csengettyűvé váljon, hogy minden érintésre pajkos kedvvel csilingeljen.”

nizmus cenzúráképes kifejezése, a szociáldemokratákat pedig a magyar emigráció tömören „szociálfasisztának” nevezte. Ezekben az években válik általánossá az „aki nincs velünk, az ellenünk”-elve és gyakorlata. A „független szocialista” Kassákot is „szociálfasisztának” minősíti a proletáriródalom platformtervezete.

Kassák tiltakozott Fábry támadása ellen, állításait pontról pontra cáfolta, de Berlint (Dienes László) és Kolozsvárt (Gaál Gábor) megtárt vitacikkét Gaál Gábor nem közölte, csak néhány sorban összefoglalta tiltakozása lényegét. Közölte viszont Fábry cseppet sem hátráló helyesbítését.¹¹ Fábry és Gaál levelezéséből gyakran idézik Gaál Fábryt mérsékletre intő szavait: „... olyan jellegű harcoknak a felidézését, mint aminő a 100% és a Munka között van, kerülni akarom, s ezért már előre oda akarom szigetelni a disputát, hogy pusztán a lényegre szorítkozzon.” (1930. május 12.) Kevésbé ismert, hogy Gaál 1930. szeptember 13-i levelében már jelzi Fábrynak a Kassákkal való kritikai megmérkőzés szándékát. 1931 szeptemberétől a *Korunk* egyedüli szerkesztője Gaál Gábor lesz. Önálló ügyvezetése első hónapjában le is hozza József Attila szektás-balos jegyeket hordozó bírálatát az említett Kassák kötetéről.

József Attila, miként említett kritikájában Gergely Sándor, esztétikai állásának kifejtésével kezdi. Majd megvizsgálja, Kassák 35 verse mennyiben nem felel meg kritériumainak. Szubjektív idealizmussal, szolipszizmussal vádolja Kassákot. Tudatosan úgy válogatja meg idézeteit, hogy elvárásainak megfeleljenek. Vajon miért nem vesz tudomást a 80. számú költeményről, mely a Tanácsköztársaságot siratja el?

Ama bizonyos számozatlan, Osvát Ernőt elsírató költemény elleni kifogásainak pedig bőven volt személyes indoka: József Attilát korántsem támogatta olyan mértékben Osvát, mint Kassák Lajost. Az Osvát-vers ízekre szedése, úgy vélem, József Attila *Nyugat*-ellenességének utolsó megnyilvánulása.

Kassák Lajos „válasza” közismert. József Attila további kötetéről nem közölt bírálatot a költő életében. (Emlékezései szerint az idézett kritika *Korunk*-beli megjelenése után néhány hónappal — vagy: egy-két évvel — ugyan kibékült József Attilával s a költőtől dedikált verskötetet is kapott.¹²) Következő lépésként plasztikus torzképet rajzolt Kassák a *Korunk* szerkesztőjéről, Gaál Gáborról az *Egy ember élete* soron következő kötetében, majd — némileg más szavakkal — a *Munkában*.¹³ 1932 októberében pedig a *Társadalmi Szemle* egyik

¹¹ A *Korunk* 1930 július — augusztusi száma 599. lapján a *Hozzászólás* rovatban: (GAÁL Gábor): *Kassák és a forradalom és FÁBRY Zoltán: Válasz Kassák Lajosnak.*

¹² KASSÁK Lajos: *Emlékezés József Attilára* című kéziratból közölt írásában így olvassuk: „Bántott ez a támadás (a *Korunkban* — T. J.), de sosem tettem szövé. Vagy két év múlva, hogy éjszaka hazafelé mentem szokott kávéházamból, az Abbázia előtt valaki utánam kiabált, hogy álljak meg egy percre. József Attila futott át hozzám az út másik oldaláról. Bocsánatkéréssel kezdte, mentegette magát a *Korunkban* leadott cikk miatt. »Meggondolatlan voltam és hagyam magam beugrasztani — mondta —, nem az igazság szeretete, hanem felpaprikázott indulataim mondatták el velem azokat az oktan sorokat.« [...] Elővette hóna alól a tömött aktatáskát, és átadta új verseskönyvét a már előre beírt dedikációval.” KASSÁK Lajos: *Osavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok.* Bp. 1975. *Magvető.* 221. l. (Rádióelőadás kézírata, é. n.) — *Huszonöt éve* című emlékezésében némileg másként írja meg Kassák Lajos a *Korunk*-kritika után történeteket: „Néhány hónap múlva új verseskönyve jelent meg és idejét látta annak, hogy az ellenem intézett támadását valamiképpen jóvá tegye.” KASSÁK Lajos: I. m.: 230. l.; és *Kortárs*, 1962. 1809. l. Az első idézet szerint a *Medvetáncot* dedikálta József Attila Kassák Lajosnak, a másik emlék-változatba inkább a *Külvárosi éj* illik.

¹³ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete* II. rész 3. *Háború.* Bp. 1932. 153 — 154. l. Kassák itt a *Tett* alapítása körüli időkre — 1915. november előtt — datálja megismerkedését Gaál

Kassák-ellenes írására válaszolva a *Munka* helyettes szerkesztője, Nádass József¹⁴ a folyóirat „álneves firkásza” mögött Lakatos Péter Pált vagy József Attilát sejtí, „... akiket a »T. Sz.« a fasiszta »Előőr«-től vett át...” Ezúttal az a Nádass József írja ezt, aki korábban elismerően írt a *Nincsen apám, se anyámról*.

*

Az 1932-es évben töretlen elkötelezettségű versek (*Külvárosi éj, Mondd, mit érlel . . . , Invokáció*), éles polémiák, lapalapítási kísérlet és újabb verskötet jelzik a költő útját. A *Korunkban* egymás után jelennek meg tanulmányai és év végén Gaál Gábor mint költőt is bemutatja (*Invokáció*). A lapban számos utalás történik József Attilára és — miközben a magyarországi munkásmozgalomban szinte egyöntetűen félreértik kötetét, a *Külvárosi éjt* — a novemberi számban Danzinger Ferenc tanulmányának már a címe szerint is *József Attila, a szocializmus költője*.

A *Korunkban* ebben az időben két vitacikke és egy könyvkritikája jelenik meg. A májusi számban *Természettudomány és marxizmus* címen vitára kel Totis Bélával. Totis ismert szociáldemokrata nőorvos és szexuális felvilágosító könyvek szerzője volt. A vitára alapot adó írása a *Korunk* márciusi számában jelent meg, hasonló címen. József Attila fölényesen leszámol Totis vulgarizáló tételeivel. Vitacikkében maga is leírja a korabeli munkásmozgalom gyakran hangoztatott tételét: „Ki nem velünk, az ellenünk”. A folytatás is érdekes:

„Marxista igazán nem veheti szívére, hogy a szervezet-robbantó anarchista milyen önfeláldozással küzd téves, de következetes módon a proletárság felszabadításáért! Hiszen a marxizmusra nem az a jellemző, hogy kollektív, hanem hogy kollektivistista és nem is etikai, hanem tudományos és csak annyiban etikai, amennyiben a tudományosság az. Nem nevetésgés-e elgondolni, hogy olyképpen ítéljük meg a kapitalisták cselekedeteit, hogy azok akár a forradalmi, akár az ellenforradalmi mozgalom, akár valamely általánosság szempontjából erkölcsösesek-e, vagy sem? Nem, a marxista nem ítéli meg semmiféle etika szempontjából a kapitalisták cselekedeteit, hanem tudomásul veszi őket, mint tényeket, mert a tényeknek, a valóságnak a figyelembe vétele a tudományosság első feltétele.” A költő végső következtetése: „A tudományos szocializmus természettudomány, hiszen a társadalom természet és nem elvont idea.”

Gáborral. G. G. ekkor frontszolgálatos katona volt, valószínűleg korábban, 1914 előtt ismerkedett meg vele valamelyik pesti kávéházban. Könyvében „tanárnak készülő lírai lélek”-nek, „jezsuita-növendék”-nek ábrázolja Gaál Gábort, aki „prototípusa a szegénységéből kifelé evickélő, papi kenyéren nevelődött antiszemita érzelmű strébernek.” Nem kevésbé elfogult a *Munka*-ban sem. *Tárgyilagosság vagy trágárság* című glosszájában (1931. 514–516.) a következőket írja: „... a proletáriátus osztályát destruáló, szociáldekadenciában vonagló irodalmak családi fészke a magát szocialista balszárnyak nevező 'Korunk' című folyóirat. Ne felejtjük el, hogy a folyóirat szerkesztője: jezsuita neveltségű, a legutóbbi időkig vallásfilozófiába bódult s hirtelenében baloldali szocialistává vedlett vagy praktizáló tanárember.” A *Munka* 1932. február–márciusi számában pedig *Válasz néhány levélre* címen elismétli „A *Korunk* jezsuita szerkesztőjéről” önéletrészében mondottakat, további „leleplezéseként” közölve Gaál Gábor Hatvány Lajos körüli szerepét (a forradalmak bukása után Hatvány Lajos titkára volt — T. J.). Kassák nem csökkenő dühvel céspeli Gaál Gábort: „Parvenü lélek, akinek most a szalonbolsevizmus adja meg a legkényelmesebb megélhetési alapot...” (622. l.)

¹⁴ (VÁNDOR Pál) HALLER János: *Hüiter-diktátúra vagy proletár egységfront. Társadalmi Szemle* 1932. 270–275. (Az álnevet feloldotta Kálmán Lászlóné: *Társadalmi Szemle* (1931–1933) *Repertórium*. Bp. 1974. Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek B/5. sz. 11. l.). [NÁDASS József] n. j.: A „*Társadalmi Szemle*”. *Munka* 1932. 716. Nádass támadása alaptalan rágalom.

József Attilának ebben az időben írt, a marxizmus alapkérdéseit feszegető tanulmányai ugyanakkor szintén vitát váltottak ki. A *Korunk* állandó teoretikusa ezekben az években a Jeszenszky Erik néven író Molnár Erik volt. Ahogyan a költő kioktatta Totis Bélát, hasonló élességű „tanításban” részesült maga is Jeszenszkytól. József Attila ugyanis hozzászólt a *Korunk* szeptemberi számában a Jeszenszky Erik cikksorozata körül kialakult vitához (*Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet*). Vitacikkét nyomban követte Jeszenszky írása: *Skolasztika vagy dialektika (Válasz József Attilának)*. Jeszenszky — mint előbb bírálója — ízekre szedi József Attila állításait, s közben azokra a támadásokra is utal, melyeknek a költő „a Valóság”-ban megjelent cikkével kapcsolatban (*Egyéniség és valóság* — T. J.) elsősorban éppen skolasztikus módszere folytán tette ki magát.”

Az elmérgesedő vitához — melynek részletes ismertetése nem feladatom — a *Korunk* következő számában Veres Péter is hozzászólt, kijelentve,

„... hogy egy cseppet sem hasznos dolog, ha a szocialista gondolkodók avval akadályozzák egymást és önmagukat a kutatásban és a gondolkozásban, hogy opportunistának és a mozgalomra károsnak minősítenek olyan megállapításokat, amelyek ha megtámadhatók és esetleg tévesek is, de mindenesetre utat és alkalmat adnak a valóság tisztább felismerésére.” (774. l.)

Veres Péternek válaszolva Jeszenszky [Molnár] Erik így érvel: a proletár osztályalapon álló szocialisták mellett „vannak oly »szocialisták« is, akiket a valódi munkásmozgalom résztvevőitől éppoly áthidalhatatlan szakadék választ el, mint magukat a kapitalistákat, (. . .) vannak olyan »szocialisták« is, akikkel szemben a vitáknak nem az a célja, hogy meggyőzzön, hogy a társadalmi valóságra vonatkozó ismereteinket elmélyítse, hanem az, hogy őket valóságos, a kapitalista osztályérdeket szolgáló lényükben leleplezze.”

Gaál Gábor a vita ellenére továbbra is közölte József Attila írásait. A két vitacikk között a *Korunk* júliusi—augusztusi kettős számában olvashatjuk a költő remek marxista kritikáját Bertrand Russell *Kína*-könyvéről. Bevezetőül említi a „fejleményekkel lépést tartó marxista publikációk”-at, nyilván [Agárdi] Danzinger Ferencnek a *Korunk* szinte valamennyi számában megtalálható Kína-tanulmányaira gondol. Danzinger különben a *Valóság* 1932 júniusi számában ismerteti ugyanezt a könyvet; véleménye több ponton is egyezik József Attiláéval, helyenként azonos idézetet is használnak. József Attila, a *Valóság* szerkesztője, minden bizonnyal Danzinger bírálatának ismeretében írta saját kritikáját; a *Korunk*ban közölt tanulmánya mégsem tekinthető átvételnek, mert például Hegel-idézettel — „A vízszabályozás a kormányzat legfontosabb tevékenységeinek egyike. A kínaiak fizikai életét a földművelés, különösen pedig a rizstermelés határozza meg; ezért a gátak fenntartása a legfontosabb ügy.” — igazolja azt, hogy „amikor az idealista rajtafelelji tekintetét az anyagi valóság folyamán, materializmusba csap át és ellentmondásba kerül saját rendszerével. Így kerül ellentmondásba — folytatja — Russell is magával.” Külön érdekessége a cikknek, hogy József Attila — recenzensként első ízben — kísérletet tesz a freudizmus marxizmusba való integrálására. A *Totem és tabu*-ra hivatkozik, magyarázatot keresve a kínaiak ős — azaz: apa — tiszteletére. A bírált könyvet fenntartásai ellenére végül is kedvezően értékeli: „Marxista haszonnal forgathatja minden tévedése dacára Russell könyvét.” Kevésbé jó véleménye van a kötet fordítójáról: „Kétségtelen értékeit előszóval és utószóval igyekszik a könyv magyarnyelvű tolmácsolója ellensúlyozni és magát a szöveget is több

helyütt sikerül néki leleményes magyaros fordulatokkal nehezen érthetővé torzítani.”

1932-ben József Attila költőként is jelentkezett a *Korunkban*. Köztudott, hogy Gaál Gábor mennyire igényes volt publicista munkatársai szépirodalmi munkái iránt. József Attila az *Invokációval* debütált, melyben „a munkások dalát” énekli.

Ugyanabban a *Korunk*-számban, amelyben az *Invokáció* megjelent — 1932 december — József Attila sógora, Bánvai László is bemutatkozott. Nagy Lajos novelláskötetéről — *Uccai baleset* — írt kritikájával. A recenzióból kiderül, hogy szerzője olvasta az *Irodalom és szocializmust*, sőt annyira József Attila hatása alá került, hogy a *Külvárosi éj* egyes kifejezéseit variálja: Ez a könyv, írja Bánvai „... maga a tett, amely a közöny palotájának kapuját döngető kalapácsot forgatja, amely sikoltó, nemes pengét kovácsol a harcosok éhes hüvelyébe.” (Vö.: „kalapácsot, mely cikkan pengve, — siklól pengét a győzelemre, ...”)¹⁵

Az 1932-es *Korunk* is — természetesen — több helyen is foglalkozik József Attilával. Először Forgács Antal említi a májusi számban, a Babits által összeállított *Új anthológiát* bírálva: „E költők — kettő kivételével (József Attila, Illyés Gyula) — egy eleve halálra ítélt osztály énekesei, akik a homokba búvó strucc világszemléletével közelednek a valóság felé.” Babits Mihály bevezetőjében »Abszolút« és »örök emberi« irodalomról beszél s így leplezi az igazságot, amely nem más, nem lehet más, mint az osztályharc valósága. E cél érdekében kisebb irodalmi ferdtésektől sem riad vissza. József Attilának olyan verseit hozza, amelyeket 1927-ben és 1928-ban írt, hogy közben a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* is megjelent, azzal nem sokat törődik. Illyés Gyulának is azokat a verseit közli, amelyek a legkevésbé jellemzik írójukat. Holott e két költő — műalkotásként értékelhető — verseiben igenis „politikai érzelmeket” énekel.

„Tudják, hogy az »új« költőnek, a »fiatal« költőnek az a feladata, hogy a történelem kismizettjeihez, a dolgozókhöz szóljon, hogy őket a forradalmi osztályharc vonalához vezesse, mert a »politikamentesség«, a »tisztaság« és »abszolút« művészet nem jelentenek egyebet, mint az uralkodó osztályok előtt való szótlan behódolást s így az ellenforradalom közvetett támogatását és igenlését. [...] De sajnos, csak két ilyen költője van az anthológiának. (Az is meghamisítva.) A többiek zsebrevághatják büszkén főszerkesztőjük dicséretét.”¹⁶

¹⁵ BÁNYAI László: *Nagy Lajos. Korunk* 1932. 928 — 930. A bírálat *Korunk*-beli közléséről Bánvai László a következőket írta kérésemre, 1976. május 8-i levelében: „1932-ben (kis-kabátban jártunk) egyik este a Japán kávéház Liszt Ferenc téri részén a fal melletti boxsor közepén üldögéltünk: Attila, Nagy Lajos, Danczinger (Agárdi) Ferenc és én. Figyelmesen hallgatták vélekedésemet NL. kevéssel előbb megjelent »Uccai baleset« c. novelláskötetéről. »Ezt az egészet így írja meg« — ütött rajtam »Danci«. Szabadkoztam; meg hát nem is láttam értelmét. Mégis megtörtént s a kéziratot pár nap múlva Danczinger magához vette. Hónapok múltán Ő hozta el nekem a *Korunkat*, benne — szó változtatás nélkül — írásmat. Szinte egyidejűleg érkezett akkor Desseffy utcai lakásomra egy kézírással körömgig teleírt levelezőlap Gaál Gábortól (valahol meg kell lennie lomjaim között!): köszöntött és köszönt; kérdezte; mi érdekel? kérte: írjak a lapnak. Többet nem leveleztünk; egymást személyesen nem ismertük, soha nem láttuk.” Vö.: BÁNYAI László: *Négyszemközt József Attilával*. Bp. 1943. Körmendy. 163. I. Idézi a bírálatot elolvasó József Attila szavait: „— A bevezetés egészen rossz, — mondotta kezében tartva a füzetet. — Iskolás. De minden felül — semmi újat nem mond. Ami utána van, a kritika, az egész cikk, elég jó. Nem vagy tehetségtelen. És nem is írsz rosszul. De még jól sem. Sok minden gátlástól kell megszabadulnod, hogy épen tudd nyújtani azt, ami megvan benned.” Bánvai Lászlónak több írása nem jelent meg a *Korunkban*.

¹⁶ Hasonlóan — bár árnyaltabban — ír a kötetéről Lakatos Péter Pál (*Új anthológia. Valóság* 1932. június. 44 — 45.)

A költő ebben az időben *A halálbüntetés elleni röpirat* megírásával és szerzőségének vállalásával kivívta Fábry Zoltán elismerését is, a *Korunk* 1932 decemberi számában:

„Gondoljunk a pesti bátorságjellekre, írókra, akikre sokan már nem is számítottak — Zsolt Bélára, Illyés Gyulára, József Attilára, Szimonidesz Lajosra — akiktől a rend és nyugalom bírósága kéri számon a kinyilatkoztatott lelkiismeretet. Még nem gyávultunk el egészen, mindössze annyi történt, hogy a régiak helyére újak kerülnek. A létszám megmarad.”

Ugyancsak 1932-ben (szeptember 4 és 11 között) rendezte meg az Írók Gazdasági Egyesülete — az IGE — első kongresszusát, a Balatoni Íróhetet. Erről Mándy Teréz tudósít a *Korunk* októberi számában. Kisebb névsorolvasást tart a találkozó zömmel haladó szellemű íróinál. „Ott volt Kodolányi János, József Attila, Erdélyi József, akik anyagi helyzetük feljavítását várják az I. G. É.-től.” A hivatalos ízű ünnepségek mellett volt néhány valós gondokat felvető előadás. Például Supka Gézáé, aki a *Literaturában* közölt 16 kérdésre beérkezett válaszok alapján kimutatta 109 író és kutató kereseti viszonyait, lakáskörülményeit, irodalompolitikai nézeteit és így tovább. A Balatoni Íróhét utáncsak az a kérdés:

„... hogyan realizálódik az Í. G. E.? — Annak az osztálynak a szolgálatába lép-e, amely ezer pengőket és balatoni telkeket juttatott neki vagy keresztül viszi azt, ami szinte lehetetlen: az anyagi támogatás ellenére függetleníteni tudja magát a tőke-érdektől és realizálni tudja majd az annyit hangoztatott irodalmi szabadságot és függetlenséget.”

*

1932 októberében jelent meg József Attila *Külvárosi éj* című verseskötete. „Természetesen a költő kiadásában” — reagál gúnyosan Danzinger Ferenc, a *Korunk* novemberi számában közölt bírálatában. Ez az a híres kritika, melynek már a címe is minősít: *József Attila, a szocializmus költője*. Danzinger Ferenc ma is elfogadható megállapításaiban elsőként teszi a „helyére” József Attilát!

„József Attila mindegyik kötete — írja — egy-egy állomása annak a fejlődésnek, amelyet a *Nem én kiáltok* tisztázatlan világnézetű és ezzel összefüggően kiforratlan művészi készségű alkotásaitól a költői technika fölényes alkalmazásáig és a harcosszocialista szemlélet bensőséges kiformalásig megfutott. A most megjelent *Külvárosi éj* c. kötete azonban nemcsak a költő egyéni fejlődésében bír jelentőséggel, hanem az egész újabbkori magyar költészet történetében fontos etapot jelent.”

Danzinger elemzi a kapitalista termelési mód és a magyar költészet kapcsolatát, Csokonaitól József Attiláig. Az izmusok megjelenését költészetünkben „a polgári kultúra zsákutcába jutása”-ként értékeli s megállapítja, hogy divatjuk leáldozván, szabad teret teremtettek az új költészet számára.

„A forma szabadabb lehetőségei állanak rendelkezésére most már azoknak az új költőknek, akik a mai korszerű irodalmat testesítik meg. De fontosságában nagyobb lenne az eredmény, amelyet azok az új költők érhetnének el, akik a proletárság törekvései mellé állva az új társadalom alkotására elhivatott osztály konkrét vágyait feléreznék, költői módon kifejeznék és napi harcaiból is részt vállalnának.” Ilyen költő József Attila, akinek költészete „... a lét aktuális feladatain át nyilvánítja az örök emberit. Mivel a történések az ő számára nem vak erők kaotikus játékaiként jelennek meg, hanem oly fejlődés gyanánt, melynek irányát és egyes szakaszait marxista voltánál fogva hatalmas, vagy alig mutatózó picike megnyilvánulásaiban is felbecsülni képes, anélkül, hogy költeményeinek alkotásában reflexív agymunka zavaró hatásait pillanthatnók meg. Versei pontosan és minden

szempontból jellemzik azt a történeti fázist, amelyben létrejöttek és viszont a történelmi fázis határozza meg költeményeit. Így válhat József Attila erkölcsös költővé. A világot megismerve magának a történelmi korszaknak az igazságait is elismeri és önmagát a harc vonalba dobva levonja a konzekvenciát. Az erkölcsnél nem az igazság felismerése a döntő, hanem a vállalása. József Attila, amikor a belátott igazság oldalára bátran elkötelezi magát, abban a legjobb értelemben vett res publicaeben vesz részt amelytől való megtartózkodást a régi rómaiak halállal büntették. Ezért oldódhat fel a lét és tudat kettőssége József Attila költszetében. És valóban tudjuk, hogy e verseken kívül számos József Attila költemény terjed szájról-szajra, kézről-kézre a magyar ajkú proletárság között, versek, amelyek ha csupán munkásünnepélyeken, kirándulásokon csendülve is fel, népszerűbbé teszik költőjüket a hivatalos irodalom minden lektorának és kritikusának magasztalásánál.” „József Attila költszetében — folytatja Danzinger — a szocializmusnak nemcsak harcos átérzése, hanem elmélete is, egészen a szabatos terminológiáig, megjelenik. És mennyire költőien! Ki hitte volna, hogy az egyes gúnyolódók »maró« prófécijája a »rímekbe szedett Kapitalról« ilyen testet öltön?” Állításai „bizonyítékaként” idézi és elemzi ezután a *Munkások*, a *Mondd, mit érlel . . .*, a *Bánat*, a *Külvárosi éj* és az *Eső* című verseket. E gondolatmenetből logikusan következik az értékelés: „Sokan az esztéta ideológusok közül általában a legkiválóbb költőnek tartják József Attilát. Mi hisszük és elvárjuk tőle, hogy a proletárság legkiválóbb költője legyen!”¹⁷

Hosszasan idéztem a *Külvárosi éj* Korunkban megjelent bírálatát. Köztudott, hogy ezekben az években a magyarországi marxista kritika mily mostohán bánt József Attilával. Előző kötetét sem fogadta üdvivalgás, a *Külvárosi éjt* pedig szinte kivétel nélkül „félrehallották”. Itt nem csupán Pákozdi Ferenc hírhedt *Társadalmi Szemle*-beli cikkére gondolok, hanem a költő írásait — problematikus, *Az egységfront körül* című vitacikkét is — közlő szocialista munkásszemle, az *Új Harcos* kritikájára. (1933 május.) Somodi László bírálata mindössze kilenc mondatból áll. „József Attila szocialista költő — kezdi írását —, kötetéről kötetre egyre tudatosabban válik azzá.” A következő öt mondatban átengedi magát a kötet hatásának és dicséri a *Mondd, mit érlel . . .*-t, a *Külvárosi éjt* és a *Munkások*-okat. Aztán jön a „levágás”:

„J. A.-nak ez a könyve inkább versek sorozata, mint egységes kötet. Mindenesetre ebben a kötetben inkább csak 5–6 vers képviseli méltóan J. A.-t, a többi mintha csak ráadás lenne. Hiányzik belőlük az ideológiai összefüggés, némelyik csak verses játék, amelyben talán örömet leli a költő, de a szocialista olvasó semmiesetre sem.”

Gaál Gábornak, a *Korunk* szerkesztőjének mindenesetre nem ez volt a véleménye, mert megjegyzés nélkül közölte Danzinger bírálatát, minden bizomnyal a kötet ismeretében; József Attila ugyanis dedikált példányt küldött a *Külvárosi éjből*. (Az ajánlás a kötet címlapján: „Gaál Gábornak szeretettel, József Attila. Budapest, 1932. október 19.”) A költő és a *Korunk* kapcsolatának — megjelent írásain túl — ritka dokumentumai közé tartozik Szántó Judithoz 1932. december 19-én írt levele. Idézem néhány sorát: „Ma befizettem 70 pen-

— ¹⁷ Érdekes megjegyzései vannak Agárdi Ferencnek írása visszhangjáról — negyedszázaddal később: „Sem Nagy Lajost, sem József Attilát nem ismerte el kellően a harmincas évek első felében a kritika. A polgári oldalról tanúsított ellenállást, elszigetelést és elhallgatást büszkén könyvelték el. De saját elvtársaiknak, fegyvertársaiknak közönye, sőt egyesek ellenséges megnyilvánulásai, szíven találták őket. Ezt ugyan férfiasan titkolták, de vérző szívükre balzsamként hatottak a baráti dicséretetek. És amikor 1932 októberében [helyesen: novemberében — T. J.] József Attilát a szocializmus nagy költőjének méltattam az erdélyi *Korunk*nak beküldött cikkemben, Nagy Lajos is elismerően szorongatta a kezemet.” (Agárdi Ferenc: *Nagy Lajos és József Attila. József Attila Emlékkönyv*. Bp. 1957. Szépirodalmi. 274.)

gőt a csekkszámamlámra, ez az írógépre kell. Te úgyis kapsz még 5 pengőt a Korunktól s addig talán a Népszava is esedékes lesz. [. . .] Ha jössz, hozd magaddal Illyés és Erdélyi verseit, valamint az új Korunkat.”¹⁸

*

1933 márciusában József Attila levelet kap Gaál Gábortól:

„Kedves Kollégám, ajánlott lev. lapon jelentkezem, miután a régebben írt egyszerű lev. lapjaimra nem reagált. Verseket, fordításokat, cikket kértem azokon, s verseket, fordításokat, cikket kérek ezen is. Hozzátevé még, hogy hajlandó volnék önnek négy-öt Korunk-számon keresztül megjelent verseit összegyűjtve különnyomatként, kötetben tehát, közép minőségű papíron kiadni — honoráriumképpen akár ezer példányban is, ha a füzet nem több négy ívnél. — Kérem mielőbbi válaszát. Nagyon sokszor üdvözlöm: Gaál Gábor”

A levelet március 11-én írta a *Korunk* szerkesztője, aki hasonló ajánlatot több munkatársának, így Mihályi Ödönnek¹⁹ és Illyés Gyulának is tett. Utóbbi *Hősökről beszéltek* című elbeszélő költeménye éppen 1933 elején jelent meg 1100 példányban a *Korunk* kiadásában. Sajnos, József Attila válasza nem maradt meg, amint Gaál Gábor József Attilához írt többi levele is elveszett.²⁰ A nyomatékos felszólítás mégsem volt eredménytelen: a *Korunk* 1933. évi számaiban József Attilának öt műfordítása és négy költeménye olvasható. Először az áprilisi szám közli négy műfordítását, *Cseh költők* címen (Petr Berzuč: *A bányász*, Jiří Wolkeř: *Arc az úveg mögött*, Josef Hora: *Szívem testvére az idő* és Jaroslav Bednár: *Molodecsnó*). Ezt követte a júniusi számban a *Tidmann úr* című ó-dán népballada, amelyet Friedrich Engels német fordításából magyarított a költő. A júliusi — augusztusi nyári szám három eredeti József Attila-verset közöl. Első az *Elégia*, második az *Óda*, későbbi címén *A város peremén* s a harmadik az *Egy kisperek sír*. A *Korunk* következő József Attila verse *A tőkések hasznáról*, mely a szeptemberi számban jelent meg a *Mai magyar költők* című rovatban (Mária Béla: *Ars poetica* és Gereblyés László: *Liquidátorok* című versei között).

*

Nem lenne teljes a *Korunk* és József Attila kapcsolatáról rajzolt kép, ha nem szólnék egy különös pamflet-regényről, Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* című művéről. Remenyik ebben a *Korunk*-ban folytatásokban közölt művében torzképet rajzol József Attiláról. (A regényről már 1938-ban így nyilatkozott Szántó Judit: [Remenyik Zsigmond] „ . . . megboldogult Attila életében regényt írt, amelyben Attilát és engem gúnyol ki. »A költő és a valóság« a regény címe.” [In: József Attila özvegye felel Remenyik Zsigmond cáfolatára. — Társadal-

¹⁸ A levélben említett öt pengő bizonyára a decemberi számban megjelent *Invokáció* című vers honoráriumára. (József Attila *Válogatott levelezése* 288.)

¹⁹ Gaál Gábor — Mihályi Ödönhöz, Kolozsvár, 1929. február 21. „ . . . A paraszt-cikkekre vonatkozólag szeretném megjegyezni, hogy nekem a téma nagyon jó. Szeretném azonban arra kérni, hogy őrizze meg, illetve törekedjék továbbra is a konkrét szociológiai hangra. A szedést félre tudom tenni s így semmi akadályja annak, hogy egy szép füzetet csináljunk belőle.” (Kiadatlan levél a Petőfi Irodalmi Múzeumban.) Mihályi Ödön: *Az új parasztlért* című írása a *Korunk* 1929 áprilisi számában jelent meg. Folytatása a szerző halála miatt elmaradt. Vö. 4. jegyzet.

²⁰ A Gaál Gáborhoz írott levelek nagyrésze kiadatlan, de Gál Anna szíves írásbeli közléséből tudom, hogy József Attila levelei elkallódtak.

munk, 1938. március 11.] Vö.: Vértés György: József Attila és az illegális kommunista párt. Bp. 1964. Magvető. 147. l. Mindkét forrás csak említi, de nem igazolja, hogy a *Költő és a valóság* József Attiláról szól.) Hogy megértsük – vagy legalább megpróbáljuk megérteni – Remenyik szatírájának születését, meg kell ismernünk József Attila és Remenyik Zsigmond barátságának történetét. Remenyik Zsigmond Dél-Amerikában töltött éveit után 1927-ben baloldali íróként saját folyóiratot indított, *Új Föld* címen. Ekkoriban kezdte írni *Bolha-cirkusz* című regényét, mely csak 1932-ben jelent meg, az író saját kiadásában. A címlap túloldalán ugyan a *Valóságot*, József Attila folyóiratát tünteti fel kiadóként, de ez inkább csak baráti gesztus volt József Attilához, akinek folyóiratába éppen könyvének kiadásáról írt szatírárt (*Klasszikusok küzdelmei avagy: Hogyan vigyáz a légy arra, hogy meg ne dögöljék*).

Nem tudjuk, mikor ismerkedett meg József Attila és Remenyik Zsigmond. 1931-ben, Remenyik nősülése és Budapestre költözése után mindenesetre gyakori vendég volt egymásnál a két házaspár: Remenyik Zsigmond és felesége, valamint József Attila és Szántó Judit. Erről Remenyik Zsigmondné szíves szóbeli közléséből tudok, mert Remenyik Zsigmond sajnos nem írta meg József Attilával való kapcsolata történetét. Az egymásnál való vendégeskedésnek egy csúnya pletyka vetett véget 1933 elején. A két író barátsága ezután hosszú évekre fellazult, de végképp sohase szűnt meg; a *Szép Szó* éveiben pedig ismét felerősödött. Mindenesetre az asszonyok közötti viszály is belejátszhatott abba, hogy Remenyik József Attilát választotta modellül a *Költő és a valóság* csetlőbotló, ügyefogyott, szörnyeteg-feleségű, bárgyú klapanciákat írogató és a gazdagoknak meg a véderőnek eredménytelenül felkínálkozó figurájához.

A regény hét folytatásban jelent meg a *Korunkban* 1933 októberétől 1934 áprilisáig, *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címen.²¹ A színhely Peru, a főhős pedig Louis, a félszeg, kínai származású költő. A Gazda a rothadó kapitalizmust testesíti meg, minden undokságával. Louis időnként verset ír, így például megírja a kerekorrú disznókról szóló költeményt, mely így kezdődik: „Az én kondám olyan konda, orrán nő a bolondgomba”. Első pillantásra látjuk, hogy József Attila *A kanász* című, a *Külvárosi éj*-ből ismerős verse kezdősorainak parafrázisát olvastuk. („Az én falkám olyan falka, / ondolálva van a farka.”) Louis közvetkező klapanciája – „Elefánt vagyok, jámbor és szegény, hűvös és bölcs vizeket iszom én.”²² – jelenidőbe áttett idézet a *Medáliákból*.

A *Korunk* 1934 októberi számában Gaál Gábor az alábbi jegyzetet írja: „A *Korunk* olvasói közül a jobbindulatúak nyilván ismerik a lap hasábjain nem régebbe megjelent Li-Fu-szun gazda és cselédei című regényt. Ez írásmű közlése közben és közlése után olyannyira bővült, míg végre kötet lett belőle, mely e hó folyamán *Költő és a valóság* címen hagyja el a sajtót.”²³ E bejelentés után közli a

²¹ Gaál Gábor eredetileg a *Korunk* mellékleteként akarta közölni s az összefűzött részekből könyv kerekedett volna. 1933. július 24-i és augusztus 9-i levelében ír erről. Utóbbi levélben részletes tanácsokat ad Remenyiknek a könyv átdolgozására, megkurtítására.

²² *Korunk* 1934. február. 111. l. REMENYIK a *Költő és a valóság* (Bp. 1935, Pantheon) című kötetében jobban álcázza a József Attila-idézetet: „Elefántocska vagyok én, rózsaszínű elefánt, / Főlelem az ormányom, hogyha valaki megbánt.” (103. l.)

²³ *Korunk* 1934. október. 713. A *Költő és a valóság*ot maga Gaál Gábor szándékozott a *Korunkban* ismertetni. 1935. szeptember 16-án írja Remenyiknek: „Könyvét várom. Írni fogok róla.” Október 2-án: „Megkaptam új regénye példányát. Jó a címlap. Köszönöm. Könyvével novemberi számban feltétlenül foglalkozom. Erre hogy úgy mondjam, mérget vehet.” November 7-én: „Könyvről, amint a kivágásból látja, Jámbor Ferenc írt a lapban.” [JÁMBOR Ferenc] j. f.: *A költő és a valóság*, *Korunk*, 1935. 892–893. l.

regény újabb fejezeteit. Érdeemes a címváltozáson eltűnődni. A *Költő és a valóság* József Attila folyóiratára, a *Valóság*-ra, közelebből pedig *Egyéniség és valóság* című tanulmányára utal.²⁴ A megjelent könyv néhány fejezetcíme pedig József Attila életére: „Szerelmes verset írok, de nem a feleségemhez”, „Mérget iszik a feleségem, de nem pusztul bele”, „Lasar, a nagyorrú földbérló” és végül „A bohémiai konzul Straja, az éhenkórász költők pártfogója”. (Lasar = Lázár Vilmos, József Attila és Remenyik barátja, a bohémiai konzul pedig Anton Straka, a költő cseh fordításainak bábája.)

A *Korunk*ból az is kiderül, hogy Remenyik eredetileg nem szándékozott pamfletet írni József Attiláról. A regény legkorábbi részlete a *Lu-Den-szi, az egygyűű óriás* című elbeszélés a *Korunk* 1932 áprilisi számában jelent meg. A *Költő és a valóság*-ban csaknem szóról szóra ezt a történetet olvashatjuk — élesen Louis ellenes kicsengéssel. Louis, a bárgyú költő, ugyanis elárulja a véderőnek a fogságból megszökött Lu-Den-szi tartózkodási helyét. Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy a *Költő és a valóság* a kulcsregényhez közel álló szatíra. Lu-Den-szi a *Korunk* Kína-szakértőjének, Danzinger Ferencnek vonásait viseli,²⁵ Louis pedig József Attiláét. Utóbbit ebben az időben sokan a munkásmozgalom árulójának tartották.²⁶

*

A *Korunk* és magyarországi munkatársai kapcsolata 1934-ben kezdett meglazulni; bizonyára a lap magyarországi terjesztésének lehetetlenné tétele miatt.

Gaál Gábor a betiltás ellenére sem akarta elveszteni lapja olvasóit és munkatársait. Az elmaradó szerzőket hűséges munkatársai bevonásával is sürgette. Ilyen levelet küldött 1934. június 11-én Remenyik Zsigmondnak, melyben a következőt kéri: „József Attilának egy csomószor írtam, főleg vers-kéziratért. Kérem, József Attilát ebben a vonatkozásban szuggerálni.” Nem tudjuk, valóban „szuggerálta”-e Remenyik József Attilát; mindenesetre a *Korunk* július — augusztusi számában megjelentek József Attila újabb műfordításai *Mai román költők* címen.²⁷ Aron Cotruş-tól egyszerre négy költeményt is lefordított a költő (*A bánnyász, Gyárban, Ion Codru, Magányos fa*). Lefordította továbbá Radu Gyr *Mészárszékek* és Ovid Densunianu *Hol a földes dülöl . . .* című verseit.

Aron Cotruş a *Korunk* talán legtöbbet fordított kortárs román költője. József Attila mellett Salamon Ernő, Szemlér Ferenc és Kibédi Sándor is magyarította. A román állampolgárságú Kibédi Sándor, aki a Nansen-útlevéllel rendelkező Gaál Gábor mellett a *Korunk* névleges felelős szerkesztője volt, egy kis kötetet is megjelentetett 1935-ben Cotruş-fordításaiból, a *Korunk* kiadásában. Kibédi kötetén meglátszik, hogy ismerte József Attila fordításait és — verseit. Egyik

²⁴ Még egy lehetséges „címátvételtől” tudok. FÁBRY Zoltán: *A költő és a valóság* című tanulmánya a *Korunk* 1931 márciusi számában „a koncentrált vöröst”, tehát az aktuális kommunista elkötelezettséget kutatja kortárs költőink verseiben (193 — 202. l.).

²⁵ A regény egyik kéziratos példányát, mely még a *Li-Fu-szun gazda és cselédei* címet viseli, Danzinger Ferencnek ajánlotta a szerző. OSZK, Fond 109.

²⁶ Erről lásd SZABOLCSI Miklós: *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez. Kritika* 1965. november. 11 — 20. „Valószínűnek látszik — írja Szabolcsi —, hogy ez időből (1933 nyara — T. J.) — vagy néhány hónappal későbből, 1933 végéről, 1934 elejéről — származhatik az a talán a budapesti pártszervezettől származó utasítás több elvtársnak, hogy József Attila nem tagja a pártnak, meg kell vele szakítani a kapcsolatot.” (16. l.)

²⁷ Ahogy cseh fordítását A. Straka, úgy román fordításait Moise Balta, a román követ-ség sajtóattaséja inspirálta.

fordításának már a címe is — *Nincsen apám, sem anyám* — József Attilára utal.

Eredeti költeményt is közöl 1934-ben a *Korunk* József Attilától. A decemberi számban olvasható a költő *Vigas* című verse, mely korábban a *Népszava* 1933. október 31-i számában jelent meg. Ezzel be is fejeződik József Attila aktív szereplése a *Korunkban*.

Természetesen ezután is gyakran jelentek meg munkásságával, kötetivel és a *Szép Szóval* foglalkozó írások. Az 1934 szeptemberi *Korunk*-számban egy vitacikkben merül fel József Attila neve — pozitív példaként. A Fülöp Ernő álnéven író Fejtő Ferenc vitatkozik Békés Istvánnal, aki dícséri Perneki Mihály proletárköltő új kötetét, bár Perneki versei megformálására nem sok gondot fordított. Fejtő védelmébe veszi a „remekoldalakat” és József Attilára hivatkozik, a mestersége fogásait tökéletesen ismerő és alkalmazó művészre (*A mű-e vagy a hatás?*).

Fejtő Ferencnek hamarosan alkalma nyílt véleménye árnyaltabb kifejtésére; ugyanis a *Medvetánc* című gyűjteményes József Attila-kötetről ő írt a *Korunk* 1935 februári számában. A részletes, alapos elemzés már terjedelmében is méltó a pályája zenitjén visszanéző költőhöz. Ismerteti a költő változatos életét, mely a „proletárokéval vetekszik”; a korai versek kapcsán megvizsgálja József Attila és Ady Endre kapcsolatát, az Ady-hatást és ennek leküzdését; elemzi Istenverseit, majd szerelmes-költeményeit veszi bonckés alá; végül a költő proletárverseiről szól: „József megtette az utat a csavargó anarchizmustól a szocialista eszme tudatos vállalásáig, de jóízlése megakadályozta abban, hogy költő tollát, sok szocialista költő példájára, a vezéreikkiről tollával cserélje föl.” Az elismerés szavai után hiányérzetét is közli a bíráló: a *Munkások* és a *Korunkban* között *Oda* (*A város peremén*) például teljesebbé tenné a kötetet. Tanulmánya végén nyugodt hangon szót ejt a költő körül kialakult visszás jelenségekről:

„József figyelmeztet, hogy az emberségért és az emberségre megy a játék. Költészetén át egy megszerkesztett, szép, szilárd jövő« távoli sugara vetődik lelkünkre. S hiába folyik ellene a tehetségtelenek hadjárata minden oldalon s hiába igyekeztek többen — ezt meg kell végre mondanunk — József Attilától elhidegíteni a munkásság egy részét. És hiába reagált erre József sértett és gyermekded bosszúval —, tudjuk nagyon jól és ő is tudja, hogy József a dolgozók és haladó intellektuelek osztatlan táborának költője, értjük és szeretjük, betéve tudjuk és szavaljuk, mindenki ellenére és sokszor önmaga ellenére is.”²⁸

Fejtő Ferenc kitűnő tanulmánya kiszorított egy másik kritikát a *Medvetánc*-ról, a Veres Péterét. Veres Péter 1935 elején többször is reklamálta beküldött írását,²⁹ míg végre májusban visszakapta, Gaál Gábor következő megjegyzésé-

²⁸ Vö.: 1/g jegyzettel. A Fejtő írása végén vázolt konfliktust elemzi REMENYIK Zsigmond is *A józan ész kritikája* című publicisztikájában: „Két malomkő közé került, amelyek egyikét a dolgozók tömege forgatja keservesen, másika a kapitalizmus jólfelfogott érdekében csikorog az előbbinél nem irigyléreméltóbb könnyedséggel. [. . .] Legjobb akarata mellett is képtelen magát azonosítani ama balga felfogással, hogy haladó regényt, drámát, vagy verset csupán a negyedik rend alacsony módon eszközölt elnyomatásának és azok okainak leleplezésével kapcsolatban lehet írni.” Végül a „... haladó szellemű művész azon veszi magát észre, hogy egyik oldalon gyanúsnak találta, másik oldalon pedig, mivel nem kielégítő a vágyálmokat igazoló romantikája és mert »nem mutat utat«, legjobb esetben csak »mitläuferként« csatlakozhatik a csupán pártpolitikailag gáncsnélküli, de művésziileg elégtelen kollégái seregéhez.” (*Korunk* 1935. március. 195–196.)

²⁹ „... értesítést kérek a legutóbb küldött írásaimról, a József A. verseskötetéről írt kritikáról és a »Magánzárka« című novelláról.” 1935; „Beküldött írásaimról is kérem, nyilatkozzon, egy kritika József A.-ról és egy elbeszélés. Ha a kritika elkésztett, akkor esetleg

vel: „A József Attila-jegyzetet nem használtam, mert nagyobb terjedelmű tanulmány jelent meg a beküldés idejében József Attiláról a lapban.” (1935. május 18.) Tudomásom szerint írása végülis seholsem jelent meg. Ezt maga Veres Péter is fájlatja egy későbbi tanulmányában:

„Én József Attilát elég korán megismertem és felismertem, de soha sem írhattam és soha se beszélhettem róla. Nem oka senki, egyszerűen távol éltem mindig és megelőztek mások, akik közelebb voltak hozzám. Még csak az az írásom se jelenhetett meg, amelyet a versei felszabadító hatásáról írtam.”³⁰

Kár, hogy ez az írás — úgy tűnik: végképp — elveszett; annál is inkább, mivel Fejtőnek a *Korunk*ban közölt *Medvetánc*-recenziójával egyidőben a *Szocializmus*ban is tanulmánya jelent meg József Attila válogatott verseiről.

*

A *Korunk* következő, 1935 márciusi számában is olvashatunk József Attiláról; ezúttal *Az öngyilkos* című, Kultsár István és Székely Béla szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet ismertető Korvin Sándor (Magyar könyv az öngyilkosságról) említi József Attila „novellettjét”. Újvári Lászlónak ebben az időben írt polémiáiban gyakran találkozunk József Attila névvel. Így a Vas István *Válasz*-beli cikkével — *Levél egy szocialistához* — vitatkozó írásában (A mai magyar reformizmus természetrajzához — 1935 május) azt olvassuk a költőről, hogy „... aligha ingatagabb proletárszeretetében, mint Erdélyi amaz érzésében, amellyel a parasztsághoz kapcsolódik.” A következő hónapban, 1935 júniusában az Új Szellemi Frontot bírálja a *Korunk*ban. Felülről jövő, fasiszta jellegű szellemi mozgalomnak minősíti a „magyar narodnikok” és a kormány szövetségét. A mozgalmat szervező Zilahy Lajost azonban védelmébe veszi a „polgári szabadelvű *Ignotus Pál*”-lal és a „szocialista *József Attila*”-val szemben is. Ugyanő 1936 januárjában bírálja a Budapesten kiadott *Korunk* című költői antológiát (*Nagytakarítás egy anthológia körül*). A tizenkét fiatal költőt bemutató kötetnek már a címe is kifogásolható, mert nem a *Korunkat* — a folyóiratot — képviselik; bár többen a lap egykori munkatársai (Radnóti Miklós, Vas István, Forgács Antal, Kis Ferenc, Zelk Zoltán — utóbbi kettő „hozzánk nem idegen”). Újvári vitatkozik a könyv bevezetőjét író Fejtő Ferencel és az antológia összeállítóival, Dénes Bélával és Radnóti Miklóssal, akik — szerinte helytelenül — a harminc évesnél fiatalabb „harmadik nemzedék” költőinek verseiből válogattak: a korhatárt „Nyilván azért kellett oly rövidre fogni, mert a ’második nemzedék’, amelybe Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet és a többieket számítják, még távolról sem érte el a negyvenet.”

*

1936 márciusától ismét folyóiratot szerkeszt József Attila. Felelős szerkesztő lesz a *Valóság*nál jóval hosszabb életű *Szép Szónál*; Ignotus Pállal, majd a társ-szerkesztőként dolgozó Fejtő Ferencel. A *Korunk* üdvözliz az új magyar folyó-

majd a Gondolatban vagy a most meginduló pozsonyi 'Ár ellen'-ben próbálom meg.” Bal-mazújváros, 1935. február 19. A leveleket CZINE Mihály közölte az *Új Írás* 1976. áprilisi számában (110 – 111.).

³⁰ VERES Péter: *József Attila. Kelet Népe* 1942. május 1. 6. l.

iratot, bár Gaál Gábor kezdettől tudja, hogy megfogyatkozott számú magyarországi munkatársai kéziratain a *Szép Szó*val is osztoznia kell.³¹

Először Méliusz József ismerteti a *Szép Szót* és a „valódi realizmus jegyében” megújuló *Gondolatot* a *Korunk* 1936 júniusi számában. „A Cserépfalvi könyvkiadó kiadásában megjelenő *Szép Szót* — írja — Ignotus Pál és József Attila jegyzik, mellettük Fejtő Ferenc, Déry Tibor, Hevesi András, Németh Andor stb. dolgoznak s ez az összetétel máris utal a lap ’városi’ jellegére, mintegy az új népiesség ellenpólusaként. Ignotus Pállal szemben, aki az »új liberalizmus« joga-ira hivatkozva áll ki, a többi vezető munkatársak — kevés kivétellel — megjárták már a marxizmus öbleit is. Ignotusszal a szabadság és a demokratikus humanizmus követeléseiben valamennyien találkozhatnak.” Méliusz végül, a *Szép Szó* „irányáról” szólva, idézi József Attila programadó szerkesztői üzenetének néhány sorát:

„Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hírünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginel fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern maga-magát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot.”

A *Korunk* következő, július–augusztusi számában Remenyik Zsigmond ismerteti a *Szép Szó* első tematikus számát (*Mai magyarok régi magyarokról*). Véleményét így összegezi: „*Babits* Széchenyi arcképe, *József Attila* bevezető Ódája (*A Dunánál* — T. J.) és *Málnási Ödön* Werbőczije adják meg a kötet jelentőségét.” Érdemes megjegyeznünk, hogy Gaál Gábor — levelezése tanúsítja — Remenyik jegyzetét csak hosszas habozás után közölte, mivel a *Szép Szó* egyáltalán nem foglalkozott a *Korunk*kkal.

A *Korunk* említett nyári számában Méliusz József is leírja József Attila nevét, *Négy verseskönyvről* szóló bírálatában:

„A Nyugat költői között serdült Berda József utolsó kötetében (*Indulat*, Magyar Téka kiadása Szeged), egyenletes ritmusba kötött verseiben már a József Attilánál is ösmert gamines, fölényes hangot üti meg, mely a világirodalomban Villon óta minden ellentmondásokkal fűtött kor költőiben feltámad. De míg József Attilánál ez a személyes gyökerű hang a líra'ságban oldódik egyénivé, addig Berda József kemény, szinte németes tudatossággal támasztja alá költői magatartását hedonista árnyalatú anyagelvűségével.”

Méliusz felfigyelt József Attila és Berda József hangvételének bizonyos párhuzamaira. A *Korunk* 1937 áprilisi számában Kováts József már József Attila közvetlen hatását fedezi fel Kiss Jenő egyik versében (*Külvárosban*). Sándor László a márciusi számban „legjelesebb fiatal költőink” egyikeként említi József Attilát, az Anton Straka által összeállított *Cseh és szlovák költők antológiájáról* szólva. Ugyancsak Sándor László — aki ekkoriban a *Korunk* csehszlovákiai kiadóhivatalának vezetője — az 1937 júniusi számban Emil Boleslav Lukáč magyar költőket szlovákul megszólaltató versfordításait bírálva megjegyzi, hogy a fordító „... nyilván merőben esztétikai szempontok szerint válogatta

³¹ Az új folyóirat „elvonó” hatását jól érzékeltetik Gaál Gábor Remenyikhez írt levelei: „Érdekelne egy hosszabb levele az ottani lapviszonyokról. Mi van a Gondolattal? Szép Szóval? Hogy élnek? Hogy prosperálnak? Gyönyörűsegebb-e azokat csinálni, mint a Korunkat? Nagyon lekötelezne, ha ezekre vonatkozólag mielőbb írna.” (1937. február 17.) „Különbben pedig szemrehányást tesztek Önnek és minden pesti embernek, aki valaha írt vagy írni akart a Korunkban. [...] Amiért ülök itt, egyedül, reménytelenül, és könyörögök, mint egy javasasszony a beteg, jó kéziratokban mindinkább szűkölködő Korunk felett.”

össze a verseket. Az úgynevezett harcos versek nem kaptak képviselőt a kötetben. [...] Jellemző, hogy például József Attila, Kassák Lajos, Déry Tibor, de még csak Illyés Gyula vagy Fodor József sem kapott helyet a fordítások között." E bírálat mai olvasója felfigyelhet a *Korunk* Kassákkal kapcsolatos szemléletváltására is.

1936 karácsonyára megjelenik József Attila — életében utolsó — verseskötete, a *Nagyon fáj*. A csupa nagy verset, köztük a „szocialista ódát” tartalmazó, díszes kiállítású könyvről Remenyik Zsigmond ír a *Korunk*-ban (1937 februári szám). A *Korunk*, talán sikerült bizonyítanom, mindvégig a nagy teljesítménynek kijáró elismerés hangján szólt József Attila verseiről. Ebbe a sorozatba méltón illeszkedik Remenyik Zsigmond írása. A tanulmány mindent összegezve utolsó bekezdését teljes egészében idézem:

„Szeretem töredékeknek, kísérleteknek látni nagy költők és nagy írók munkásságát, töredékeknek egy alakuló és változó, formálódó és formáló világ egységében, kísérleteknek pedig a világ és saját személyünk ellentmondásainak kiegyensúlyozásában. Ez a legtöbb, amit költő és író elérhet, ha méltó felelősséggel jegyzi és állja kísérleteit. A költő alakítja a világot versein és prózáin át, miközben alkot, ő maga is formálódik és átalakul. A mű előre és visszahat, nem csupán egy világ változásaira és titkaira figyelmeztet, de formálja a költő személyét is. A költészet kötelez, elhangozhatik-e ennél nagyobb elismerés József Attila költészetével kapcsolatban tehát, mint az, hogy az ő töredékei is belékapcsolhatók a változó világ anyagi és szellemi zűrzavarába. »A költő — ajkán csörömpöl a szó, de ő (az adott világ varázsainak mérnöke), tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.« Valóban, egy világot építeni és törvényerőre emelni annak zűrzavarát, költőhöz méltó küldetés, különösen egy korban, amelyben mindenki nyög, mindenki sír és jajong ezen a világon. A paraszt az ellopott kenyérért, a kereskedő a kicsiny és veszélyeztetett haszonért, a ravasz csecsemő, hogy sajnáltassa magát, akadhatna-e bárki is, akit fel ne rázna a költő sűrített jajongása? Kiváltképp ha a költő — mint ezt József Attila is teszi —, a világ keretein belül a hamu alatt alvó szabadságért, az emberi méltóság nevében az elveszett szabadságon kívül egy rossz rend és a megfélemlített ösztönök állapota miatt is jajong. Akinek füle van, az hallja, akinek toroka, az továbbadja ezt a jajgatást, méltón ehhez a nagy költőhöz, ki saját sorsában, kényszeredett állapotában és egy emberesebb világba vetett hitében is az egész emberiség sorsát, kényszeredett állapotát és assan növekvő hitét regisztrálja.”

*

1937. október 13-án Fábry Zoltán levelet ír Remenyik Zsigmondnak.³² A *Korunk* szlovenszkói szerkesztőségének és kiadóhivatalának bélyegzőjével ellátott levél így kezdődik:

„Kedves Remenyik Zsigmond, a tehetetlenség suta érzésével üdvözlöm Szlovenszkon, Ignotus Pállal és József Attilával meg a többiekkel együtt. Az anyagi tehetetlenség nem engedi, hogy kimozduljak innen és kezét szoríthassak azokkal, akikkel évek óta összeköt a közös sors. Nem láthatom Remenyiket és József Attilát, akikkel levelezésben rég barátok vagyunk: köszöntöttük, biztattuk egymást és most amikor mindkét oldalon érni kezdenek a gyümölcsök én mégis a lekötöttség a fel-nem-szabadultság érzéseivel kezdem.”

A további sorokból kiderül, hogy — mint önmagát nevezi — „a stószí remete” segítséget, „kézszorítást, szolidaritás-gesztust, hangot, tükrözést koldul, hogy látva lássák”.

³² Fábry Zoltán kiadatlan levelének — PIM — V. 2172/75 — néhány sorát közölte E. NAGY Sándor: *Remenyik Zsigmond*. Bp. 1973. Akadémiai K. 73. 1.

„E napokban jelent meg új könyvem »Fegyver s vitéz ellen« címmel. Elküldtettem a címére, csakúgy, mint az Ignótus Páléra, Fejtőére, József Attiláéra. Nem tudom megkapták-e [. . .] Ha nem kapták meg, kérem írják meg, hogy pótolhassam. De ha megkapták, kérem olvassák el és tegyenek róla, hogy ezek a szavak visszhangot kapjanak. Ez nem könyv, aki könyvet lát benne, az nem látta meg.”

1937 októberében József Attila már súlyos beteg. Az öntudata „utolsó morzsáit rágó” költőt a Siesta szanatóriumban ápolják, s hamarosan utolsó útjára indul, Balatonszárszóra. Fábry Zoltán könyvéről így már nem írhatott, de Remenyik igen; ismertette is Fábry háborúellenes kötetét a *Szép Szóban*.

*

A *Szép Szóról* ebben az időben nem volt jó véleménnyel a *Korunk* szerkesztője. Remenyikhez 1937. november 16-án írt, sokat idézett levelében ennek hangot is adott. Remenyik válaszában azután a József Attila-dráma utolsó felvonalára való utalással találkozunk:

„Jegyzést (nevének szerkesztőként való feltüntetését — T. J.), dacára szépszóék szinte már kellemetlen szorításának és lelkiismeretre ható kapacitálásainak, mégsem fogadom el, bár tudom, mi lesz a következménye, cserbenhagyást emlegetnek már így is, hát még végső válaszom esetén mit fognak emlegetni, nem értek meg, hogy semmi kedvem megtévelyodott szerkesztők rangsorába lépni, amidőn mint egyszerű munkatársként is jól éreztem magam szerkesztők viszonylagos normális állapotának idején.”³³

E levél megírása után mintegy két héttel a *Szép Szó* „megtévelyodott szerkesztője” (a *Korunk* egykori munkatársa), József Attila, a szárszói tehervonat alá vetette magát. Gaál Gábor a gyász hír vétele után gondoskodik a költő megfelelő búcsúztatásáról. Magyarországi munkatársai közül először Déry Tibornak ír, december 6-án:

„Kedves Barátom! Arra kérem — s kérdezem egyúttal —, nem volna-e kedve valami személyeset írni Attiláról a januári számban. Nem kritikát, nem »irodalomtörténetet« akarok, de eleven gyászbeszédet, hogy úgy mondjam, ennek a szörnyűségnek a mélyebb értelméről. Mert betegség ide, betegség oda, minden összefügg mindennel. Nagyon szeretném, ha maga írná meg . . . Tudom, hogy súlyosat írna. Tegye meg. De feltétlenül értesítsen: számíthatok-e a kéziratra. Az ünnepek miatt 20-ra kellene, persze honorárium ellenében. Még egyszer kérem: írja meg. Nagyon sokszor ölelem: Gaál Gábor.”

A következő címzett Remenyik Zsigmond, — bár a december 10-én írt levél első mondata úgy is értelmezhető, mintha Remenyik már korábban is kapott volna ez ügyben levelet:

³³ Remenyik Zsigmond — Gaál Gábornak. Postabélyegző: 1937. november 19. A levelet közli: GAÁL Gáborné: *Remenyik Zsigmond leveleiből. Korunk*, 1963. 265. l. Itt a dátum: nov. 16. valószínűleg rosszul olvasták a dátumot; Gaál Gábor november 16-i levelére minden bizonnyal 19-én válaszolt Remenyik. Érdekes, hogy huszonhat évvel később Remenyik elfeledi, hogy — nem sokkal halála előtt — „megtévelyodott szerkesztőnek” nevezte József Attilát: „A Szép Szó szerkesztőiből és munkatársaiból összeverődött kis csoportunkban talán én voltam az egyetlen, aki nem hitt betegségében, míg a szerkesztőtársak és barátok már kétségbeesetten szemlélték ijesztő hanyatlását, leromlott testét szemlélve, és figyelve idegeinek és feldúlt lelkének minden megnyilvánulását.” (REMENYIK Zsigmond: *József Attila és a Szép Szó. Élet és Irodalom*, 1962. január 13. 7. l.)

„Kedves Barátom! Bármennyire tiltakozik is a megterhelés ellen, feltétlenül engednie kell kérésemnek s a januári számban írnia kell Attiláról; személyeset, elevenet, siratást és elégiumot, távlatosat és remenyikiest. Ezzel tartozik Neki, a Korunknak, önmagának, nekem. Két-három oldal elég; aktuális legyen, de időn felüli. 22-re, 23-ra küldje. Ha nem írja meg: minden átkom és keserűségem kíséri.”³⁴

Közben befutott Kolozsvárra Déry Tibor december 9-én írt válasza. Déry értesíti Gaál Gábort, hogy hamarosan küldi a búcsúcikket: „... a Szép Szó-nak amúgy is írok már Attiláról, minthogy ez csak jan. 20-án jelenik meg, maga gondolom hozhatja az elsejei számban. Nagyon megviselt a dolog.” Gaál Gábor december 19-én már a befutott írást nyugtázza: „Nagyon köszönöm a szép cikket. (De ugye január elseje előtt nem jelenik meg máshol? A Szép Szó ti. kapható itt.)”

Remenyik Zsigmond december 13-án írt levele is megérkezik: „kedves szerkesztőm, föltétlenül rendelkezésére állok, egy héten belül megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérő, vádló és lendületes. három vagy négy tételből fog állani, bár terjedelme nem lesz több, mint ahogy kívánta.”³⁵

December 20 körül a kéziratok megérkeztek — Remenyiké csak újabb sürgetésre —, sőt Méliusz Józseftől is kap egy nekrológot Gaál Gábor. Ezt azonban visszaküldi, helyette Méliusz megrendítő elégiája jelenik meg a *Korunkban*.

Az 1938 januári *Korunkban* (a megjelenés sorrendjében) a következő írások búcsúztatják József Attilát:

1. Faludy György: *József Attila emlékére* — (Vers.) 2. Déry Tibor: *József Attila* — (Próza.) 3. Méliusz József: *Vigaszt! Vigaszt!* — (Vers.) 4. Remenyik Zsigmond: *Költő és a valóság* — (Próza.) 5. Salamon Ernő: *Búcsú József Attilától* — (Vers.) 6. Brassai Viktor: *Befödhetetlen sírgödörd fölött* (József Attila emlékére) — (Vers.) 7. Berda József: *Meghalt* (József Attila emlékének) — (Vers.)

A búcsúztatók közül legnagyobb visszhangja Remenyik Zsigmond írásának volt — Budapesten is, Kolozsvárott is.³⁶ A nekrológ, mely már a címével is — *Költő és a valóság* — Remenyik József Attiláról írt regényére utal, tele van átokkal és büntudattal: „Átok kísérté életét, kísérje hát átok mindenkiét és mindenét, aki és ami az ő életével roncsoló kapcsolatba került. (. . .) Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így veszni és süllyedni hagyta.” Az átok részletezésében önmagát sem kíméli, de a költő „föléje tülekedő” társairól és a nőkről is van néhány keresetlen szava. Ugyanis a nekrológ Szántó Judit-ellenes sorait — ismerősek az azonos című regényből — Gaál Gábor (vagy maga Remenyik) némileg tompította: többes számba téve át a *Szép Szóban* kizárólagosan Juditra vonatkozó vádat: „A nők

³⁴ Remenyiket és Déryt egyidőben kérte fel a *Korunk* szerkesztője. Erről Gaál Gábor Méliuszhoz írt december 24-i leveléből értesülünk: „Mellékelten visszaküldön a József Attila-emlékbeszédet kizárólag azért, mert én még aznap, amikor Attila haláláról értesültem, élmény-cikkeket rendeltem Remenyiktől és Dérytől. Mind a kettőt meg is kaptam, úgyhogy több írást vele kapcsolatban a már rendelkezésre álló emlékkerseken kívül nem közlök.”

³⁵ GAÁL Gáborné: I. h. 265. l. A dátum itt is hibásan közölve. A levél fénymásolatán jól látszik, hogy Remenyik eredetileg december 23-at írt, de a kettést „átütötte”. A helyes dátum: 1937. dec. 13.

³⁶ Gaál Gábor még a Szép Szó megjelenése előtt jelzi Remenyiknek búcsúcíkké erdélyi visszhangját: „... egymásután érkeznek hozzám hölgyek és urak dicsére .ei és elragadtatásai megjelent J. A. cikkével kapcsolatban.” (1938. január 13.)

— olvassuk az átkot a *Korunkban* —, akik hosszú éveken át rombolták nagy költőtársunk öntudatát, kicsinyítették hitét, a nyilvánosság előtt és maga előtt is sokszor megalázva, legyenek magtalanok, kódrogjanak uccákon a festéktől megkopott hajjal, vagy megkopaszodva, ocsmány szájukból kihullott fogakkal, szavuknak eddig is kétes hitelét végleg elveszítve, kifolyt gonosz szemekkel.” A nekrológ befejezésében magát a költőt is „megátkozta”:

„Nagy költőtársunk is legyen átkozott, halálában éppúgy, mint életében volt, az értelemben és a jószágba vetett hite váljon semmivé egy gonosz kor ostoba kalapácsainak csapásai alatt. Tiszta emléke, amely él és élni hivatott, váljon legendává és elrettentő példaképpé, élete és munkái pedig váljanak vádló és soha szünni nem akaró bizonyítékaivá ennek a lueskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világnak.”

Sugár Erzsébet már 1971-ben felfigyelt rá, hogy Remenyik Zsigmond átkait tulajdonképpen — Gaál Gábor sugallta: „Lélegzétvétel nélkül olvassuk végig Remenyik siratását. Felkavarja az embert, s csak a végén kap észbe, mint eresztett gyökeret a szerkesztő levelének egy odavetett vagy jól meggondolt (ki a megmondhatója?) mondata: »Ha nem írja meg, minden átkom és keserűségem kísérik.«”³⁷ Ezt a megfigyelést csak alátámasztja Remenyik válaszelevelének néhány — már idézett — szava: „megkapja attila nekrológot, remélem érdekes lesz, aktuális, becsmérő, vádló és lendületes.”

A *Korunk* „József Attila emlékszáma” közli még József Attila két román versfordítását. Ion Vinea *Tél* című verse átvétel a *Szép Szó* 1936 májusi számából, Ilarie Voronca *Sokaság, te* című költeményének magyarítása viszont itt jelenik meg először. Utóbbi fordítását valószínűleg 1934-ben küldte József Attila a *Korunknak*, amikor egyszerre hat román versfordítása jelent meg a július–augusztusi számban. Kár, hogy a költő életében nem közölték, mert a nagy beleérzéssel szinte József Attila-verssé formált költemény a fordítás idején — 1934 — a munkásmozgalommal való kapcsolatát elvesztő költő gondjainak is hangot ad. Egy szakaszát idézem:

Sokaság te, mint egy tenger visszafogadtál engem és tovalóktél,
magányosan úgy sajtolódtam beléd, mint szénbe a csillogás
s ráismertem a hajótöréstől mélyre hasított sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat vet benned.

*

Az 1940 szeptemberében megszűnő *Korunkban* több alkalommal történik még említés József Attiláról. Az 1938 áprilisi számban a Pap Gábor álnevet használó Becsky Andor kritikája olvasható egy versantológiáról:

„Faludy György — ifjú költő, bár verskutatásban öreg jeleskedő —, *Európai költők antológiája* c. munkájában feledtetni akarja velünk József Attila halálát. Bevezető szavában maga is bevallja, hogy ez lehetetlen. Viszont az elszakadt láncszemet tőle telhetőleg összefogja és beugrik az üres helyre. Faludy elmondja, hogy ezt az antológiát József Attilának kellett volna életre hívnia, ha nem következik be az, ami bekövetkezett. Ezért áldozza az egész könyvet a tragikus végű költő emlékének.”

Az *Európai költők antológiáját*³⁸ az a Cserépfalvi Imre adta ki, aki korábban megjelentette József Attila utolsó kötetét. Ugyanő kiadja a költő nővére, József Jolán könyvét is, az első József Attila-biográfiát. A készülő könyvből nyolc részletet közöl a *Korunk* 1939 decemberétől 1940 augusztusáig.

³⁷ SUGÁR Erzsébet; Gaál Gábor és József Attila. *A Hét* 1971. március 12. 4. l.

³⁸ VÖ.: TASI József; *József Attila és az Európai költők antológiája*. — MKSz. 1976/1–2. 149–155.

Egy hónappal a *Korunk* József Attila emlékszáma után Nagy István búcsúztatja a költőt „a külvárosi éjszakák alvói nevében” (*Az elsötétült „Külvárosi éj”*). Már korábban Remenyik, idézett búcsúcíkkében, ironikusan hangot adott a József Attila számára oly fájdalmas ellentmondásnak: „A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép.” A proletársorsot belülről ismerő Nagy István írása magyarázatot keres erre az ellentmondásra.

„Be kell vallanom — írja —: néhány évvel ezelőtt nekem is nagyon idegen volt a verselése s a külvárosoknak ma is idegen, idegen éppen azért, mert a szegénységről verselt. Pedig szépen verselt — mondják a műértők —, s mi azt mondhatjuk: lehet, hogy szép volt, de a szegénységet ismételte. Már pedig mi irtózunk a szegénységtől, mert mi mindig csak azt éljük. Mi gyűlöljük a szegénységet, a külvárosi éjjeleket, mi csak muszájból és dühösen káromkodva tudunk a szegénységről beszélni. Közülünk sokan szegyelik és amennyit csak lehet, letagadnak a szegénységből. Nem egyszer hallottam tiltakozni külvárosi barátaimat, hagyjatok békén unalmas irka-firkáitokkal. Gyanúsak vagyunk nekik, ha szépíteni kezdjük előttük a szegénységet. Érzéketlenek, mert rájuk csak a gyilkos vonatkerék, a kötél, a bitó, az ökölcsapás, a Max Brand revolver durranásai, a cowboy hőstettei hatnak, amíg fel nem emeli a külvárost is valamilyen erő a költészet szépségeinek megértéséhez. Soraikból a mosónők fiaiból költők, írók nőnek ki, de ők nem mindig nőnek velük egyszerre.” Ebből eredt a költő tragédiája. „Ő lehet azok közé tartozott, akik rögtön látni akarják a versei nyomán a sokak arcán felgyülő lelkesedést, a szépülést . . . Nem láthatta, hisz' legutolsó könyvéből is csak százötven példány fogyott el . . . A külváros nem is tudott róla s talán ez is arra készítette, hogy értéktelennek tartsa költészetét, szemben minden baráti dícsérettel. Úgy láthatta . . . népének nem kell, azon felül meg félnek a verseitől . . . Helyébe én is a vonat kerekei alá feküdnék, ha ilyen helyzetbe kerülnek . . .”

Nagy István szavai: nem csupán a munkásosztály „kései siratója”, hanem — immár posztumusz — rehabilitálása is József Attilának. Tulajdonképpen ezzel zárul a *Korunk* és József Attila kapcsolata.

JÓZSEF TASI

La revue *Korunk* et Attila József

L'étude examine la relation de la revue marxiste excellente d'entre les deux guerres mondiales, intitulée *Korunk* (Notre Époque) et d'Attila József. Bien qu'elle ne trouve pas d'écrivains inconnus d'Attila József dans les années de *Korunk* de 1926 à 1940, elle poursuit pourtant, d'année en année, de numéro en numéro, la relation de *Korunk* et d'Attila József.

C'est pour la première fois en novembre 1926, en connexion avec la présentation de la revue d'avant-garde de Hongrie, intitulée *Magyar Írás* (Écriture Hongroise) que la revue *Korunk* fait mention d'Attila József, par la suite, elle publie des critiques sur chacun de ses volumes publiés plus tard. Au commencement des années trente, dans la presse marxiste de Hongrie — en partie à la base d'une évaluation erronée de la revue *Sarló és Kalapács* (Faucille et Marteau) — Attila József reçoit des critiques aiguës. Gábor Gaál, le rédacteur de *Korunk*, n'entre pas dans le rang de ceux qui attaquent le poète, de plus, il commence à publier les études, les poèmes et les traductions d'Attila József qui ont une inspiration marxiste.

L'étude analyse en détail le roman-pamphlet de Zsigmond Remenyik, écrit sur Attila József, intitulé *Le poète et la réalité* qui parut pour la première fois dans la revue *Korunk*. Elle présente, à la base des volumes de correspondance et des mémoires récemment publiés et de la propre collection de l'auteur, les polémiques qui paraissaient dans *Korunk* avec Attila József et pour Attila József. Enfin, après évaluation de la relation de la revue *Szép Szó* (La Belle Parole), rédigée par Attila József et de la revue *Korunk*, elle analyse les écrits dans lesquels la revue prend congé d'Attila József.

KÖZLEMÉNYEK

400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága

Az itt közlésre kiszemelt kilenc levél, illetve könyvszámla egy nagyobb terjedelmű tanulmányom egysége. A zömében francia nyelven írt levelek attól a Jean Aubrytól valók, aki a 16. században közismert Wechel könyvkiadó cégnek, mondhatnám dinasztjának is, egyik jónevű tagja. Jóllehet frankfurti illetőségű volt, mégis legtöbbet Bécsben, Prágában tartózkodott. Különösen azóta, amióta a bécsi udvar fizetéses könyvbeszerzője lett. Ezért írja leveleinek végére eleinte „libraire françois”, majd később „librarius aulicus”. Ez a fémjelzés minket elsősorban azért érdekel, mert a francia humanista e megbízatása révén a lehető legszorosabb kapcsolatba került a bécsi humanista körrel, beleértve a bécsi udvarban tevékenykedő magyarországi urakat is. E kapcsolatnak egyik dokumentuma az a barátság, mely Jean Aubry és Batthyány Boldizsár között egy életen át tartott. Alighanem helyt álló az a következtetésem, hogy Batthyány már Párizsban hallott — vagy tán ismerte is — a hite miatt menekülni kényszerülő Wechel családot. Az mindenképpen bizonyított, hogy Wechelék párizsi házában lakott az ugyancsak üldözött Clusius. Hangsúlyozni kívánom a Wechel—Clusius—Aubry—Batthyány kapcsolat közötti reális összefüggéseket, melyeknek betetőzése épp abban domborodik ki, hogy a Németújvárról Nyugatra távozó, Bécsben sem „grata persona” Clusiust Jean Aubry fogadta be, sőt frankfurti lakáson kívül, kertet is vásárolt számára.¹ Aubry tehát nem csak könyvügynöke volt Batthyány Boldizsárnak, hanem hitsorsosa, barátja is, aki az itt közölt levelek tanúsága szerint főúri barátját a legfrissebb hírekről informálta. Mindenek felett könyvtörténeti vonatkozásban rejt számos adatot ez a levelezés.

Leltárak, végrendeletek, peres ügyek aktái révén nem egy humanistánk könyvtáráról tud a szakirodalom. Ezeknek is igen nagy értékük van, de a legritkább esetben adnak számot egy-egy könyvtár születésének körülményeiről, a könyvtárgyarapítás elvi és gyakorlati kivitelezéséről, koncepciójáról. Ami pedig a könyvek árát illeti, legtöbbször hazai vagy provinciális jellegűknél fogva nem nyújtanak összehasonlítási alapot a nemzetközi könyvpiaccal.

A még rendelkezésünkre álló, egyéb könyvkereskedőtől származó számláktól függetlenül, vagyis önmagában ez a kilenc könyvjegyzék és levél is perdöntő abból a szempontból, hogy Batthyány Boldizsár tudatosan, tervszerűen és a korabeli „könyvtártudomány” igényeinek megfelelően látott hozzá a németújvári bibliotéka megteremtéséhez. Eleve megdől az a feltevés, hogy Boldizsár könyvtárának legnagyobb részét őseitől örökölte vagy szekularizációs, jogtalan rekvirálások alkalmával, óriási kiterjedésű bir-

¹ A Wechel, illetve Aubry és Clusius egykori párizsi, majd később frankfurti barátságáról a *Wechel könyvkiadó cég magyarországi kapcsolatai* című tanulmányomban külön tárgyalok (Kézirat). Vö.: Friedrich Wilhelm Tobias HUNGER: *Charles de L'Escluse (Carolus Clusius 1526 – 1609)* 29., 134., 169 – 171.

tokain található kolostorok kifosztásával szerezte volna. A Batthyány-Missilisek mindezt apja számlájára írják.² Boldizsárt nem elégítette volna ki ez a fajta „könyvtár-gyarapítás”. Előre összeállított katalogusokat küldött Aubrynak is, akárcsak a többi könyvárusnak. Elég csak Wolfgang Veylichnek, Aubry titkárának 1587. febr. 7-i, Bécsből küldött levelére hivatkoznunk és már is választ kapunk arra, hogy ki irányította Batthyányt. Nem az ügynökök, de még humanista barátai sem, ahogy Iványi Béla feltételezte.³ Könyvtárának fejlesztésével kapcsolatban, sőt annak „profiljáról” úgy tűnik, saját maga döntött. Egyedül a francia könyvek terén tapasztalható némi kezdeményezés Aubry részéről; ő ugyanis mindig jelezte, ha a francia könyvpiacra Batthyány igényeinek megfelelő művekre talált. De ezekkel kapcsolatban is mindig hozzáfűzi, hogy csak félretette, és majd a könyvek átnézése után döntse el a főúr, hogy megkívánja-e tartani azokat. (Pl. 1573. okt. 31.)

Vajon Aubry számlái alapján következtetni lehet-e a németújvári könyvtár teljes állományára? Korántsem. Egyrészt azért nem, mert más bécsi és gráci kereskedőktől is vásárolt Batthyány könyveket, — másrészt bizonyára sokkal több csomagot, levelet, számlát küldött Aubry Németújvárra, mint amennyit a körmendi hercegi, majd 1945 után az Országos Levéltár megőrzött. A híres könyvtár első fennmaradt katalógusa (18. századból való) ugyanis számos olyan 16. században kiadott könyvről ad számot, melyek legtöbbször alighanem szintén Batthyány Boldizsár vásárolta és köztük sok Aubry útján kerülhetett hozzá. Ettől függetlenül, az itt közölt számlák a könyvek számszerűségét illetően, pusztán kvantitatív összefüggésükben tekintve is, igen tekintélyes gyarapodást jelentenek. 153 műről ad számot ez a levelezés, ami a korabeli könyvtárállományokhoz viszonyítva feltűnő magas. A könyvekről azt is elárulják a számlák, hogy hány rétüek, milyen a kötésük, — és hogy mi az áruk. A legdrágább könyv az a 8 kötetes *Biblia magna Regia*, melyről az 1577. febr. 27-i számla ad számot: 103. — f. (!)

A számlák alapján reális képet alkothatunk magunknak a könyvek tartalmáról is. A teológiai, vallástörténeti, hitvitázó művek számszerint túlsúlyban vannak, — de a történeti témákkal foglalkozó könyvek száma, valamint a természettudomány körébe vágó kémiai, alkémiai művek gyakorisága elgondolkoztató. Az utóbbi annyira feltűnő volt, hogy elindítója lett a németújvári alkémia utáni további kutatásaimnak. Ezen a téren R. Ewans fontos megállapításokat tett.⁴ A közép-európai reformáció krízisének okait vizsgálva, összefüggéseket látott a Wechel—Aubry—Marn könyvkiadók okkultista kiadványainak magas száma és a válság létrejötté, majd pedig elterjedése között. Evans megfigyelése minden bizonnyal megalapozott és helytálló, különösen Közép-Európa más országaival kapcsolatban. Batthyány Boldizsár esetében azonban a további kutatások azt is felszínre hozták, hogy az alkémia iránti érdeklődésének főforrása nem a Jean Aubryhoz fűződő erős kapcsolata. Az 1571. dec. 14-i számla ugyan erre engedne következtetni,

² Batthyány Kristóf fosztogatásairól, az ezzel kapcsolatos ferences előjárók, „custosok” panaszleveleiről a Batthyány-Missilisekben talált adatokat l.: KATONA Imre: *A Báthoryak, Batthyányak és Zrínyiek Habsburg-ellenes mozgalma*. Savaria 1964. 160. Ezek alapján nem helyt álló Theodor Tabernigg véleménye, mely szerint Kristóf csak a már megszűnt, a török vagy reformáció miatt feloszlott kolostorokból hozzá menekített javakat vette volna őrizetbe; vö. *Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*. Biblos 1972. 167. l.

³ Iványi Béla többször érinti ezt a témát és hol Pistalociusra, hol Elias Corvinusra, máskor pedig Homelis doktorra tesz célzást, vö. OSZK kézirattár Fol. Hung. 2903. 91—134.

⁴ R. J. W. EWANS: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572—1627*. Past & Present Supplement 2. Tanulmányának 38—52. l. foglalkozik az említett krízis okaival *The crisis of Intellectual Calvinism* cím alatt. A tavaly megjelent tanulmányról bővebben l. ismertetésemet a MKSz 1976. évfolyamában.

de az Elias Corvinus bécsi professzorral folytatott levelezés alapján nyilvánvaló, hogy Aubry szerepe ezen a téren elhalványul, és őt néhány szóban forgó mű beszerzésére kérte fel csupán. Corvinusszal viszont laboratóriumi kutatásokat készített elő elméleti és gyakorlati síkon egyaránt.⁵ Jean Aubry szerepét más vonatkozásban látom igen gyümölcsözőnek. A valamikor Párizsban apród szolgálatot teljesítő Batthyányt élete végéig érdekelték a francia események: kül- és belpolitika, a hugenotta kérdés. Nos Aubrytól szerezte be ezeket a híreket és számos olyan könyvet küldött neki, melyeken keresztül belelát-hatott az akkori francia szellemi élet részleteibe is. A számtalan példa közül az 1574. jún. 18-i bécsi levélre hívjuk fel elsősorban a figyelmet, melyben a Báthory István len-gyel sikereit megelőző új helyzetről, a bécsi udvar, illetve a francia király politikai ve-reségéről informálta Batthyányt. Az ilyen jellegű levelek adnak igazi választ arra a mindmáig tisztázatlan kérdésre, miért nőtt egyre jobban még a protestáns urak körében is a Báthory vezetése alatt elképzelt Habsburg-ellenes nyugat-magyarországi ellenállási mozgalom, sőt a magyar királlyá választandó Báthory által egy erős nemzeti állam létre-hozásának vágyalma. Bécs sokáig nem tudta, mi az oka és mi a forrása annak a jólérte-sültségnek, melyet a Batthyány – Zrinyi – Nádasdy triász magatartása árult el. Aubry révén Batthyány egy hónapon belül értesült az európai külpolitika legfrisebb „sakk-húzásairól”. Határozott egyéniségét itthon ez még vonzóbbá, Bécs számára még félel-metesebbé tette. Így lett Batthyány Boldizsár a már-már „nemzeti pártnak” nevezhető ellenállás vezére, akit a bécsi udvar hiába igyekezett a legtitkosabb tanácsosai közé so-rolvá magához láncolni. Az 1583. országgyűlésen tanúsított magatartása miatt szóba került letartóztatása is. Politikai érettségét csak úgy tudjuk lemérni, ha figyelembe vesszük az Aubry számláin feltüntetett impozáns olvasmányi „repertoárját” (*Machiau-ellius de Republica; Histoire de Machiavello; Discours Antimachiaveliste; Relatio historica; Discours Modernes* stb., stb.). Jean Aubry az előbb említett, 1574 nyarán írt levelében (egyelőre még nem tisztázott ok miatt) drámai szavakkal arra kéri Batthyányt, hogy a quasi „becsempészett” *Dialogue françois* c. könyvet néhány más művel együtt a leg-nagyobb óvatossággal kezelje. Ez, valamint az 1576. márc. 8-ához hasonló levelek („össz-európai” konferencia Angliában!) – úgy gondolom – messze túlmutatnak a csupán művelődéstörténeti érdekességeken és fontos adatok forrásává teszik a Jean Aubry – Batthyány Boldizsár között kialakult barátság írásban rögzített levéltári dokumentáció-ját.

Művelődéstörténeti, de még inkább irodalomtudományi értékelésre természetesen itt most még kísérletet sem teszünk. Erre csak a többi (gráci, bécsi) könyvszámlák egyes tételeinek pontos meghatározása és a közzétett katalógusok alapján történő azonosítási kísérleteink után kerülhet sor. E kollektív közreműködést igénylő hosszadalmas kutatás-tól függetlenül, annyit már ezekből a számlákból is láthatunk, hogy a humanista-rene-zszánsz kutatás minden ágát érintő anyag nagy meglepetéseket tartogat. Külön említésre méltók azok a művek, melyek szépirodalmi vagy a szépízlés, művészi stílus elsajátítása szempontjából jelentenek igen fontos határkövet. Manutius levelezése, korabeli Cicero kiadások, Castiglioni, Bodin, de különösen Rablais művei (meg volt német fordításban is!) sokat jelentő tételek!

Talán nem megalapozatlan az a remény, hogy a közeljövőben új szempontok figye-lembevételével elkezdhető már a „németújvári humanista központ” monográfiájának megírása. Ez a közlemény többek között szerény felhívás kíván lenni e nélkülözhetetlen

⁵ Vö.: BARLAY Ö. Szabolcs: *Elias Corvinus magyarországi barátai. Különös tekintettel a Batthyány-Missilisekben talált adatokra, valamint Batthyány Boldizsár humanista köre és a németújvári bibliotéka első évtizedei* című MKSz- és ItK-ban sorra kerülő tanulmá-nyaim. (Kézirat.)

mű elkészítésére, külön hangsúlyozva, hogy az ehhez szükséges dokumentáció feltárása csakis levéltári kutatás alapján történhetik.

E legfontosabb feladat mellett — átmenetileg — természetesen minden adatot össze kell gyűjteni és összefüggéseire felhívni a figyelmet. Így például arra is, hogy a fent említett szempontokon kívül ez a levelezés a hazai könyvkereskedelemmel kapcsolatban is igen becses és új adatokat nyújt. Gulyás Pál akadémiai r. tagsága alkalmából elkészített székfoglaló előadásában azért nem szólt az itt közölt könyvjegyzékekről, árakkal ellátott katalógusról, mert ismeretlen volt számára a körmendi hercegi levéltárban őrzött 16. századi dokumentum.⁶ Így a rendkívül értékes tanulmányt a jelen és az ezt követő közleményeink kiegészítik és teljesebbé válik ezáltal a 16. század második felére vonatkozó könyvkereskedelmi ismeretünk. Azok az adatok ugyanis, melyek a bártfai Gutgesel Dávid, Dudling Kristóf vagy az Eperjesen működő Guttler Gáspár és néhány vándorkönyvárus „Puchführer” tevékenységére vonatkoznak — a jelek szerint — csak apró, bár jelentős nyomai a magyarországon meginduló könyvkereskedelemnek.⁷ Ugyanez vonatkozik a másik, 1576-ból származó könyvjegyzékre is, „Az Minemeo keoiweket Pesty Ferencztül az zantay praedicator Debreceni János praedicator, ky mostan karoly praedicator, Debrecenben az keoni keoteonel hagiot”,⁸ A 9 tétel 308 példányban került a könyvkötőhöz („In flor. 39 den. 70.” árban) és bár a művek címét is közli, mégsem hasonlítható össze Jean Aubrynak, az Európa-hírű könyvkiadó és -kereskedő humanistának magyarországi tevékenységével. Nem szólva arról, hogy a bártfai és eperjesi árusok esetében a szálak Breslauig (Scharffenberg Crispin) és Wittenbergig (Moricz Goltz) vezetnek, míg a németújvári könyvtár gyarapítását a frankfurti, augsburgi, linzi, bécsi, prágai könyvpiac biztosította. A levéltári dokumentációnknak egy másik értéke az árak megjelölésében mutatkozik. A könyvkereskedelem történetével foglalkozó szakirodalom ugyanis ritkán talál olyan katalógust, mely az árakat is feltüntetné. A könyvkereskedők ugyanis gyakran a kereslettől tették függővé az árakat és így nem volt érdekük az előre megszabott árak rögzítése. Aldus Manutius 1498-as, árakat is feltüntető katalógusának nem sok kereskedő örült, és igen kevés ehhez hasonló maradt ránk. A Báthory Zsigmond engedélyével működő Joan Gallen nevéhez fűződő árak sem jöhetnek számításba, mert ezek az adatok a hagyatéki összeírásának értékmeghatározására vonatkoznak, nem pedig a hazai könyvpiac tényleges áaira.⁹

Végül szólni szeretnék az itt közzétett és az ezután sorra kerülő könyvjegyzékek, számlák forrásáról és a kutató munkával kapcsolatos lényeges tudnivalókról. A körmendi

⁶ GULYÁS Pál: *Könyvkereskedelmünk a Mohácsi vésztől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig* (Rendes tagsági székfoglaló a Magyar Tud. Akadémiában) OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 152–170. Ezenkívül sok új szempont található Jenő BERLÁSZ: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert*. MKSz 1974. 1–2. sz. 14–28., valamint uő.: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században* c. tanulmányának történeti áttekintésében. Különlenyomat az *Irodalom és Felvilágosodás* c. tanulmánykötetből. 1974. 283–332. 1.

⁷ Gutgesel Dávidról és bresloui kapcsolatáról ÁBEL Jenő: *A bártfai szt. Egyed templom könyvtárának története*. Bp. 1885. 116–117.; Dudlinger Kristóf wittenbergi tartozásáról uo.; Az eperjesi Guttleréről, aki engedély nélkül még Gyulafehérvárott is árusított és ezért II. János letartóztatta: KEMÉNY Lajos: MKSz. 1920–21 évf. 133. 1. Kassa város jegyzőkönyvéből, — valamint uő.: *Adatok a kassai könyvmásolók történetéhez* MKSz 1910. 190 l.

⁸ Vö.: ZSINKA Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Bp. 1928, XII. k. 23. l.

⁹ Johan Gallenről Kemény i. m. 190. l.; valamint uő. Egy 16. századi könyvkereskedő raktára MKsz 1895. 310. — Különben az első nyomtatott könyvkatalógus Magyarországon a nagyszombati jezsuitáktól maradt fenn (*Catalogus librorum. 1710*) vö.: RÁTH György: *A legrégebb magyarországi könyvárusjegyzék 1710-ből*. MKSz. 1888. 59–84.

ún. „Hercegi levéltár” átnézésével megbízott Iványi Béla 1940-es évek elejétől rendkívül pontos, lelkiismeretes szakavatottsággal végezte levéltári munkáját. Számatalan adatközlésre került sor az ún. *Körmen di Füzetek* és egyéb folyóiratok hasábjain. A németújvári könyvtárra vonatkozó tanulmánya azonban már nem jelent meg. Ennek kézirata az OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903. jelzet alatt található. Az itt közölt levelek betűszerinti átnézését a Körmen dről Budapestre áthozott és az Országos Levéltárban őrzött eredeti dokumentumok alapján végeztem el. Egyedül az 1576. márc. 8-i bécsi levélnek nem akadtam a nyomára és így ezt a rendkívül érdekes és fontos iratot Iványi Béla leírása alapján adom közre (i. m. 120–121.) Mindezzel Iványi kutató munkájának felbecsülhetetlen értékét akartam újból hangsúlyozni. A Batthány Missilisek terén mindmáig őt kell tekintenünk a legmegbízhatóbb szaktudósnak. Levéltári kutató munkája kötelez a folytatásra.

I.

1571. december 14. Bécs.

Jean Aubrynak sikerült megszereznie a Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum c. művet. Viszont sem a Coelum Philosophorum, sem a Dialogi de Alchimia c. könyvekből nincs már példánya. Más könyvkereskedőnél nem sikerült beszereznie Batthyányinak alkémista művekkel kapcsolatos megrendelését. Viszont a mostani csomagban levő Moriens Romain műre külön is felhívja figyelmét. — Eredeti je jelív papíron. OL P 1314 1073.

Tres magnifique Seigneur, iay receu per l'ung de nos domestiques ung memoire suiuant lequel ie uous enuoyé les lieures soubz escriptz pour lequelz ay esté payé comme aussi demi thalar me restoit quant partistes d'icy pour ung Rerum a Societate Jsu in oriente gestarum ie n'ay plus de Coelum philosophorum ny de Dialogi de Alchimia et ay cherche chez les aultres libraires, mais n'en ay trouué aulcun. Vostre Seigneurie uoirra le Moriens Romain que presentement uous enuoye, car il me semble soit beaucoup plus ample que nestoit celuy que dernièrement vous vendey, affin si le demandies pour quelque aultre le retenies plus tost pour uous mesmes. Je n'ay rien receu de nouveau digne estre mande a votre Seigneurie feray fin apres auoir prie Dieu nous augmenter ses graces. A Wienne ce 14 Decembre 1571.

De Votre Seigneurie humble serviteur
Jan Aubri libraire françois.

{Idea Medicinæ	simul cumpacti	— fl.	1 k.	15
{Disputatio de Medicina				
{Raymundi Lulii Mercuriorum	s. cumpacti	— fl.	1 k.	—
{Raymundi Lulii de Sancta Essentia				
{Laurentii Venturi de Conficiendo				
{lapidis philosophorum	s. cumpacti	— fl.	— k.	48
{Dialogi Garlandi 8				
{Moriens Romain	cumpacti 4	— fl.	— k.	28
{Lapis Metaphisicæ Dorn				
{Chimicum Artificium prima pars Dorn	simul cump.	— fl.	— k.	48
{Chimicum Artificium 2 pars				
Rerum in Galia gestarum	cumpacti	— fl.	1 k.	32
		fl.	5 k.	51
Rerum a Societate Jsu in Oriente gestarum	R	— fl.	— k.	34
		fl.	6 k.	25

II.

1573. október 31. Bécs.

Megemlíti Saller Farkast, mint aki kettőjük postáit hozza-viszi. Most is rajta keresztül bonyolítja le a megrendelt könyvek szállítását. Sajnos az idő annyira rövid volt, hogy nem tudta beköztetni a számlán szereplő műveket. Ezekon kívül is van jó néhány francia könyve, ezeket majd

akkor küldi el, ha Batthyány visszajön. Ami az útközben elmaradt — vagy tán elveszett — nap-tárákat illeti, mihelyst előkerül a hordó, azonnal útnak indítja. — Eredetije papíron, kívül zárópecséttel, mesterjegyhez hasonlítható ábrával. A borító lapon címzés: *Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthazar Búdchiany (!). La part ou il sera. OL P 1314 1074.*

Au nom de Dieu le dernier octobre 1573 le Wienne.

Tres magnificque et tres honore Signeur, y a dix jours que receus ung memoire de quelque petitz liures desirez auoir l'ung des seruiteurs de Votre Magnificence et lors n'ayant encor rien receu de nos lieures nouveaux ne vous peu enuoyer aulcuns des dictz liures jusque a present ayant seulement hier receu uos dictz liures ce jourd huy est uenu uers nous l'ung des seruiteurs de votre dictz Magnificence nomine Wolff Schaller, auquel ay deliuray les liures soubz escriptz lesquelz pour la brieuete du temps non peu estre relies et les enuoyé a votre dictz Magnificence esperant, que sont reliurs par de la, qui les pourront reliev ou si non me les rennoyant par de ça par la premiere comodité les feré reliev, nous auons beaucoup d'autres beaux liures francois que reservons a quant votre Magnificence retournera par de ça. Quant aux Calendarium ou Ephemerides pro anno 1574 le malheur a voullu quilz sont restes avecq autres liures dans ung tonneau, lequel nous est demeure derriere par les chemins, que esperons toutesfois recepuere dans 15 jours et les ayant receus ne faudray a en envoyer a votre dictz Magnificence faisant fin par mes humbles relations a votre Magnificence priant Dieu pour icelle. De Votre Magnificence humble seruiteur Jan Aubry.

Epistola ornatissimi cuiusdam viri in 4-0	— f.	— k.	20
Histoire des Massacres de France 8-0	— f.	— k.	12
Epistola Carpentarii in 4-0	— f.	— k.	10
Responsio ad orationem in concilio Helvetiae habita 8	— f.	— k.	4
Carmina illustrium Germanorum in 4-0	— f.	— k.	6
Dialogus novus in 8-0	— f.	— k.	12
Von Vervolgung der Kirchen 8-0	— f.	— k.	12
Hieronimi Zanchi de Trinitate in folio	— f.	2 k.	—
Stephani Zegeadini de Trinitate 8-0	— f.	— k.	15
Epistolarum Theologorum Theodori Bezae 8-0	— f.	— k.	35
Fides Jesu et Jesuitarum 8-0	— f.	— k.	30
Litere de Sr P. Martir in 8-0	— f.	— k.	4
Preseruatif contre les Jesuites 8-0	— f.	— k.	6
Harangue de Monsieur de Valence 8-0	— f.	— k.	10
Histoire de la guerre de Cypre 8-0	— f.	— k.	30
Bericht wider die Juden deudsch in 4-0	— f.	— k.	12
Disputatio de medicina noua Theoph paracelsi 4-a pars		— k.	35
Summa	— f.	6 k.	13

III.

1574. jún. 18. Bécs.

Aubry nyugtázza a neki küldött összeget. A mellékelt csomagban található könyveken kívül tudott volna még másokat is vásárolni, de inkább megvárja míg Batthyány Bécsbe jön. A lenygel trónra vonatkozó francia külpolitikai hírekben kívül beszámol a Németújvárra küldendő francia szakács ügyéről. Külön lelkére köt Dialogue françois-t, mely bizonyára a „tiltott” könyvek listáján szereplő mű, tehát bizalmasan kezelje. Utóiratként a kifestett Theatrum Orbis Terrarum-ra vonatkozó tudnivalókat foglalja össze. — Eredetije félv papíron. Külv címzés: *Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthasar Bachianj (!) la part ou il sera. OL P 1314 1075*

Au nom de Dieu le 18 Juing 1574 en Wienne.

Tres magnificqu et honore Signeur, par ce present porteur ay receu cinq ducatz de Sallzburg valent k. 105 piece et quatre ducatz d'Hungrie a k. 108 la piece, qui fait en somme toute quinze florins cinquante sept kreutzers ie dis f. 15 k. 57 et votre Magnificence me debouit du passe f. 14 a present par votre seruiteur present porteur ie uous enuoye les liures cy apres escriptz au memoire cy en clos montans a trente ung florin quinze kreutzers, ie dis f. 31 k. 15 ie usse heu la comodité et loisir faire reliev quelque autres liures par votre Magnificence leusse volontiers fait et si scauois aussi que votre Magnificence eust autres liures agreables que ceux que luy enuoye a present luy eusse volontiers enuoye, mais ayant

crainte en enuoyer aucuns vous uierendroyent a desplaisir attendray a les vous faire veoir a quant il plaira a Dieu vous ramenez en santé en ce pays. Au reste tres magnifique Seigneur suiuant le comandement ay de Vre Mag^{ce} si ie pouois trouver quelque cuisinier francois par servir icelle scaures, qui l'y en a ung par de ça lequel iay areste passant par cy retournant de Pologne lequel iay aussi prie vouloir rester icy a mes despens jusque a ce que iaurons auiz de votre Mag^{ce} s'il vous plairoit le retenir ou non et le usse volontiers enuoye des a present uers vre Mag^{ce} si le present porteur si fust accorde mais il luy a semble meilleur que premierement en escriuisse ung mot a vre Mag^{ce} disant que dans huict iours il retourneroit par de ca et nous en donra responce.

Quant aux liures que ienuoye a vre Mag^{ce} entre aultres trouueres ung Dialogue françois, que ie croy vous plaira comme aussi quelque aultres liures, qui y sont, mais ie supplie humblement vre Mag^{ce} ne uouloir dire qui cest que vous les a enuoyes, car ie serois en grand peine pour iceulx liures mestant expressement deffendu deu amener en ce pays et si bien quelque aultre Seigneur me donnoit d'ung des dicts Dialogues so escuz ie ne luy en pourrois bailler par tant en ce ie me confieray en vre Mag^{ce}. Quant aux nouuelles de par de ca scaurez que on porte icy le dueil du Roy de France et en huict jours est bien passe huict ambassadeurs francois allans en Pologne plusieurs esperent, que le Roy de Pologne passera par cy avecq consentement des Polonois pour aller prandre la couronne en France et par ce que vre Mag^{ce} aura aduiz de ceste cour de plus grande personages, qui de moy feray fin a la presente apres auoir bache les mains de vre Mag^{ce} priant Dieu par icelle.

De vre Mag^{ce} humble et obeissant seruiteur a jamais Jan Aubry.

Le Theatrum Orbis Terrarum peint que ie uous enuoye est des meilleurs et mieux paintz se peuuent trouuer et est paint en la maison de l'auther mesmes l'ayant moy mesme achepté duch(?) Ortelius.

IV.

1576. márc. 8. Bécs

A már eltűntnek tekinthető levélben Aubry a csomagban küldött új könyvekről ír. Sajnálja, hogy a kért Vita Admirali Castilionaei c. könyvet eddig nem tudta beszerezni; reméli, hogy közeli frankfurti útja alkalmából más könyvtárakból együtt ezt is elküldheti. Részletesen beszámol a legújabb francia politikai hírekről és a tervezett nagy angliai konferenciáról. — Eredetije fél iv papíron; I. A. betűs, mesterjegyes, gyűrűs zárópecséttel. Kívül címzés: Au tres magnifique et honore Seigneur Monsigneur Balthasar Bachianj soit donne le presante, la part quil sera. A levelet még látta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 120—121.

Au nom de Dieu le 8 Mars 1576 a Vienne.

Tres magnifique et honore Seigneur. la presente sera pour accompagner ung petit paquet de liures, que ie vous enuoye par ce present porteur vostre seruiteur, ie suis bien marry, que ie nay un Vita Admirali Castilionaei pour le vous enuoyer, mais iexpere vous l'enuoyer a nostre retour de Franckfort avecq quelque aultre chose de nouveau que iay entendu est inprime, nous partirons dans huict jours Dieu aydant pour aller au dicts Franckfort.

Nous auons certaines nouuelles de France, que le Roy de Nauarre est enfuy du Roy de France des le 3-e february passé et cest retire avecq les huguenotz et mal contans. Des le 21 Januier passe monsieur Dauille avecq ses troupes sadjoignit avecq Monsieur le Ducq Casmir entre Diion et Beaulne et dit on que le 28 ensuiuant Monsieur le Duc D'Alanon frere du Roy avecq la plus part de la Noblesse de France les sont aussi nenus trouuer et dit on quilz sont bien 80.000 hommes ensemble l'on a ci deuant par de ca fait courir le bruit, que les papistes auoient bien defaict 1200 hommes des reitres du dict Seigneur Casmir, mais cela cest trouué faulx. Il se fait a present une diette ou landtag en Angleterre ou sont plusieurs ambassadeurs tant du Roy de France, du Roy d'Espagne, du prince d'Orange, que du Pape et aultres et espere on quilz concluront d'ayder aux bons francois a chastier les meurtriers et massacreurs, qui sont dans le Royalme. L'on a aussi escript d'anuers dernièrement que le frere du Roy de France a este declare, public, et est tenu pour roy de plus des trois pars de françois, mais de ceste nauuelle nauons encor la confirmation ains l'attandons de jour a aultre. Quant aux nouuelles de Pologne ie ne vous en scay que escrire aussi vos seruiteurs vous en dirent de bouche plus que ie ne vous scaurois escrire a tant pour n'auoir aultre, ferai fin a la presente par mes humbles relations a vos bonnes graces et prie Dieu Monsigneur vous auoir en sa gard.

Votre humble seruiteur a jamais

Jan Aubry

V.

Számla az 1577. febr. 27—okt. 21 között küldött könyvekről.

A 72 tételből álló jegyzék önmagában is komoly gyűjteménynek felel meg. Valószínűleg nem Aubry írta, hanem az ő nevében a titkára. A 3 oldalnyi számlán külön szerepelnek a Prágából küldött márciusban vásárolt és a május 24-én Bécsben megrendelt művek. — Eredetije egy ív papíron. Kívül: *Compte de Monsieur Buchianj. OL P 1314 1076.*

Magnif. Dnus Bachianj debet Bibliopolae gallico pro infrascriptis Libris ad. 27. feb. 1577.

{ La Legende du Cardinal de Lorraine 8—0		f. —k.	35
{ Edicta Henrici tertii regis Galliae 8—0	Reliez		
Ephemerides a. 77. compacta cum papiro		— f. —k.	12
{ Apologia pro Monlucio 8—0		— f. —k.	35
{ De officio magistratus 8—0	ligatti		
Promptuarium exemplorum in folio ligattus		— f.	3k. —
Promptuarium virtutum ac vitiorum in f. o ligattus		— f.	2k. 30
{ Plutarchus de natura daemonum 8—0			
{ Camerarius de generib. divinationum 8—0	ligatti	— f.	—k. 40
{ Gobellius de thermis 8—0			
Nomenclatura b. Lmg. Had. Junii 8—0	ligattus	— f.	1k. —
{ Simonius de peste m 4—0	ligatti	— f.	1k. —
{ Trimegistus Pymandras 4—0			
Histoire de France soubz Charles 9 ^e 8—0	Relie	— f.	3k. —
Histoire de France soubz Francoys 2 ^e	Relie	— f.	1k. 10
{ Araetii problemat. 3-a pars 8—0	ligatti	— f.	1k. 10
{ Tractatus de Antichristo 8—0			
Biblia magna Regia 8—0 vollumina compacta		— f.	103 —
<i>Item, Praga, mense martio. 77. —</i>			
Discours Antimachiaveliste 8—0	Relie	— f.	1k. —
{ Aubertus de Re Metallica 8—0			
{ Quercetanus contra Aubertum 8—0	compacta	— f.	1k. —
{ Quercetani scolopetanus 8—0			
{ Fenottus contra Quercetanus 8—0			
<i>Item, Wienae, ad 24° may. 77.</i>			
Pauli Jovij Elogia virorum armis et litteris illustrium — folio	ligattus	— f.	4k. —
Martini Bucery opera lat. folio	ligattus	— f.	3k. —
Eticha christiana Danaei 8—0	ligatta	— f.	1k. —
{ Arrianus Historicus folio	ligatti	— f.	2k. 20
{ Leydej moralis B. folio			
Harchij sententiae de Eucharistia 8—0			
Homiliae Nathaelis Nesechy 8—0	ligatti	— f.	1k. —
Brevis notatio Boquini 8—0			
		— f.	131k. 12

2. oldal

Musaj Jouianj Imagines 4—0 cum papiro	ligattum	— f.	—k. 50
{ Confessio fidej comitis Palatini 4—0 lat.			
{ Confessio eiusdem germanice 4—0			
{ Leichpredigt germanice 4—0	ligattum	— f.	—k. 35
{ Carmina in Laudem Comitis Palatini 4—0			
{ Wierius de ira morbo 8—0			
{ Aulica vita m. 8—0 lat	ligatti	— f.	—k. 50
{ Hemingius de superstite magno 8—0			
Vitae excellentium Imperatorum 4—0 lig.	— — f.	—k.	4
Aulae turcicae descriptio 8—0 lig.	— f.	1k.	10
{ Theophrastus: von offnen schaden 8—0			
{ Theophrastus: von wilden bader 8—0	ligatti	— f.	—k. 35
{ Alle heilsamen Bader in Deutschland 8—0;			

{ Poemata Th. Bezae 8-0			
{ Ihesus nazareus 8-0	ligatti	- f. -k.	50
{ Assertio Boquinj contra Jesuitas 8-0		- f. -k.	8
{ Epistola Albuty ad Jesuitas 4-0			
{ Oratio Rodyngi Hasii 4-0			
{ Confessio fidei Th. Bezae 8-0	ligatti	- f. -k.	50
{ Questiones et Responso eiudsem 8-0			
{ Exegetis de coena 8-0	ligatti	- f. -k.	40
{ Dialogus de utraque in Xto natura 8-0			
Jordanus de peste 8-0	ligattus	- f.	1k. -
Les oeuvres de F. Rablais 16-0	Relie dore	f.	1k. 30
Expositio catholica in Noum Testamentum fol. lig.		- f.	10k. -
		- f.	19k. 38
	ex altera parte	- f.	131k. 12
Adi primo martii anno 1577 accepi ad		- f.	150k. 50
		- f.	150k. 50
Adi primo martii anno 1577 accepi ad computationem thaleros 50	efficiunt	- f.	58k. 20
	Restant	- f.	92k. 30

3. oldal

Adi. 17. Augusti a ^o . 77. -			
Almanach Thurneydes pro a ^o . 77.		- f. -k.	12
Commentaria Rerum Gallicarum, gebunden 2. theil		- f.	2k. -
Adi 21 octobris a ^o . 77. -			
{ Rerum in Aruerma gestarum 8-0 a ^o 77.			
{ Rerum in Gallia gestarum 8-0 a ^o 76.		f. - k.	24
{ Acta conventus blesis a ^o 76.			
Carmina P. Fabri caesari Rudolfo adscripta		f. - k.	4
Cromeri Polonia 8-0		f. - k.	12
Alexander Sardus de moribus gentium 8-0		f. - k.	12
Oratio funebris Lamberti Gruberi 8-0		f. - k.	6
Oratio funebris Jo. Cratonis 8-0		f. - k.	4
Aulicus Castillionij 8-0		f. - k.	12
Thesaurus Philosophorum Theophrasti 8-0		f. - k.	12
Theophrastus von frantzosaei 8-0 lig.		f. - k.	12
Consolationes Philosophicae 8-0		f. - k.	10
Apomasanis apotelesmata 8-0		f. -	24
La Republicque de J. Bodni 8-0 Relie		f. 1 k.	50
		f.	6 k. 14
	De lautre part	f.	92 k. 30
	Summe	f.	98 k. 44

Monseigneur, oultre les liuures nouueaux cy dessus escriptz et que vous enuoyons par le present porteur je y en a encores quelques autres tant en francoys qu'en latin nouueaux qu'esperons vous faire veoir a votre retour de par de ca que desirons estre bien tost pour le besoing d'argent qu'auons a present cependant il vous plaira prendre en bonne part ce que dessus. A tant pour n'auoir autre ferons fin nous recommandans humblement a voz bonnes graces prians Dieu. Monseigneur vous doint en sante longue et heureuse vye. De Wienne ce XXI. d'okt. 1577.

VI.

1587. február 7. Bécs.

Aubry helyett alkalmazottja, Wolfgang Veylich ír Baththyányinak. Kéri, hogy állítson össze egy könyvjegyzéket megrendelt művekkel kapcsolatban, mert ura rövidesen Frankfurtba utazik; a vásáron bizonyára sikerül azokat beszereznie. Pénzt is kér, hogy Aubry ki tudja

elégüeni frankfurti hitelezőit. — Eredetije egy iv papíron, kívül két gyűrűs zárópecséttel. A körmendi levéltárban megtalálta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 125—126.

Wolgebörner gestrenger gnediger her. Nach wunschung durch Gottes gnadt alles glücks und glücksehliger Wollfahrt sampt erpietung meines unterhenigsten und jederzeit willigsten diensts. Haben E. Gnaden ahnzuzzeigen, nit sollen unterlassen, als nemlich wie dasz nach weinigh Wochen die frankfurter Oster Mesz anfangen wirdt. Daher wir dan alhie den mehrer Theil unser Bücher haben müssen, wofern also E. Gnaden will und begern ist, etzliche Bücher derer ort gedruckt zu haben qualiscunque professionis, dieselbe auch wahren, begern E. Gnaden wolle einen catalogum derer Bücher mir zukommen lassen, uff dasz denselben meinen hern Johan Aubry wilcher zich jetz zu Frankfurt uffhaltet zeitlich genugh ubersende, und soll E. Gnaden ahm unterhenigst und fleissigst nach meinem geringen vermogen jederzeit gedient werden. Es ist auch hierbei ein verzeignusz deren Bücher, wilche E. Gnaden auff verschiedne Zeiten durch E. Gnaden diener ausz meines hern laden gehabt. Und dieweil mein her uff zukünftigen frankfurter Marckt seinen Creditori eine zemliche summa zu thun ist, und dieselbige zuverrichten schuldigh uff soliche Zeit, wie auch pillich, — wolle also Ewere Gnadt ahm unterhenigst und demütigligh gebetten dieselbe wolle mir disse beigeschriebene und geringe summa nach E. Gnaden wollgefallen zukommen lassen. Solchs umb E. G. zuverschulden sollen mich zu allen zeiten ahm hochsten befeleissigen, pittendt den Almechtigen dasz E. Gnadt dem gemeinen Vatterlandt zu nutz in langwirigen gesuntheit und glucksehliger wolffart erhalten wolle.

In Wien, den 7 february 1587.

Ewer gnaden unterhenigster

Wolffganh Veylich
diener desz herrn Johan Aubry

A levél borítékján Batthyány összes címével: Dem Wolgebörnen Hern Hern Balthasar von Butthian (!) Freyher uff Güssingh und Schlamingh, Rom. Khays. Maiestet Rath und Obrister Stallmaster der Cron Vngarn etc. Meynem gnedigen hern.

VII.

1588. június 23. Bécs.

A 16 tételből álló számla összeállítója Jean Aubry. A jegyzék mellett levelet nem találtam, pedig a francia könyvkiadó, ill. könyvtáros a számlákhoz legtöbb esetben magyarázatokat is szokott fűzni. — Eredetije fél iv papíron. Címzés: Magnifico ac generoso domino domino Balthasaro Bathiani. OL P 1314 1077.

Vidi in Wien 23 Junii anno 88.

1 Relation historica 4—0 pgo	f. — k.	27
1 Bellum giganteum 4—0 pgo	f. — k.	35
1 Discours de la Norie 4—0 pgo	f. 2 k.	15
1 Lipsi Epistolae 16—0 pgo	f. — k.	32
1 Histoire de Machiauello 12—0	f. — k.	55
1 Lipsi in Ciceronem de Consolatione 16—0	f. — k.	20
1 Historia della China 12—0 pgo	f. 1 k.	—
1 De gigantibus 8—0 pgo	f. — k.	15
1 Reisneri Emblemata 8—0 pgo	f. — k.	33
1 Discours de la Beauté 8—0 pgo	f. — k.	40
1 Vigeli Vrsach 8—0 pgo	f. — k.	18
1 Minutius de morbo Gallico 8—0 pgo	f. — k.	28
1 Mureti variae lectiones 8—0 pgo	f. — k.	38
1 Contarenus de perfectione rerum 8—0 pgo	f. — k.	42
1 Machiauellius de Republica 8—0 pgo	f. — k.	40
1 Gesnerus de serpentibus folio pgo	f. 1 k.	45
	f. 12 k.	3

Ex bibliopolio Johannis Aubry
Librarii Aulici

VIII.

Jean Aubry udvari könyvkereskedő számlája

A 23 tételből álló számla, hely és idő meghatározás nélkül is rendkívül fontos adatokat tartalmaz Batthyány Boldizsár mindenre kiterjedő érdeklődési körére vonatkozóan. — Eredetije félv papíron. OL P 1314 1078.

1 Civitates Orbis terrarum in folio, reliez	f.	12 k.	—
1 Annales Glycae in 8-0 reliez	f.	— k.	48
1 Historia Neapolitana Pandulphi, reliez	f.	— k.	4
1 Camerarius in acta in 4-0	f.	— k.	35
1 Descriptio caesarum 8-0	f.	— k.	15
1 Supputatio annorum mundi in 8-0	f.	— k.	6
1 Acta concordiae in 4-0 reliez	f.	— k.	10
1 Summarischer begriff von abendmal	f.	— k.	20
1 Sendbrieff Bezae in 4-0	f.	— k.	2
1 Examen Araetii in 16-0	f.	— k.	10
1 Discours sur la mort de la Roger de Nauarr	f.	— k.	6
1 Zwo predigt von abendmal	f.	k.,	
1 Oratio Rasarii deudsch 4-0	f.	— k.	8
1 Figure de meurtre de L'Amiral			
1 Bachius de thermis folio	f.	3 k.	30
1 Tertia pars Erasti 4-0	f.	— k.	45
1 Historia natalis comitis in 4-0	f.	2 k.	—
1 Poemata in victoriam contra turcas 8-0, reliez	f.	— k.	40
1 Francisci Franciscados 8-0, reliez	f.	— k.	36
1 Tractatus theologicarum Bezae folio, reliez	f.	4 k.	—
1 Discours de la religion et castram. 4-0, reliez	f.	2 k.	35
1 Histoires tragicques in 16-0,5 vollumina reliez	f.	4 k.	—
1 Annales de France alleman., folio, reliez	f.	3 k.	—
	f.	36 k.	38

IX.

Jean Aubry utolsó könyvszámlája

Az év ismeretlen de a számla első sorában olvasható „Prespurg” nyilvánvalóvá teszi, hogy a jegyzéket, esetleg az itt felsorolt műveket is Pozsonyból küldte a kereskedő. — Eredetije félv papíron. OL P 1314 1079.

Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg —			
Topica theologica Hipperii 8-0	f.	— k.	12
De coniugio etc. henningii 4-0	f.	— k.	20
Contareni Historia 4-0	f.	k.	18
Historia Hieronimi Rubei	f.	3 k.	15
Medicinae veteris deffensio 4-0	f.	k.	30
Histoire entiere des troubles in 8-0 francois	f.	1 k.	45
2 Wunder Artzney 8-0	f.	— k.	24
Discours Modernes 16-0	f.	— k.	12
Deu flores de graece 16-0	f.	— k.	30
Tractatus theologicus Bezae vollumen 2-um folio	f.	2 k.	45
	f.	16 k.	24

Irodalompartolás a reneszánsz Sopronban (1550—1631). A reneszánsz történetének soproni szakaszai Mollay Károly szerint a következők: I. a reformáció győzelme (1550—1579), II. a humanizmus felülkerekedése (1580—1603), III. a reneszánsz soproni kiteljesedése (1604—1631).¹

Beosztásával mi is egyetértünk. A XVI. század közepére a városban már szinte egyeduralkodóvá lesz az evangélikus vallás, jóllehet igehirdetőnek csak 1565-ben hívják meg az osztrák Gerengel Simont a tanácsbéliék. A tridenti zsinat határozatait a korszak végére már nem volt könnyű végrehajtani a győri egyházmegyében, ekkorra Sopronban már győzött a reformáció.

A wittenbergi egyetem első soproni diákjait Faut Márk humanista krónikája említi:

„Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrafftz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt, Da zuuor kein Ödenbürgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamem rath alhie commendirt.“

Wirt kivételével a felsoroltak hazatérés utáni művelődéstörténeti szerepének értékelése jórészt még hiányzik, nevüket sem Faut Márk, hanem egy, a szerzőnél idősebb anyaggyűjtője jegyezte fel. Aki az első wittenbergiek nevét összeírta, két nevet kifejejtett, Georgius Fabert (Schmidt) 1533-ból, továbbá Johannes Schreiner Supruniensis Ungarust. Őket is beleértve, ez a nemzedék vitte győzelemre a városban a reformációt.² A felsoroltak közül Wirt Mihály pályafutását, tanulmányainak folyását a közelmúltban részletesen is megrajzoltam. A tények nyomán is lemérhető, hogy a peregrinációból hazaérkezettek beleilleszkednek az otthoni körülményekbe. Ha szellemi tevékenységük lassúbbodik is, kialakítják a humanizmus győzelmének otthoni körülményeit. Fiaik nemzedékének tagjai lesznek aztán azok, akik életében a reneszánsz győzelme Sopronban végleges lesz. Velük hozza létre Lackner Kristóf 1604-ben a Soproni Nemes Tudósok Társaságát.³

2.

A reneszánsz második soproni időszakában, az 1580-as évektől megsokasodnak a város irodalompartolásának jelei. Payr Sándor *A soproni evangélikus egyházközség történetében* (a VII. Szellemi műveltség és anyagi állapot az első korszak végén c. fejezetben) az alábbiakat írja: „A város műveltségének és áldozatkészségének messze földön jó híre volt”. Majd felsorol nyolc szerzőt, akik munkájukat Sopronnak megküldték. Már a felsorolásból is kiviláglik, hogy Payr a városhoz írt kísérőleveleket aligha látta, ezért emlegeti Rheder Gáspár valamely munkáját, vagy Leonhard Degen egy nyomtatott versét. „Nemcsak műveltségéről, hanem a városnak vallásos buzgalmaról is nagy elismeréssel szólnak nemcsak saját lelkészei, (Gerengel) hanem külföldi tekintélyek is, mint a gráci Homberger és a rostocki Chytraeus.”⁴

Így tehát igaz az, hogy Sopronnak a XVI. század második felében irodalombarát híre kerekedett, a mecénásság kérdése azonban egyáltalán nem olyan egyszerű, mint azt első pillanatban gondolnánk. Az irodalompartolásnak határai vannak, jellegét és gyökerét egyaránt érdemes részletesebben megvizsgálni. Kolb — Carbo — János, Lackner Kristóf

¹ MOLLAY Károly: *Többnyelvűség a középkori Sopronban*. Soproni Szle 1968. 130—150.

² Faut Márk krónikája, OSZK Kézirattára Quart. Germ. 192. Szövegkiadásra évek óta kéziratban kész. Az első két wittenbergi soproni diákról SÓLYOM Jenő: *Luther Márton és Magyarország*. Bp. 1933. 175, 177. l.

³ KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora*. Sopron, 1972. 46—67. l.

⁴ PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. I. Sopron 1917, 207. l.

féltestvére, katolikus papnövendék még a szentlélekről ír verset: „ne plane ingratitude in atque socordiae notam incurram, pauca de spiritu sancto exercitij loco repetere volui”. Kolb küldeménye a reformáció győztes soproni időszakában egyedülálló, küldője sem működött hosszabb ideig katolikus papként, a pozsonyi kanonokból, majd linzi plébánosból a tübingai egyetem evangélikus teológusa lett.

A kemmathi Heckel György az Úr szenvedéséről és feltámadásáról írt verse, a Steyerből küldött Dávid zsoltárok verses parafrázisai — Spangl Máté versei is a gyakorlati reformációs céloknak felelnek meg. Felner Erasmus lelkész Ágfalváról prédikációja kiadását sürgeti a tanácsnál, a wirtsbergi Leonhard Degen Kristus boldog visszatéréséről szóló versét nyomatta ki Bécsben és küldte újévi ajándékként Sopronba.

Ez reformációs szándékú, vallásos, hitbuzgalmi irodalom és teljesen lutheri szándékú. Gondolja meg minden polgár — tanítja Luther a tanácsosoknak szóló beszédében — hogy mennyi pénzt és javakat fordítottak bűnbocsátó cédulákra, misére, alapítványokra, évfordulókra, testvériségekre és kolduló barátokra. Ezért „wöllt doch Gott zu danck vnd ehren hynfurt desselben eyn teyl zur schulen geben”. És nemcsak iskolákra kéri Luther a katolikus vallás költségeitől felszabadult pénzt, hanem hitbuzgalmi irodalomra is. „Da haben wyr ietzt die feynsten gelertisten iunge gesellen vnd menner mit sprachen vnd aller kunst geziert, weliche so wol nutz schaffen kündten wo man yhr brauchen wöllt das iunge volck zu leren.”

Tehát támogatni kell a kiválóan felkészült ifjakat, férfiakat, akiknek munkássága hasznot is hozhat az egyháznak. De támogatták-e őket valóban? Felner Erasmus 1581 februárjában másodszer érdeklődik már prédikációja „Ein klein geschriben tractettlein oder predig” sorsa felől. Kiadási szándékát sürgeti: „ob meinen christlichen begeren nach, günstige bewilligung erfolget”, mert következő vásárra már szeretné (nyilván a város költségén) nyomdába adatni.

De sor került-e rá egyáltalán? Alapja szándékának a lutheri tanítás lehetne: „Die buchstaben sind todte wörter, die mundliche rede sind lebendige wörter”⁵ Azonban semmi nyomunk nincs arra, hogy a város valóban vállalkozott-e a nyomdai költségek viselésére.

Volt ugyan erre is példa — azonban ez Gerengel Simon *Cathecismus und Erklärung der Kinderlehre* c. munkája volt, az új tanítások legfontosabb foglalatosa Sopronban. Még egészében előttünk áll Gerengel egyéb műveinek vizsgálata, ezek közt is akadhat a város költségén megjelent prédikáció. Bizonyára hozzájárult Sopron tanácsa Homberger Jeremiás *Flosculus Eden* c. evangélikus teológiai kézikönyve kiadásához, mely a szerzőnél, (a gráci evangélikus rendi templom főlelkészénél) vizsgálzó lelkészjelöltek tananyagát tartalmazza. A szerző ajánlása „Domino Consuli, domini judici totique senatus . . civitatis Soproniensis” szól.⁶ Az ágfalvi lelkész azonban aligha volt a belső tanács számára ilyen fontos személy! Nyomatott műveket nyilván jutalom azaz tiszteletdíj reményében küldenek a szerzők a német lakosságú városba. Leonhard Degen azt kéri, parancsolják meg neki, hogy más és jobb keresztényi művekkel szolgálhasson: „mich lassen beuollen sein . . . in andern vnd höherm christlichen werckhen dienen kan” és egyben jutalmát is várja, „bescheidte wartten”. Az inkább csak szép forma, hogy újkor szokás egymást megajándékozni „ains dem Andern pflegen ein geschenke zusen-den”, a könyv árucikké vált.

⁵ Az idézett Luther-szöveget THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs, 1930. c. műve nyomán vettem át.

⁶ Payr id. műve adatai szerint a Gerengel *Cathecismus* I. kiadása Regensburg, 1569, a második Augsburg 1571, a harmadik az 1582-es hely nélkül, a negyedik pedig Bécs, 1619. Payr, 102. l. Bán János (*Sopron újkori egyháztörténete*) szerint az 1582-es a második kiadás. Hombergerről ld. SEMMELWEISS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes*. Eisenstadt, 1972. a 19. lapon Homberger rövid életrajzával.

Sopron és a XVI. század végén még evangélikus Grác kapcsolataira világít Hans Schmidt gráci nyomdász reklámlevele. Wilhalm Zimmermann, a már említett Stiftkirche lelkésze „dise herliche tröstliche Turkhen Gebetlein, mier alls verorndtem Puechdruker . . . Zu drukhen göben” ezért ő küldi szét és terjeszti „auszuschikhen vnd auß zupraiten” hogy jusson a köznép közé. Mivel Georg Schneeperger soproni polgár Grácban járt, vele küld bizonyára egy köteget az imából, mely a mahometi alkorán erejét megtöri. Az ilyen török-ellenes ima a magyar–török hosszú háború előestéjén kelendő cikk lehetett. Hogy fizetett-e és mennyit a város Schmidt gráci nyomdásznak, arról csak esetleg előbukkanó számadáskönyvi adat tájékoztathatna.⁷

Lackner Kristóf nevelőanyjának, a kiváló képességű Consul Annának sorai újabb gráci nyomtatványról adnak hírt, és egyben szigorú, keserű bírálatban részesítik a város tanácsát. Lackner Kristóf elveszett, vagy lappangó gráci gimnáziumi téziseiről van szó. Szép ajánlólevéllel küldte haza a fiatal szerző első, ma már ismeretlen munkáját — „Quod mitto, patriae mitto, ostendens amorem. . . . Signum enim mitto studiorum meorum”. Az illustre gymnasium elvégzése után elkészült tézisekre a belső tanácsbéliek azonban ügyet sem vethettek. Consul Anna bosszúsán írja nevelt fiának, levelét — melyből idézünk — és téziseit (talán ez is a gráci Schmidt nyomtatványa?) átadta, de kevés híre van még felőle, szétosztatlanul hevernek a városházán. Többször is kérelmezte a döntést, a tiszteletreméltó tanácsnak azonban nincs füle a hallásra. Levelét (mely egyben nyelvjárástörténeti emlék), így folytatja:

„Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche notbendige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß vnd arbet ist . . . ich wil glauben die guden hern fragen nidt fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein . . .”

Tehát nem törődnek az ilyen fontos művészettel, keveset értenek belőle. Nagy Tamás, Tamisch Márton és Faut Márk nem is tartanak sokat az egészről. Nem bánják a belső tanácsban, hogy Lackner tanul-e, vagy sem, ha szeretnék a tudós embereket, jobban megbecsülnék őket.

Consul Anna indulatai sok igazságot is takarnak, a gráci tézisekből hírmondó sem maradt. Szinte kínálkozik összehasonlítóként Lackner egy újabb, huszonöt év múltán kelt levele. Lackner már régen túlnőtt a belső tanács magyar kisnemesén, Nagy Tamáson és nagyobb tudós Faut Márknál. A Tanácshoz fűződő vonzalmát úgy fejezi ki, „ich khein teügllicher argument khinnen erfinden” hogy *Cura regia* c. iskoladrámáját a város vezetőinek ajánlja: „Allso hab ich inen . . . solche inscribiert, voviert Vnndt dediciert.” De míg a többszörösen összetett mondatokban Lackner eddig a megállapításig eljut, elmondja: a dráma előadása a városházukon történt, ez bizonyára nem esett meg haszon nélkül, hanem a város tiszteletére és becsületére szolgált. Reméli hogy ez az esemény minél többüknek emlékezetes marad, ezért adta művét közzé és kinyomatta. („Allso hab ich invulgiert vnndt truggen lassen”)

Az írói öntudat megnyilvánulásának ezzel még nincs vége. Művét átnyújtja a belső tanácsnak, becsületet, keresztyéni és híres vállalkozása („mein erlich Christlich Vnndt rumblich Fuernemben”) tetszeni fog nekik, kegyesek maradnak hozzá. Már udvari formának tekinthetjük, hogy ajánló levele végén felsorolja a külső tanácsot is, reméli, hogy a belső tanács hatására nekik is tetszeni fog hazája (azaz Sopron) iránti hajlandósá-

⁷ Azt írjuk, hogy még evangélikus. A XVII. század elején az ausztriai reformációt erősen visszaszorították.

ga. Szó sincs a levél záradékában Degen burkolt fizettségkéréséről: „gantz underthanig beuelhent, bescheidts wartten” (ugyanaz Schmidt nyomdász levelében: genedigen Beschaidts). A tanács „tiszteletdíja” azonban így sem maradt el, a szerzőnek arany serleget ajándékoztak.

A könyvüket tiszteltdíj reményében megküldők természetesen nem vehették fel ezzel a társadalmi helyzetre és vagyoni biztonságra épülő tudatossággal szemben a versenyt. Nekik szükségük volt a város jutalmára. A Krisztus harmincöt csodájáról verselő Georg Lindenmayernek (Bécs, 1580), a verseit küldő Johann Zeiselmauernek, Martin Cutigiushoz, aki a pestisről küldi könyvét, vagy a hungarus Koler Jánosnak, aki Pomogyról küldte nyomtatott *Kampfgespräch*-jét 1580-ban.⁸ És még inkább kellett volna a város támogatása a koldusszegény Kőszegi Szekér Mátvásznak, aki nemcsak hungarus, hanem magyar író volt a XVII. század első-második évtizedében a jórészt német kultúrában gyökerező Sopronban. Alakjával — ha Frankovith Gergely személyét leszámítjuk — a magyar prédikátor író jelenik meg hosszabb időre a városban.⁹

Levelében — mellyel (magyar nyelvű?) epigrammáskötetét a város tanácsának küldi, minden tanáctagnak, arra hivatkozik, hogy „az ighaz Isteni esmeretben föl epetteteth es fundaltatott Aniaszentegyhaz” de maga Sopron tanácsa is „az tiztesseghes tudomanak . . . Vasath magukra föl tettek”

Húsz év eltelte után ennyit változott volna kedvezően a kép? Mást látott Consul Anna és mást Kőszegi Szekér? Az tény, hogy Lackner Kristóf vezeti már ebben az időben a várost, de az is igaz, hogy a kis számú magyarság soproni papja a patrónusok kegyét keresi. Van tehetsége — jelenti ki — ezért írt Isten kegyelméből verseket: „írtam es nyomtattam ez egy nehany Epigrammat” „consecraltam, es dedicaltam” — akárcsak Lackner 1617-es levelében: „hab . . . inscribiert, voviert Vnndt dediciert”. Figyelmeztet műve jutalmára: „kéruen azon Urasaghtokat hogy ez en kicziny faratsagomath jo neuen venneie, es jouendöben, ha latom ezt . . . jo neuen Venni, többül igherem az en erőm szerenth Urasaghtokath szolgalmny” A szerénykedés a tiszteletdíj kérésével párosul, ha „jó néven veszik” — azaz kellőképpen jutalmazták —, további munkálkodást várhatnak tőle. Nem ez történhetett, mert a tanács jegyzője azt írja az ajándékkötetet kísérő levelére, hogy a belső tanács az ajándékozást tudomásul vette Kőszegi Szekér kérése szerint — „nach des H(ern) Begeren” — azonban ilyen gyakorlat nem lehet a város szabadságainak kárára „daz solches usum G(emeiner) St(adt) freyheiten nicht derogiere”. Talán kaphatott valami kis ajándékot, de gyakorlata nem ismételtető meg?

Az író kedve azonban nem törik meg, mert két év múltán nyomtatott, színezett képes emblémás kötettel állt a város urai elé. „offerro: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri” majd kifejti, hogy a kötetet (Cicero példájára) maga állította össze régi írásokból: „haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim”. Feltétlenül saját alkotásról van szó, mert hibáztatja a nyomdász hanyagságát is: „Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse.” Ki lehetett a nyomdász? Farkas Imre Sopron mellett, Németkeresztúron? Az ő munkájára más is panaszkodott, szinte egy időben Kőszegi Szekérral. Eddig azonban nyoma sincs az ajánlólevélben leírt kötetnek!

A Farkas Imrére panaszolkodó és tehetségére, poeta laureatusságára büszke író pedig nem más, mint a Carminákat író kőszegi evangélikus lelkész, Hartlieb György. Királyok

⁸ Lackner első művét 1592-ben küldi Sopronba Grácból, Lad. I. fasc. I. num. 7. Consul Anna levele ugyanott num. 3. A felsorolt szerzők neve és esete jelenleg nem több adaléknál. Nevüket Pay id. művében 207. lapon említi, Cutigiush Pestis könyve: Lad. XXV et Z, fasc. III. num 141. Zeiselmauer versei Lad. XXV et Z, fasc. I. num. 91.

⁹ Farkas Imre nyomdájáról a *Magyar Könyvszemle* 1974. évfolyamában írtam *Farkas Imre németkeresztúri és csepregi nyomdája* címmel.

és hercegek nagy tiszteletben tartják a tudós embereket, mégpedig azért — írja Hartlieb —, mivel megörökítik lovagi, férfias tetteiket, de az írói tehetségből részt kaphat a pölgár is: „auch anderer ahrliebenden leut, ihnen von der Natur eingepflanzte tugenden vleissig beschriben und durch dieses mittel denenselben einen unsterblichen nahmen erworben”¹⁰

A halhatatlanság megszerzésének ezt a módját választotta a soproni belső tanács is, hiszen a Hartlieb kötet sorra megverseli Lackneron kívül, Faut Márkot, Dornfeld Jakabot és a több nemzedékben értelmiségivé vált Artnereket. A szerző persze humanista eloquentiával nem mulasztja el a hivatkozást Aristotelesre, mert szerinte semmi sem kedvezőbb, mint az erényeket napvilágra vinni, sőt nem feledkezik meg saját szerepéről sem. „... ich auch destwegen... von Rom(ischer) Kay(serlicher) May(estät) mit ainem ehrentittel Priuilligegirt Vnndt begnadet worden”. Senkinek sincs joga tehetségét elásnia vagy elrejtieni: „niemandts... Zuevergraben und Zueverbergen kaineswegs befuegt”.

Bibliai érvként azzal folytatja, hogy a rábízott és néki átadott talentumot nem rejtette el, hanem megénekelte Sopron XVII. századi világát: „deroselben wolbeseltes regiment, löbliche Policej schöne schuol und kirchenordnung, tugent und gottesfurcht sambt andern und mehrn in der p(rae)faction dieses opusculi allegierten Vrsachen”.

Sort kerített hát mindenre, igazgatásra, városvezetésre, szép iskoláira és templomaira, egyházkormányzatára, erényeire és istenfélmére. Mindezt bővebben elmondja a kötet bevezetésében. Majd következik a nyomdász, felrója neki a hibákat: „so vil Vitia vnd errores immiscirt und eingemengt”. De még ennél is nagyobb a bűne: Hartlieb könyvét saját munkájaként küldte szét. Olyan levél maradt ránk, melyben mindössze Hartlieb aláírása eredeti: azaz reklámlevél korai példájával találkozunk. Úgy hiszem, hogy a hajdani nem hódoltság Magyarországra több levéltárában is előkerülhet szerencsés esetben Hartlieb levele. Jellegzetes reklámlevél, mert őt a nyomdász ugyan kirabolta, (vádaskodik tovább) — de senki ne higgye, hogy ő munkáját hibáival együtt szegyenlené. Neki előkelő barátai tanácsolták, hogy művét így is küldje szét, nyilatkoztassa ki Farkas Imre könnyelműségét, de az opusculumot adja közzé.

Sopron irodalompártolásának és az írói tudatosság jelentkezésének számbavételekor még egy esetet említsünk meg, Abraham Hossmann „császári történész” kapcsolatát a várossal.

Egy korábbi forráselemző írásomban bemutattam már Hossmann alakját, a teljes sor bemutatásakor azonban őt végképp nem hagyhatjuk el. Az ő esete az ígérető, szinte mondhatnám — műveire az előleget felvevő tudósnak esete, aki ígéreteiből vajmi keveset tart meg. Könyvet ígér a pestisről, felveszi a jutalmat, de nem küldi a művét, nehogy az a pestisveszély előtt álló (!) soproniakat elszomorítsa. Hivatkozik arra, hogy különböző munkáiban mekkora megbecsüléssel ír Sopronról, de mindig más munkája címét, és más oldalszámokat jelöl meg. Legjelesebb vállalkozása azonban az volt, amikor azzal hitegette a soproniakat, hogy megírta a város történetét. „hab ich aus sonderen affection gegen oft ermelten Stadt Edenburg derselben volkomne geschicht... in ein richtige Stadt Chronica gefasset”. Már látták a kéziratot lipcsei tudós barátai — folytatja a meggyőzést — és azoknak tetszett. Mutatványt is küld belőle, de az mentegetőzése szerint még nagyon rendetlen, azt majd kijavítja. A lényeg azonban az, hogy addig is küldjenek neki pénzt! Drága könyveket kellett vennie munkájához — ugyan mit vehetett 1617-ben Sopron történetéhez? — nyilvánvaló, hogy mindezek igen átlátszó érvek. Pénzt olyan címen kér, hogy ezekre fordított pénzét térítsék meg. Majd meglátják, hogy mit alkotott, folytatja a tudós koldulást. Nem is kell mondanom, semmi sem lett a *Stadt*

¹⁰ Hartlieb levele Lad. XII et M, fasc. III. num. 135. Az esetet röviden emlitem idézett tanulmányomban.

*Chronik*ből — hacsak a káros következményeket nem soroljuk fel. Ezekben az években hagyta abba Faut Márk várostörténeti kéziratát, talán sértődöttségből, talán azért, mert nem akarta felvenni a céhbellel a versenyt.¹¹

3.

Az ajánlóleveleket még tovább elemezhetnénk, azonban a lényeges fajtaikat sorra vettük. Újabb szerzők akadnak még az elemzett időszakból, jellegzetesen más esetek azonban nem.

Úgy látszik, tudomásul kell vennünk, hogy többen kértek a várostól támogatást, mint kaptak. Fellner Erasmus és a hozzá hasonlók felkínálhatták a munkáikat a városnak. Sopron azonban a neki fontos embereket támogatta, mint ezt Gerengel Simon, vagy a gráci Jeremias Homberger esetében láttuk. Az összefűződő szálak arra is intenek, hogy a nyugatmagyarországi németek felekezetiileg a XVI. század végéig a gráci evangélikus rendi központhoz kapcsolódtak, de a századfordulóra az ott győző, Melchior Khlesl vezette ellenreformáció ennek lehetőségét megszüntette. Látnunk kell azt is, hogy nem a város veszi fel az igaz tudomány fegyverzetét — mint ezt Kőszegi Szekér Mátyás írta — hanem az írók helyzete változhat. Másként fogadták Lackner Kristóf gráci diák, és másként a városbíró Lackner Kristóf munkáját. Látnunk kell emellett az írói öntudat különböző szintű megnyilvánulását. A szerény „guten Beschaidts erwartend” vagy Kőszegi Szekér Mátyás formulájával: „Jo Valazt Uarok Urasagtoktul” Lacknernél az „inscribiert, voviert und dediciert” alakokkal bővül. A város legyen arra büszke, hogy művét nekik írja, szenteli és ajánlja. Ugyanebben a hangnemben fogalmaz a poeta laureatus Hartlieb, aki büszke mesterségbeli tudására is. Nem vitás, hogy őt és Hossmann „historicus caesareus”-t Sopron humanista tudatossága kiteljesedésének idején a saját dicsősége rangjának és nevének megörökítése reményében foglalkoztatja.

Önmagában jellemző Kőszegi Szekér Mátyás két könyvének sorsa is, a magyar irodalomnak, a magyar íróknak még hosszabb harcot kell vívniok helyük és rangjuk megvédése, vagy inkább kivívása ügyében. Hírt adnak ezek a levelek végül elveszett művekről is. Ha a város tanácsa megőrizte a hozzájuk küldött kísérőleveleket, gondoskodnia kellett magukról a felajánlott művekről is. Valahol elhelyezhette azokat is.

Talán a XVII. század hatvanas éveitől fennálló, Berzsényi Gimnáziumi Könyvtár — ma leválasztott és külön kezelt — teológiai anyagának fel nem tárt colligatumaiban felbukkanhat némelyik. Bármely előkerülése nyereség lenne, könyvtörténeti ismeretanyagunk gazdagodna általa.

*

1592:

Lackner Ádámné Consul Anna elítéli Lackner Kristófhöz írt levelében a soproni városi tanácsot, mivel nem törődnek a tudományokkal.

Lieber Sochn Cristoff dein schreiben Wölliches mier Den Erschten Dag-92 ist Jar Decembris sand, dos Hern Maigister Cergii schreiben Zue khomben hab ich genuesam mich darin Ersehen vnd verschtanden das dier der her Maigister Nastinger den Prieff so ich geschrieben, Langsam hatt Zue geschölt, Dein schreiben ist das du mier schreibst wegen andwort fon meinen Hern Wögen deiner Dheses vnd schreiben das ich mit iber geben hab, darauff das ich noch wenig Beschaitt hab, Ligt alles noch Vnaufgedailder auff dem ratthaus hab Edlich mal angehalten Vm beschaid So hatt ain ersamer Rahdt niht ohren Zu hören Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche nodben-

¹¹ Hossmann Ábrahám soproni leveleiről a *Soproni Szemle* 1965. évfolyamában írtam.

dige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß. vnd arbet ist wan sie Lust vnd Lieb dar Zur hetten ist nit miglich Das sie es solang machten vor inem Ligen Lassen wie denn allen es werten fileicht die sach fier die hand nemen vnd sich ehr kleren, was sie dain oder andberten das wil ich dich mit dem Eisten Perichten hab ain klaine geduld du solst inen werten was sie daruon halten ich wil glauben die guden hern fragen nit fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein, Ich hab sorg gott wiert vnß alle gar Ibel schtraffen Es gett wol so Ibel Zue Vnd ist ain grasse Verainderung der Zeid Pei Vnß, Was den Krieg andriffe Wie Du sagst das man werde balt hand anlegen das ist Zuuer Wundern bei Vnß sagt man Jeder man Ziech ab vnd Verten Vnferrichter sachen wider fannonder anhaims Ziechen, Wegen dös Hern Gabelman khödn Pin ich schon im Weckh sein goltt wigt nicht gar XX Ducatn edlich Ducatn gar Leicht geböst vnd die Cramern auch so mögen als die ducatn hab ich noch dem schmöltzn auff der Wag nit mer gehabt als 19 schber vnd ain ertt fom Ducatn darzue hab ich geben 11 ducatn Das Vm Dreissig Dukhatn Lenger wiert aber mein Raht Wer Das mier der her noch XX Ducatn schikhet So wiertt sie gerahtt hundert Ducaten Wögen vnd die Leng bekhomen wie das mas ist, Wiert auch dem Hern Reichlich 3mal Um den Hals gehn, den Wie ich das maß gesehen, hab ich Die Khödn flugs gabelt darauf gehalten ist khödn es ain wenig lenger geböst als halbe leng Dös maß, vnd Wenooh füffzig Ducatn darzue khomen wirt es Elenrecht das magst dadurch Gabelman.

Wegen Deines geburtz dag wie du schreibst, waiß ich nit anderscht den auff Elisabet das ist dem Neien Calender nach der 19 Nouember auff vnsern Jarmarkt ist es alle Zeid jar Zeidt aber den Drittu Dag her nach Pistu du auff die Welt khamen und Zu der Dauff gebracht, gefatter leid sein geböst H. Emrich Papaj adam seibid vnd die frau Hans Stainerin Soliches ist Peschehen dös ain vnd sibenzigist Jare den 3 dag nach Elisabet wie aber vermelt.

(Soproni Áll. Levéltár Lad. I. Fasc. Nr.).

1615:

Köszegi Székér Mátyás négyszögletes emblémákkal díszített nyomtatott emblémagyűjteményét felajánlja Sopron város tanácsának, egyben jobb fizetést kér.

Demosthenes Graecarum inquisitor, et Rhetor celeberrimus non Parum sapientiae etiam Carminibus inesse, Verum etiam divini Poete Plerique autumarunt, Quod ego quoque licet carminum rudem habeam Mineruam, Prudentiam in hoc studio Poeticæ latere haud ignoranter offero: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri, Praesertim apud Hispanos ut historici traduntur, solentur, sed Cicero etiam arte et nodose compositas orationes et sententias eo Nomine titulauit, cui ego assentiri videor quod Vestris clarissimis et Prudentissimis Dominationibus haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim, ea en etsi non magni sicut ponderis, tamen exercitationem Nostram maxime Juuerum iuuenturum Itaque obinde oro Vestras amplissimas et Prudentissimas Dominationes ne Nostram commendationem et opera reyciant sed benignum erga nos vultum exhibeantur; Consulueram et quidem deliberarum mecum ut Praelo adycerem cum uero Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse, senserim, ad tempus distuli, expendant annuentiam et clementiam Vestrarum dignitatum: Quid autem harum praesentia declarem.

Vestrae dignitates optimi expertum habent me jam Per semestre et septimanas quatuor concionibus Non sine frugi exercuisse, et rerum mearum citra jacturam quoque petitioni satisfecisse, quod ulterius quoque facturum spondeo, licet a' parte Aduersas minas et criminationes non sine dolori animi sepius audio, quod ego inordinatus quasi adhoc officium animum adycerim, Verum Noui etiam illorum successiones fieri uel fraudibus, dolis, aut caede parata, Anserum strepitum moueri non soluo, data occasione Deo (manda) juante et coordinante hac de re Nostros Seniores me inquirere minime pigebit, donec autem ad hoc opus Sanctum me applicem non parum ruminacionis opus est, abrupto en aliquid fieri, sed minus, scimus. Vestrae Amplitudinis diligenter confidentis quisnam hominum Pro quinque florenis Per angariam huic operi manum ardyceret per integram septimanam labor in concionibus legendis Non Versanti erit, ut populus

inde uberiorem quam speravit accipias fructum, multos Vero authores opus esse, quos ego successiue mihi comparaturus sum, et Pro horum coemptione aliarumque rerum maxime Vtilium Angariam ampliari cupio, fieri en nequit dantus labor absque solutione. Mercenarius dignus suo premio. Dominus R. antecessor meus pro angariam 20 R(enanos) accepit quinque Vrnas to Modios, ego autem per totum, quadrantem solum. Pensitent saltem aequa lance Vestrae Dignitates, profecto rem justam et dignam postulo iuuentutem aliam esse coadjuuandam, administratione ad altiora tendimus, compositione librorum, fine quibus Nostra Doctrina profecto rudis est, Majorem et ego postea adicio diligentiam, qua profecto si non erit facile Nostros Hungaros ad immanum Papae Idolomaniam opponemus, qui alias Controuersorum Articularum minimum quoque Partem non norunt officiam Deo mediante et mecum laborante ut eorum sint consortes. His diuinae Protectioni commendo Vestras Dignitates. Dabam ex Musaeo meo reptim. Anno 1615. 2 Octobris Benignum responsum expecto Matthias Kűszőghius Rector Ungar(us) Soproniensis (Soproni All. Levéltár Lad. XII et M, fasc. 10. num 61).

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Laurenz Brewer hagyatéki leltára. Demkó Kálmán Lőcse történetével kapcsolatos tanulmányában¹ többszáz hagyatéki leltár mellett felhasználta Laurenz Brewer lőcsei nyomdász hátrahagyott javainak leírását is. Ez az irat azonban teljes egészében is igényt tarthat a nyomdászattörténet kutatóinak és az érdeklődőknek figyelmére, mert az eddig ismerteknél terjedelmesebb, és híven tükrözi egy gazdagabb XVII. századi nyomdász vagyonát.

Brewer haláláról a *Lőcsei Krónika* emlékezik meg: az 1664 márciusától télig tartó pestisjárvány vitte el október 12-én, igen idős korában (valószínűleg hetven felett). A város politikai életében jelentős szerepet töltött be: nyomdaalapításával egyidőben, 1625-ben már képviselőtestületi elöljáró, 1639-től 1641-ig, majd 1646-ban bíró, ezután évtizedeken keresztül tanácsos volt. A tanácsban általában a majorok vagy a malmok felügyelője tisztséget viselte. 1657-ben a lőcsei lövészegyesület „atyamestere” lett.² Rokonságához a város gazdag kereskedői és tudós emberei tartoztak, köztük a teplici papírmalom alapítója, Samuel Spillenberger orvos is.³ Két kisebbik fia, Johann és Samuel a wittenbergi egyetemre járt.⁴

Brewer hátrahagyott vagyonának összértéke 24.098 Ft 3 dénár. Legnagyobb értékű ingatlanai: két háza (a köztük levő nagy értékkülönbség magyarázata, hogy az egyik a Főtéren álló emeletes kőház volt, a másik valószínűleg csak faház), 54,5 hold földje, több majorsága, kertje, rétje. A nyomdát összes tartozékaival együtt 2.000 Ft-ra becsülték, több mint négyszeresére Valentin Gevers kassai nyomdájának (440 Ft).⁵ A kéziratok, az öntőkészülék és „más dolgok” 382 Ft 18 dénárt tettek ki, de emellett 2 mázsa megolvasztott betűfém is volt a műhelyben. A tulajdonos halála idején a betűkészlet már kissé kopott volt, hiszen egyik fele indulástól, másik fele pedig az 1630-as évek közepétől volt használatban, de a készlet mennyiségét tekintve a lőcsei műhely kiemelkedett a többi magyarországi nyomda közül: egyidejűleg 31 féle latin, görög és fraktúr betűtípussal dolgozott. (Az 1666-os sárospataki nyomda-leltár csak 16 féle típust

¹ DEMKÓ Kálmán: *Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században*. Lőcse 1882. és *Lőcse története*. Uo. 1897.

² Ld. HAIN, Caspar: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*. Lőcse 1910 – 13. 305., 168., 195 – 197., 212., 272. lapját.

³ Spillenberger 1655-ös hagyatéki leltára bizonyítja ezt. Lőcsei Városi Levéltár XXI. oszt. 51. sz. 284. lev.

⁴ ASZTALOS Miklós: *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601 – 1812*. Bp. 1931. 131, 133. p.

⁵ Ifj. KEMÉNY Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói*. MKsz 1899. 233. p.

tüntetett fel.)⁶ A könyvüzletben található bekötött és kötetlen könyvek értéke még a nyomda értékét is meghaladta.

Ezer forintnál többet értek ezenkívül a háziállatok, az élelmiszer-, bor- és sörkészlet. (A leltárban feltüntetett árak meglehetősen alacsonyok az akkori valóságos árakhoz képest.)⁷ Brewer lakásának berendezésében a polgári fényűzést a függönyök, festmények és a bőr karosszék képviselték. Tulajdonosuk igen jómódú volt, de a leggazdagabb helybeli polgároktól elmaradt, hiszen tükörrel, szőnyeggel, órával nem rendelkezett. Ugyanerre az eredményre vezet az arany- és ezüstneműek mennyiségének vizsgálata is.⁸ A leltár szerint az elhunytinak lengyel, német, magyar és török pénze maradt. A hagyatékon belül a legnagyobb összeget a pénz-követelések jelentették: 11.117 Ft 64 dénárt. Ismert, hogy Brewernak adósa volt Markus Severini kassai nyomdász. Mivel özvegye nem tudott fizetni, Brewer örökösei az adósság fejében a nyomdát követelték, de ennek teljesítését a kassai tanács megakadályozta.⁹ Laurenz Brewernak nyilván több, könyvértékesítéssel megbízott üzletfele tartozott, de az előbbi összeg magas volta miatt elképzelhető, hogy más jellegű vállalkozásba is pénzt fektetett.

A német nyelvű hagyatéki leltárnak azt a részét közöljük, amely a nyomdász hátrahagyott javainak teljes felsorolását tartalmazza, a vagyon felosztásáról szóló részt, amely egyébként is megszakad, nem. Az irat a lőcsei Városi Levéltárban (Mestsky Archiv) található, jelzete: XXI. oszt. 51. sz. 369–372. lev.

[A margón:] *Laurentij Brewers Verlas.*

Anno 1665 Den 20 Januarij: Ist auff befehl Eines E. E. vndt W. W. H. Richters vndt Rahts allhier, durch die Verordneten H. deß Theilsampts, deß H. Laurentij Brewers Se. Verlaßenschafft ördentlich Inventiert worden, vndt vnter seine hinterlaßene Kinder, nahmens Margaretha, Michael, Anna, vndt Barbara Stierbitzin, dreyen hinterlaßenen Kindern, erster Ehe, vndt fr. Judith, Maria, Johannem vndt Samuelem, anderer Ehe, vertheilet: wie nach der Inventur volget:

Erstlich pahres Geld

42 Einletzige Ducaten		Thuen fl	151,20
3 Doppelte Ducaten		Thuen fl	10,80
1 Stuck Heydnischgeld	2½ Ducaten	Thuet fl	9,—
1 Stuck dito	2¼ Ducaten	Thuet fl	8,10
1 Stuck dito	1¾ Ducaten	Thuet fl	6,32
5 Stuck goldene Vngerle	á ¼ Ducaten	Thuet fl	4,50
104½ Reichstaller, bestett in gantzen, halben, vndt viertels		Thallern	fl 188,10
60 Polturacken, oder Polnische Kreutzer			1,20
3 Stuck doppelte vndt 1 vergolter Thaller		Thuet fl	12,66
Vngrische Pfennig böß vndt gutte vmb		fl	3,—
Vnterschiedliche gemeine Müntz		fl	115,19
Von Goldenen Ringen			
1 Goldener Ring mitt einem Türckis		fl	5,—
1 Carniol Ring		fl	4,—

⁶ A Brewer-nyomdával kapcsolatos általam végzett betűtípuskutatás alapján, továbbá: HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. MKsz 1926. 111–121.

⁷ Hain i. m. 306. p.: 1664-ben 1 köből búza ára 2 Ft 24 den – 2 Ft 60 den között volt (itt 1,80), 1 köből rozs 2 Ft (itt 1,18), az árpa 1 Ft 80 den (a leltárban 1 Ft), 1 köből borsó 2 Ft 60 den (itt 1,50) stb.

⁸ Vö. DEMKÓ: *Polgári családélet* . . . 17., 29–30., 65.

⁹ KEMÉNY Lajos: *Kassai könyvnyomtatók életrajzához*. MKsz 1902. 535–536. Hasonlóképpen Valentin Gevert is tartozott Brewernak 25 tallérral. Ld. ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez*. MKsz 1901. 65–67.

1 Dito Ring				fl	3,—
1 Dito Zerbrochener				fl	2,—
Von Silbern Geschmeid					
1 Grader halb vergolter becher					
Wiegt	37 $\frac{1}{4}$	Loth	á fl	1,50	fl 55,77
1 Vergolte Halbe flasch	47	Loth	á fl	1,—	fl 47,—
1 Bundbecher	23 $\frac{1}{2}$	Loth	á fl	1,—	fl 23,50
1 Köllich becherle	8	Loth	2 N*		fl 8,60
1 Hoffbecherle	4 $\frac{1}{2}$	Loth	á d	75	fl 3,37
1 Vergolter Puckelgürtel	36	Loth	á fl	1,48	fl 53,28
1 Rosengürtel auff einen silbern borten	35	Loth	á fl	1,50	fl 52,50
1 Vergolter Rosengürtel	19	Loth	á d	90	fl 17,10
1 Dito Rosengürtel	17	Loth	á d	90	fl 15,30
1 Dito alter gürtel	20	Loth	á d	75	fl 15,—
1 Pantzer gürtel	17	Loth	á fl	1,—	fl 17,—
1 Vergolte Meßersched	9	Loth	á fl	1,—	fl 9,—
11. Leffel	33 $\frac{1}{4}$	Loth	á d	75	fl 24,94
9 Vergolte Leffel	32	Loth	2 N	á fl 1,—	fl 32,60
14 Vnterschiedliche Leffel	43	Loth	á d	75	fl 32,25
2 Schlechte Leffel	5 $\frac{1}{2}$	Loth	á d	50	fl 2,75
3 $\frac{1}{2}$ Paar Gesperr	20	Loth	á d	75	fl 15,—
8 Ecken zu einem büchel	2	Loth	á fl	1,—	fl 2,—
16 Vnterschiedliche Schaugroschen	5	Loth	1 N	á d 75	fl 4,—
18 Stuck allerley geld	2	Loth	á d	50	fl 1,—
2 funtanell Bloch	5	Loth	á d	75	fl 3,75

Volgen die Kleyder

1 Zobelner Hutt fl 18,— 1 Schwartzgriene Menteh, mitt taterschen Zeug gefüttert fl 25,— 1 Schwartz dito fl 25,— 1 Schwartz Mantel fl 12,— 2 Breite Hütt fl 2,— 1 Schwartz Peltz mitt Wammen gefüttert fl 18,— 1 Dito Peltz mitt Rücken fl 18,— 1 Schwartz alter Rock fl 8,— 1 dito fl 8,— 1 Kafftan d 75 2 Paar alte hosen, fl 2,— 1 Stuetz d 75 1 Schwartz Keppenick fl 2,— 1 Paar Wölfene Handschueh d 30 Etliche paar strümpff fl 2,— 1 Gutter Perleborten fl 36,— 1 Dito borten fl 28,— 1 Taffeter Weiber Rock mitt einer grienen Sammet Wüst silbern hafteln fl 12,— 1 Türckischer tobicht fl 3,— 1 Scheybel fl 5,— 1 Schlesisch vmb Kotsch Peltzel fl 6,— 1 Blau dito Peltzel fl 3,— 2 Anzieh Peltzel von grober leimet fl 2,— 14 Stuck Bettkleyder fl 52,— 11 Polster fl 22,— 1 Mesolaner fürhang fl 3,— 1 Gar gutter dito fl 8,— 1 Streen garn d 66 5 Gebilderte vndt 2 Gestreffte tischtücher fl 8,75 2 Gebilderte handtücher d 72 4 New gestreffte dito d 50 5 Alte handtücher d 36 3 Kleine Leibtücher d 90 5 Grobe dito fl 1,20 2 Gestreffte bettwettziechen fl 2,52 1 Bettwettzich von schlechten zwillich fl 2,— 5 Stuck Dito Polsterziechen fl 1,50 3 Alte Dito Pfüllziechen fl 1,— 10 Rothgestreffte Pfüllziechen fl 2,— 120 Eln leimet á d 12 Th. fl 14,40 27 Eln Roht gestreffte leimet fl 2,70 29 Eln grobe leimet fl 1,54 33 Eln schatter leimet fl 1,65 1 Badmantel fl 1,— 47 Stuck ganzte rothe bandel á d 24 Th. fl 11, 28 13 Stückel dito á 24 Th. fl 3,12 1 Kuhhaut Weißgerber arbeit fl 3,— 2 Gutte Thecken, 3 Lederne Polster, 2 Überlegene Pfüll, 1 Bettwett, 1 Gutt Leillach, 1 Türkische Deck, 3 Kleyder Strick. Thuet alles zusammen fl 382,40

Von Ziengefäß

302 lb Allerley Ziengefäß	á d 33	Thuet	fl	99,66
7 Wiedertaufferische Krüegel			fl	3,—
2 Glaserne gutte Latern			fl	2,—

Von Meßingenen gefäß

58 lb Meßing gefäß	á d 33	Thuet	fl	19,14
15 lb alt Meßing	á d 33	Thuet	fl	4,95

* neßig, a lat harmadrésze. Hain i. m. 13. p.

Von Köpffern gefeß

157 lb Köpffern gefeß á d 30 Thuet fl 47,10

Von Gewehr

2 Muschgueten, 2 Pantalier, 1 Hedgyeschter, 1 Sebel, 1 Stecher, 1 Degen vndt 1 Plutz. Thuet fl 6,35

Von Eysern Geschierr

1 Brätter, 1 Pfeffer Müll, 2 fewer schlitten, 4 Brandrosten, 3 Rosten, 2 große vndt 1 kleine Stoßgabel, 1 Heber, 9 große vndt 3 kleine Spieß, 3 Hackmeßer, 2 große leffel, 1 fischham, 3 Reibeysen, 1 Plumbheber, 1 Brandpfann, 14 Vnterschiedliche Pfannen, 8 Stürtzen, 3 dutzet eyserne leffel, 1 trichterle, 2 Eyserne Offenthierl, 1 Krantz zum fleischrauchern, 1 Keilhau, 1 Brun hocken, 1 Dreyfuß, 1 Rechen, 2 Kratzen, 2 Pfol, 250 Bretttnagel, 1 große holtz Seeg, 2 Spaden, 1 Grabeysen, 1 Heygabel, 1 Mistgabel, 1 alte hau, 2 krätzlin, 3 alte strosinfen (?), 1 Werckzeug zum Äpfel abbrechen, 1 Brandrost, 1 Eysern hedscheid, 1 Offengabel, 1 Ax, 1 Heugabel, 2 Ketten zum anheng Keßel. Thuet zusamen fl 26,90

Von Tischler vndt Bittner arbeit

1 Eybener Tisch sambt einer taffel, 1 Lindener tisch, 1 Weißer alter tisch, 1 Roht täffelchin, 2 Lange weiße taffeln, 2 Weiße täffelchin, 10 Weiße Lehnäng, 2 Waschbäng, 2 Schreibtaffeln, 4 Himmelbetter, 6 Schlechte bett, 1 Kleyder allmery, 1 Speiß allmery, 1 Speißthrun, 1 töpffallmery, 3 alte thruen, 5 Schlechte laden, 5 Kramer thrun, 1 Großer Kasten, 3 Wappen, 1 Kalender taffel, 1 Schenck Vaß, 1 Gutter lederner Seßel, 2 Kasten, 1 Mangel, 1 große Badwan, 1 beschlagene bad, 2 Eyserne Reutern, 2 Löcherige scheppen, 2 Schragen, 1 Holztrag, 2 Lange trög, 1 Krautthubel, 3 gute laden, 3 Haspeln, 2 Lange Rottbaum, 16 Rottbaumene brett, 16 andere brett, 5 große bilder, 1 geferbtt bett, 2 Schreiblädel, Bücher brettter, Kuffen vndt Betten, 2 Lange leytern, 78 Stappen Holtz, vndt sonst ander gerömpel, welches nicht gar auffgeschriben ist: Thuet zusamen fl 170,18

Volgen die Bücher

Im Buchladen gebundene Bücher vmb fl 796,73
Vngebundene in Cruda fl 1879,76
Johan vndt Samuelis Bücher fl 131,99
Hauß Bücher fl 9,—
Pergament, feell, Clausuren vndt dergleichen vmb fl 68,56
Die Druckerey sambt aller zugehör fl 2000,—
Schriftten, Gießzeug vndt andere sachen fl 382,18
2 Zentner geschmoltzener Zeug fl 40,—
3 Kuffen Wein fl 120,—
9 Kuffen Bier fl 72,—
396 lb Speck á d 12 Thuet fl 47,52
40 lb Leim á d 20 Thuet fl 8,—
4½ Kuff Sauer Krautt fl 12,50
12 Stück Rindvieh fl 74,—
3 Ziegen fl 3,75
6 Schwein fl 16,10

Volget daß Getreid

115 Kl Weitz á fl 1,80 Thuet fl 207,—
287 Kl Korn á fl 1,18 Thuet fl 338,66
280 Kl Gerst á fl 1,— Thuet fl 280,—
16 Kl Erbs á fl 1,50 Thuet fl 24,—
14 Kl Rocken Meell á fl 1,— Thuet fl 14,—
12 Fuhre Heu á fl 6,— Thuet fl 72,—
41 Erdtoch Acker fl 1018,—
13½ Erdtoch Weißwachs fl 405,—

Volgen die Gärten

1 Bierhauß am Zitterberg fl 10,—
1 Garten beym Mitter Thierl fl 175,—
1 Garten grad über fl 150,—
1 Garten so Cristoff Pollags gewesen fl 25,—
1 Garten so der Fickerns gewesen fl 180,—

1 Meyerhoff bey dem Vntern Gasthauß	fl 500,—
1 Halber Mayerhoff bey dem Oberthor	fl 250,—
1 Hauß am Nieder Ring	fl 3000,—
1 Hauß in der Klostergaß	fl 700,—
1 Gärtel hinder der Mauer	fl 10,—
Volgen die Einnehmenden schulden	
Einnehmende schulden sindt in der Summa	fl 11117,64
Summa deß gantzen Inventarij	fl 25859,94
Auß diesem Gutt sindt schulden zuzahlen in der Summa	fl 1761,91
Ohne der Theils Herrn Salarium	

PAVERCSIK ILONA

Rákóczi és a török könyvnyomtatás. A török könyvnyomtatás megalapítója, az egykor elrabolt kolozsvári diák, a későbbi renegát, Ibrahim Müteferrika 1717 őszén találkozott a Törökországba érkezett kuruc fejedelemmel. Rákóczi Vallomásai, a Mikes-levellek és a portai iratok tanúsága szerint a jövevények október végén értek Drinápolyba. Ekkor rendelte egy fermán Ibrahim agát, a „belgrádi magyar tolmácsot” Rákóczi mellé tolmácsi és török titkári megbízatással, aki a nagyvezéri kancellárián és udvari hivatalban is tevékenykedett. A kuruc bújdosók sorsának alakulása folytán a következő két évtizedben Ibrahim gyakran tartózkodott Rákóczi udvari környezetében. A fejedelem maga is megemlékezett róla, amikor a nagyvezérnek írott búcsúzó levelében „hív tolmácsát” Hekimoglu Ali pasa kegyes jóindulatába ajánlotta. Mikes később is emlegeti őt, de arról, hogy Ibrahim nyomdász is volt,¹ a rodostóiak közül csak Rákóczi svájci udvari nemese, César de Saussure tudósít.

Ibrahim Müteferrika már egy évtizede munkálkodott Rákóczi mellett, amikor a török könyvnyomtatás megalapítását kezdeményezte.² Pártfogója Nevşehirli Dámát Ibrahim pasa nagyvezér volt, akivel Rákóczi kezdettől fogva jó kapcsolatban állott. Az első arab betűs török nyelvű nyomda 1727-ben indult meg Ibrahim isztambuli lakásán. 1729-ben elsőként látott napvilágot az arab–török ún. Vankuli szótár, amelyet Kátip Çelebinek a tengeri háborúkról írott, térképekkel kísért könyve követett. A következő évben további öt kötet jelent meg Ibrahim műhelyében; ezek közül kettőt említünk meg. Az egyik az első franciák számára készült latin és arab betűs török nyelvkönyv, a *Grammaire Turque*, amelynek kiadását az isztambuli francia követség oszmán tolmácsi hivatalának vezetője, M. De Laria (v. Dolarie) és J. B. Holderman orientalista, német származású jezsuita páter közös munkája tette lehetővé. A másik, *Tercemei tarihi sey yah*, egy történeti tárgyú munka, az utazó históriája, a XVIII. század eleji afgán–perzsa háborúról szóló leírás. E könyv kiadásának körülményeire újabban fény derült, s bennünket közelről érdeklő, Rákóczi szerepét is érintő összefüggések tárultak fel.

Eddigi ismereteink alapján is föltételezhető volt, hogy Rákóczi rodostói udvarában tudtak Ibrahim Müteferrika török könyvnyomtatói működéséről, ilyen irányú erőfeszítéseiről, nehéz körülmények között megvalósított terveiről. Láthattták és kézbe vehették a megjelent köteteket, hiszen munkássága első fázisában, 1729 és 1735 között, Rákóczi

¹ Vö. erről dolgozatunkat, *Ibrahim Müteferrika, a török könyvnyomtatás megalapítója*. MKsz 1974. 126–131. Ld. még HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp. Szeged 1971. III, 349. — SOMKUTI Gabriella: *Nagy könyvtáraink jelentősebb új szerzeményei*. MKsz 1969. 417–418.

² Jale BAYSAL: *Müteferrika, dan Birinci Mesrutiyete Kadar*. Osmanli türklerinini bas-tiklari kitaplar. Istanbul 1968, 10., 46., 56–58., 78., 85. L. HOEPF: *Ibrahim Müteferrika l'interprète de Rákóczi, fondateur de l'imprimerie turque*. Acta Orientalia XXIX 1974, nt. 1.

haláláig 13 könyvet nyomtatott ki. Egyesek, mint pl. César de Saussure, vásároltak is belőlük. Arra is gondolhattunk, hogy Rákóczi tanácsaival segíthette törekvő tolmácsát —, igaz minde erre nem volt írásos bizonyítékunk. De az alábbi, a krakkói Jagello Könyvtárban Zygmunt Abrahamowicz által fölfedezett páratlan értékű dokumentum még ennél is többet bizonyít: Rákóczi személyes közreműködését Ibrahim sorrendben harmadik kiadványának napvilágra hozásában.

A *Tercemei tariki seyyah* avagy az utazó históriája, mint említettük, leíró történeti összefoglalás, orientalista témájú könyv a legutóbbi afgán — perzsa háborúról. A kiadó latinból fordította törökre a lengyel származású Judas Tadeusz Krusiński (1675 — 1756) jezsuita páter, misszionárius és keleti utazó eredeti munkájából. A szerző később a Jagello Könyvtárnak ajánlott egy sajátkezűleg dedikált példányt,³ amelynek török címlapjára a következőket írta: „*Historia Revolutionis Monarchiae Persicae*. Constantinapoli pro M[agno] Vezyrio conscripta et eiusdem iussu typis mandata. Opera P. Judae Krusiński Soc. Jesu, Missionarj Persici. Offert author J. K.” Eszerint a szerző művét a nagyvezérnek írta, s az utóbbi parancsolatjára került nyomdába. A Rákóczival kapcsolatos részletekről a címlap és a fedőlap közti külön lapon az alábbi autográf beírás olvasható:

„ANIMADVERSIO.

Author hujus operis peremptorie Constantinapoli evocatus infirmitate, protunc presso Vezirio praefatam historiam praesentare non potuit, sed praesentandam reliquit in manibus principis Rakotski, qui post limino 8va 7bris 1729 haec authori perscripsit.” (Magyar fordításban: Figyelem. Ennek a műnek a szerzője betegsége miatt végleg visszarendeltetvén Konstantinápolyból, akkor a nagyvezér akadályoztatása miatt a jelzett történetet nem tudta bemutatni, de Rakotski fejedelem kezébe adta bemutatásra, aki a szerző visszatérése után ezeket írta neki 1729. szeptember 8-án.)⁴

S folytatólag következik Rákóczi tudósítása a szerző kézírásával:

„Suppono informatam fuisse Reverentiam Vestram per Patrem Holderman *Historiam Persicam* praesentatam fuisse ex mandato meo per Ibrahimum nomine suo et non meo, cum tamen interrogatus fuisset, dixit eam me disponente compositam fuisse ab uno Nigro Dervis. Lecta *Historia*, desiderasset videre authorem et cum summa complacentia iussit imprimi.

Haec mihi mandaverat Ibrahimus, cui iussi repraesentare vezirio me ab ipso petere, ne imprimi iuberet nisi post discessum legati Achraff, unius ex principibus Agvanis, qui obsidioni Asphanensi interfuit, ne fors reduce in Persiam authore molestiae suscitarentur ei.

Respondit vezirius, se denuo legisse et per Tihajam ac Kapitan Passam examinari fecisse *Historiam*, sed nihil in ea reprehensibile, quin omni laude dignum repertum fuisse, singulariter ob prudentem impartialitatem, quae in relatis observata est. Itaque ut imprimeretur singulari fermento mandatum est.”

Íme a Rákóczi közreműködéséről tanúskodó korabeli följegyzés:

(Föltételezem, hogy Tisztelendőséged értesült Páter Holderman révén arról, hogy a *Perzsa Történetet* bemutatták az én megbízásomból Ibrahim közvetítésével, az ő nevé-

³ Biblioteka Jagiellonska w Krakowie, sygn. 586726 I: „*Historia podróznika...*” Ta’rih-i Sejjäh ...

⁴ Krusiński ekkori tartózkodási helyét nem ismerjük. Az év elején talán még Drinápolyban lehetett. Az isztambuli császári követ titkos-rejtjeles irataiban ez olvasható: „... der Pater Krusinsky hat mir aus Adrianople geschrieben...” Haus-Hof- und Staatsarchiv Wien Türkei I Turcica 198. Bl. 87 verso, 8 December 1728. Dirling titkos dossziéjában található elszámolás szerint egyszer 42, majd 150 piasztért kapott kézhez. 199. Bl. 3—4. 3 Marz 1729.

ben és nem az én nevemben, de kérdéseire azt válaszolta, hogy azt egy fekete dervis állította össze az én kérésemre. Elolvastván a *Történetet*, szeretne volna látni a szerzőt, és teljes egyetértéssel bocsátotta nyomdába.

Ezeket nekem Ibrahim jelentette, akinek meghagytam, mondja meg a vezérnek, hogy én azt kérem tőle, csak Achraff követ eltávolozása után nyomtassa ki, aki az afgán vezérek egyike, és aki maga is részt vett Aspahanensis ostromában, nehogy a szerzőnek Perzsiába történő visszatérése után kellemetlenségei legyenek. A vezér azt válaszolta, hogy ő újból elolvasta, és udvari kapitányával, valamint a tengeri flotta parancsnokával meghányta-vetette a *Történetet*, de semmi kivetnivalót benne nem talált, sőt, csak dicséretre méltó dolgot, különösen bölcs pártatlansága miatt, amely az előadásban megnyilvánul. Ezért különleges parancsban intézkedett, hogy nyomják ki.)

Az idézett hiteles bejegyzés több szempontból is figyelemre méltó. Józan politikai megfontolásra vall Rákócziinak az afgán követre vonatkozó megjegyzése, illetve a kiadás időpontjára vonatkozó javaslata. Valószínűsíti, hogy a török fordítás alapjául szolgáló latin kézirat fölkeltette az emlékiró és politikai böleselő érdeklődését, s a lengyel szerző kéziratát még a török fordítás nyomdába adása előtt maga is elolvasta. Tanúsítja továbbá, hogy jól ismerte Ibrahim Mütefferrika török könyvnyomtatói munkásságát. S nemcsak tudott róla, hanem támogatta is úttörő vállalkozását. Sőt, a nagyvezérral kialakult összeköttetéseit felhasználva, közbenjárta a szerző távollétében kézírata kiadása érdekében. Pártfogásának is köszönhető, hogy Ibrahim a nehézségeket legyőzve sikerrel folytathatta könyvkiadói tevékenységét. Ez az új egyetemes érdekű művelődéstörténeti „adalék” önmagában is gazdagítja a törökországi Rákóczi-emigráció történetét. Elsősorban a fejedelem sokoldalú ténykedése szemszögéből.

Rákóczi megismerte a másik „fekete dervis”-t is, a szótáríró páter Holdermant, akinek sorait Krusiński szintén följegyezte Rákóczival kapcsolatos bejegyzése után:

„Citatus porro Pater Olderman 8va augusti haec perscripserat” — az említett páter Olderman (Holderman) továbbá augusztus 8-án a következőket írta:

„Expectassem *Historiam Persicam* Turcice conscriptam a Vestra Reverentia hac occasione mittere, verum inter aliquos solum dies e praelo in lucem absoluta dabitur. Sultanus et vezirius opus hoc cum auctore summopere admirati sunt et laudarunt, nec semel colloquio Vestrae Reverentiae frui exoptarunt, ut iustam laboris mercedem restituerent. Sed pro nostro sacristiae et sacelli infortunio aberat Vestra Reverentia.”

(Szívesen vettem volna, ha Tisztelendőséged ebből az alkalomból elküldené a töröktől írt *Perzsa Történetet*, de az csak néhány nap múlva kerül ki készen a nyomdából. A szultán és a vezér ezt a művet s szerzőjét a legnagyobb mértékben csodálták és magasztalták és nem egyszer óhajtották élvezni a Tisztelendőségeddel való beszélgetést (találkozást), hogy a műhöz illendő jutalmat adjanak. De Tisztelendőséged a sekrestyét és a kápolnát ért szerencsétlenség miatt távol maradt.)

Holderman sorai arra engednek következtetni, hogy azok már a következő évben kelteződtek, mivel a *Perzsa Történet* megjelenési éve is 1730, viharos éve a török könyvnyomtatásnak. De III. Ahmet és nagyvezére ún. tulipánkorszakbeli uralmának is, amelyet elsöpört a szeptember végi janicsárlázadás.

Krusiński bejegyzésének befejező sorai műve kiadástörténetével kapcsolatosak:

„Eadem *Historia* etiam Gallicis typis prodiit Pariziis et ex Gallico Amsterdami Hollandicis Latina omnibus aliis uberior ex sub incude (?) expedita. Si ita videbitur iis a [. . .] de iure brevi imprimenda.”⁵ — „Ez a *Történet* Párizsban franciául is megjelent, és Amsz-

⁵ Fordította Hegyi Balázs. A fordító megjegyzése: „Csak klasszikus szótár birtokában készült fordítás. Némely szövegrész romlott, ezért egy-két szó átültetése vitatható. Az utolsó mondat nyilván hibás szövegét így egészíteném ki: Si ita videbitur iis, a quibus de iure brevi imprimenda est.”

terdamban a franciából készült holland fordításban, de a latin mindegyiknél gazdagabb, gondosabb munka eredménye. Ha így ítélik meg azok, akik illetékesek mihamarabb kiadni.”

A *Tercemei tarihi seyyah* kiadása után egy évtizeddel megvalósult a szerző óhaja, latinul is kiadták művét. A párizsi francia, az amszterdami holland, az isztambuli török és a német kiadás után az eredeti latin szerzői kézirat végülis hazájában jelent meg: *Tragica Vertentis belli Persici Historia*. Per repetitas clades ab anno 1711 ad annum 1728vum continuata. Post Gallicos, Hollandicos, Germanicos ac demum Turcicos Autho- ris typos auctior Authore Patre Thadeo Krusinski Societatis Jesu Missionario Persico accessit Ad eandem Historiam Prodrumus iteratis typis subjectus. Leopoli 1740. Typis Coll. Soc. Jesu.⁶ A lengyel orientalista szétszóródott keleti gyűjteményének töredékei a varsói Zaluski könyvtárba kerültek.⁷ Rákócziival kapcsolatos rendkívül becses, a lengyel–török–magyar kultúrhistoria körébe tartozó bejegyzését tartalmazó isztambuli kiadványának ritkaság számba menő példányát a krakkói Jagiello Könyvtár őrizte meg számunkra. Íme a lengyelországi levéltárakban és könyvtárakban folytatott bűvárló munka eredményének újabb történeti értékű hiteles dokumentuma.

ZYGMUNT ABRAHAMOWICZ—HOPP LAJOS

Még egyszer Doby Antal tiszaujlaki könyvtáráról. A *Magyar Könyvszemle* 1959-es publikációjában¹ Papp Ivánné Doby Antal könyvtár-kezdeményezését épp az alapítás sajátos körülményei miatt tartja könyvtári kultúránk értékes emlékének. Ugyanő 1961-ben a tiszaujlaki könyvtár és Arany János kapcsolatát vizsgálja.² Már ezek a publikációk is, 1972-ben pedig Galambos Ferenc kiegészítő közleményének³ újabb adatai világossá tették, hogy nem egyszerű kuriózumról, kultúrtörténeti érdekességről van szó, hanem egy sajátos vidéki szellemi mozgalom dokumentumairól.

Doby Antal könyvtáralapításának jelentőségét a környezet, a felsőtiszavidék akkori szellemi állapota határozza meg. A XIX. század első felében ez a vidék földrajzi, gazdasági és szellemi téren is periferiális volt. Ebben az időben a mai Kárpát-Ukrajna területén egyetlen sajtótermék sem jelent meg. Egy 1846-os ungvári próbálkozás után 1861-ben ott indul az első hetilap, a *Kárpáti Hírnök*, majd jóval megkésve, 1874-ben a *Bereg*. A terület első állandó nyomdája Deák György 1846-ban Beregszászon alapított sajtója, amely Doby Antal könyvjegyzékeit is kiadta. A vidék egyetlen középfokú iskolája az Ungvári Drugeth-gimnázium.

A művelődés más fórumaival párhuzamosan rendkívül rossz volt a vidék könyvtár-helyzete. 1853-ban a kassai kormánybiztos kérdésére adott válaszok szerint⁴ Ugocsában sem a nagyszöllősi, sem a halmi, Bereg megyében pedig a vereckei és beregszászi járás-

⁶ Jan REYCHMAN: *Orient w kulturze polskiego Oświecenia*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964. 47—48.

⁷ REYCHMAN, i. m. 86., 316. A. MUCHLIŃSKI: *Materialy do dziejów Kościoła Polskiego z języków — wschodnich*. Pamiętnik religijno-moralny Seria II, t. 7. 1061. I. BARANOWSKI *Biblioteka Żuluskich w Warszawie*. Warszawa 1917, 14. Ld. még REYCHMAN: *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII wieku*. Wrocław 1950, 32—39. Uő. *Dzieje duszpasterstwa polskiego nad Bosforem*. Naszej Przeszłości t. 33. 1970, 169.

¹ PAPP Ivánné: *Könyvtár Tiszaujlakon*. MKsz 1959. 98—103.

² PAPP Ivánné: *Arany János és a tiszaujlaki könyvtár*. MKsz 1960. 177—183.

³ GALAMBOS Ferenc: *Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez*. MKsz 1972. 275—280.

⁴ Kárpáton túli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 10-es alap, 14/59. sz.

ban nyilvános könyvtár nem volt, a munkácsi járásban pedig egyedül a munkácsi Kaszinónak volt könyvtára. Ezen túl a vidéken csak két egyházi jellegű könyvtár működött: A máramarosi papi könyvtár (Batizi András szervezte a század negyvenes éveiben) s az ungvári görögkatolikus püspöki könyvtár, amelyet Bacsinzky András alapított a századfordulón a maga 9000 könyvével. A Beregi Református Egyházmegye könyvtára ekkor még nem szerveződött egésszé. A kisebb-nagyobb magánkönyvtáraknak nem volt népművelő szerepük.

A felsorolt adatok fényében értékelhető igazán az a hősie küzdelem, amelyet Doby Antal folytatott egy népkönyvtár létesítéséért és fönntartásáért. Ez a magánkezdeményezés egy tágabb ívű, egyáltalán nem provinciális fölvilágosító koncepció része. A *Magyar Könyvszemlé*ben közölt cikkek több ízben utalnak Doby másirányú tevékenységére. Tudományos téren történelmi, geneológiai stb. munkásságára, de a városka és egész Ugocsa szellemiségében betöltött szerepére is. Céhe elismert mestereként az 50-es évek végén sikerül kiharcolnia egy polgár-egyesület engedélyezését. Több ez egy formális díszegyletnél; programját az alelnök Doby fogalmazta, hasonló jellegű német egyesületek alapszabályainak mintájára. (A politikum nyilvánvaló. A kormánybiztos is nyilván ezért engedélyezte. Időben távoli, térben közelebbi, sorsban azonosítható párhuzam: az 1920-as években is csak hasonló „cselfgás” után engedélyezték a kassai Kazinczy Társaság működését — a csehszlovákiai magyar kultúrélet hosszú évekig egyetlen szervezetét.)

Doby célja, szándéka ismert — naplójában is rögzítette — : a polgári haladás; ezért is választják a kaszinó elnevezés helyett a polgári kör nevet. 1863-ban azonban, egy újabb kezdeményezésénél, nyilván a másnemű közönség hiánya vagy távolmaradása miatt csak Mester Legény egyletről van szó.⁵

Doby szellemi fölvilágosulást sürgető koncepciója sokban illuzorikus volt. Anyagi erőforrások, jelentős külső segítség híján akadozik a könyvtár fejlesztése és komplektálása is. Érdekes módon azonban a legjelentősebbnek tűnő akadállyal, az abszolutizmus diktatorikus szerveivel birkózik meg legkönnyebben. Igaz, furfang és hamisítás segítségével. Naplójából tudjuk, hogy az érkezett könyvcsomagokat a rendelkezés ellenére sem mutatta be a szolgabírói hivatalban. Nyilván ezért kéri be a kormánybiztos a könyvtár jegyzékét. 1864. január 6-án Doby be is küldi „A' T. *Újlaki Kölcson Könyvtár Laistro-má*”-t.⁶ A kéziratos jegyzék 463 könyvről számol be, a szerzők vagy szerkesztők ábécésorrendjében. Gonda László szerint azonban már az első nyomtatott jegyzék is (1860 körül) több, mint 1000 példányt számol, míg az 1866-os kiegészítő katalógus 322 művet tartalmaz.

A kormánybiztosi hivatalnak benyújtott 1864-es jegyzék tehát azokat a könyveket tartalmazza, amelyeket Doby „bevallhatott”. Hogy mit és miért hagyott ki a felsorolásból, az első katalógus hiányában sajnos nem határozhatjuk meg. Érdekes azonban összehasonlítása a kiegészítő katalógussal. Ezek szerint Doby valószínűleg 1864–65-ben szerezte be Vörösmarty, Verne, G. Sand műveit, Imreffy: Magyar menekültek Törökországban, Maculay: Anglia története, Erdélyi János: Népdalok és mondák, Gaál József: Népmesék, Riedl Szende: Az Igor hadjárata c. könyveket s a lapok, folyóiratok nagy részét. Elképzelhető azonban, hogy ezek némelyike szintén az eltagadott könyvek közt volt már. Ez annál is valószínűbb, mert több, levelezéséből és naplójából ismert mű (pl. *Boldogházi esték* és a *Borászati lapok*) egyik ismert katalógusban sem szerepel.

Az 1864-es kéziratos katalógus tehát nem nyújt teljes képet a könyvtár állományáról, belső arányai azonban bizonyos következtetésekre adhatnak módot.

⁵ Kárpátontúli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 674-es alap, 5/számzatlan.

⁶ Uo., 674-es alap, 5/497

Boros Mihály (6) és Vas Gereben könyve mellett megtaláljuk Beöthy László, Abonyi Lajos, Tóth Kálmán, Vahot, Vahotné, Emilia, Vadnai stb. írásait is, a legtöbb könyvvel azonban Jósika (12) és Jókai (11) szerepel. Magas a történelmi, művelődés- és zene-történeti, nyelvészeti, irodalomtörténeti, gazdasági és pedagógiai munkák, valamint a visszaemlékezések és útleírások aránya. Egészében az olvasmányossággal szemben inkább a szakkönyvtár jelleg a hangsúlyozott. Viszonylag magas számban szerepelnek akadémiai kiadványok, amelyeket pedig a közgyűlés „magas”-nak tartott az ugocsa-beregi polgári olvasóközönség és a néptanítók számára.

Az Arannyal folytatott levelezésből és Doby naplójából, valamint a korabeli lapok tudósításaiból a könyvtár sorsa és 1869-es pusztulása ismert. (Egy makacs tévedéssel azonban: Pappné első cikkében tévesen a Szamos 1869-es áradásáról ír. Ez a nyilván sajtóhiba jellegű tévedés makacsul tovább él az ezt követő cikkekben. Tiszaújjak azonban a Tisza jobb partján fekszik. Ez a folyó öntötte el a városkát 1869-ben, s azóta többször is.) Arról is tudunk, hogy Doby 1871-ben megpróbálta, ha nem is állandó könyvtár, de legalább könyv-beszerző akció formájában felújítani misszióját. A könyvtár továbbélésének egyik mozzanata: bár Doby 1865-ben leállítja a beregszászi fiókot, valószínűleg a visszamaradt könyvekből s talán újabb beszerzéssel előbb Fried Salamon, később Démán Samu, végül Pinkász Samu tovább folytatják a Keszler Józseftől átvett könyvek kölszönzését. Erről a *Bereg* c. lap több cikke is hírt ad, valamint Lehoczky⁷ is létezőnek tudja.

Lényegében azonban a könyvtár az 1869-es árvízkatasztrófával megszűnt. Hogy a továbbra is aktív társadalmi szerepet vállaló Doby nem szervezte újjá, abban az is közrejátszhatott, hogy ekkorra már az apró, néhány száz kötetnyi állományú könyvtárak egész sora hálózta be a vidéket. Ezek közül többnek Doby is juttatott könyveiből: Ugocsa Megyei Néptanítók Egyesülete könyvtára, a Nagyszöllösi Kaszinó Könyvtára, az Ungvári Tanítóképezde könyvtára, Viska község könyvtára, a Nagyszöllösi Polgári Iskola Könyvtára, a Királyházi Olvasóegylet. Ezek kapták a Doby által ajándékozott 481 kötet jelentősebb részét, 297 kötetet.

Ekkora már pl. Beregszászban, ahol alig egy évtizede szükségesnek mutatkozott fiókkönyvtár létesítése, 6 kisebb könyvtár működik.⁸ Ugyanez a helyzet Munkácson, Ungváron és a vidék nagyobb községeiben is.

Doby könyvtáralapító-főntartó missziója ekkorra tehát nélkülözhetővé vált. Fennállásának egy évtizede alatt azonban valóban sürgető és nélkülözhetetlen feladatot vállalt és végzett becsülettel. Ezen túl, míg a magyar könyvtártörténetnek ez csak érdekes epizódja, a mai Kárpát-Ukrajna kultúrtörténetének nehezen fölmérhető és értékelhető, jellemző és fontos jelensége volt.

BENEDEK ANDRÁS

Szabó Ervin két levele Kolozsvárra. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára — az intézmény jellegének megfelelően — főleg tudóshagyatékokat gyűjt, így teljesen természetes, hogy a kéziratállomány zömmel tudósok (Dézsi Lajos, Herrmann Antal, Márki Sándor stb.) levelezéseiből, kézírataiból, családi vonatkozású írataiból stb. tevődik össze. Mint minden ilyen gyűjtőkörű kéziratárnak, a szegedinek is a levelezésanyag a legértékesebb, legfontosabb része: Munkácsy Bernát, Kálmány Lajos, Katona Lajos, Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor, Vikár Béla stb. levelei nélkül aligha írható meg a

⁷ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. Ungvár 1881. II. kötet, 119. old.

⁸ *Bereg* 1886. XII. évf. 33. sz.

magyarországi társadalomtudományok századforduló körüli szakasza. A levelezés ugyanis az életmű magyarázója és kiegészítője; a levelekből tárulnak föl leginkább a tudósok életének eseményei, munkásságuknak az állomásai, írásaik létrejöttének „körülmenyei”, s mindenekelőtt: az egyes tudósok gondolkodói magatartása, intellektuális attitűdje, Lukács György kifejezésével: „az egész valósághoz való viszonya”.¹ Sajnos, az a gazdag, de ezúttal még vázlatosan sem ismertethető anyag, amely Szegeden van, egyelőre teljesen ismeretlen még a kutatók előtt is; most — bármennyire hasznos volna is — nem mutathatom be a Kézirattár egész anyagát (még jelzésszerűen, figyelemfelhívásképpen sem), csupán két olyan levelet, amelyek — éppen mert aligha gyanítanánk, hogy Szegeden található — különösen elkerülhetik a kutatás figyelmét.

Mindkét levél írója Szabó Ervin. Szabó ideológia-történeti jelentősége, a századforduló szellemi életében vitt szerepe, munkásmozgalmi tevékenysége már eleve e levelek közlésével mellett szól. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött két Szabó Ervin-levél mindemellett — e hasábokon — külön jelentőséggel is bír. Mindkét levél ugyanis Szabó „hivatalos” tevékenységének, napi munkájának terméke; az egyik megírására könyvtárosi rutinfeladatok készítették, a másikéra élete egyik utolsó nagyobb vállalkozása, a *Világ* tárcarovatának a fölfrissítése² ösztönözte. Mindkét levél tehát könyvtár-, ill. sajtótörténeti fontosságú.

I. Az időben első Szabó-levél Herrmann Antal (1851 — 1926) etnográfushoz, a modern magyar néprajztudomány egyik legjelentősebb szervezőjéhez³ íródott, 1916. augusztus 17-én. A pár soros, érdemi részében sokszorosított szöveg: hivatalos írás. A Városi Nyilvános Könyvtár igazgatója hivatalosan „keresi meg” „Nagyságos Dr. Herrmann Antal egyet. tanár urat”,⁴ hogy küldené meg a könyvtár részére könyvtárosi forgalomba nem került munkájának egy példányát. A sokszorosított szöveg megfogalmazása talán nem is az igazgató munkája, ő — mármint Szabó Ervin — alighanem csak aláírta. A levél mégis — éppen sokszorosított volta miatt — értékes dokumentum: a könyvtár — Szabó vezette — állománygyarapítási munkájának történetéhez szolgál adalékkul.

Maga a levél egyébként a következő (a címzés s a kért könyv címe gépelt, a levél szövege sokszorosított, az aláírás autográf):

VÁROSI NYILVANOS KÖNYVTÁR

BUDAPEST IV. GRÓF KÁROLYI-UTCA 8.

Budapest, 1916. augusztus 17.

Nagyságos

Dr Hermann Antal
egyet. tanár úrnak

K o l o z s v á r

¹ Az idézett részt is tartalmazó Lukács-levelet közli: UNGVÁRI Tamás: *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 198.

² KÓHALMI Béla: *Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből*. Magyar Könyvszemle 1968. 240 — 242.

³ Vö.: ORTUTAY Gyula: *Halhatatlan népköltészet*. Bp. 1966. Magvető, 161. A kemény bírálatáról ismert, polemikus hevületű Jankó János egyik levelében így jellemzi Herrmannnt „az ethnografia ügyét mindig szívesen hordta s [...] azért többet tettél életedben, mint egész Magyarország 1000 éves fennállása óta (ez nem phrasis).” (Jankó J. levele Herrmann Antalhoz Tomszk, 1898. szept. 25. — Szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Herrmann-hagyaték.)

⁴ Herrmann 1916-ban még nem volt egyetemi tanár, „csupán” magántanár!

Hálás köszönettel vennők, ha alant felsorolt beces munkáját, mely könyvkereskedői forgalomban nincsen, könyvtárunk rendelkezésére bocsátani szíveskednék.

Viszontszolgálatra mindenkor készen
teljes tisztelettel
Dr Szabó
igazgató

Románia, Magyarország és a világháború.

A levél nem szorul különösebb magyarázatra, csupán Herrmann szóban forgó „könyvéről” kell pár szót szólni. A *Románia, Magyarország és a világháború* eredetileg a *Brassói Lapok*ban jelent meg 1915-ben, folytatásokban; a füzet az eredeti (hasábos) szedés felhasználásával (áttördeléssel) készült, voltaképpen tehát különlenyomat. Ez a körülmény nehezíthette meg a Fővárosi Könyvtár tájékozódását, ill. állománygyarapítási munkáját. Hogy Szabóék végül is hogyan szereztek tudomást — jó éves késéssel — a füzet létezéséről, nem lehet megállapítani; a késedelmes beszerzési kísérlet mindenesetre azt mutatja, hogy a könyvtárusi forgalomba nem kerülő munkák figyelemmel kísérése még Szabó Ervinéknek is rendkívül nehéz feladatot jelentett.

2. Szabó Ervin másik levele élete utolsó hónapjaiból való (1918. június 30-án kelt); címzettje a kolozsvári egyetem irodalomtörténész-professzora, Dézsi Lajos (1868 — 1932) volt. Kóhalmi Béla tanulmányából tudjuk, hogy Szabó Ervin éppen ekkortájt (június elején) vette át a *Világ* tárcarovatának szerkesztését,⁵ s próbálta kialakítani a tárcarovat munkatársi gárdáját. E szerkesztői-szervezői munka ma még a kelleténél ismeretlenebb, különösen részleteiben, ezért fontosnak látszik a Dézsihez írott, Dézsit a *Világ* munkatársai közé invitáló levele is. Jó volna persze tisztázni: milyen „meggondolások” vezették el Szabó Ervint az akadémikus, s már akkor is konzervatív Dézsihez;⁶ mindenesetre a havi egy tárcára való fölkérés mindenképpen Dézsi elismerését, megbecsülését mutatja, azt, hogy Szabó Ervin számolt vele.

A „VILÁG”

Tárcarovatának szerkesztősége

Budapest, 1918. jún. 30.
I, Ménesi-út 19.

Igen tisztelt Professzor Úr!

Nagyon köszönöm készségét, mellyel hajlandó a tárcarovatnál működni. Ha a *Világ* el is parentálta,⁷ annál örövendetesebb, hogy ilyen életerősen támad fel éppen a tárcarovat számára. Nem hiszem, hogy megsokalnánk sűrű látogatásait, sőt azt szeretném, hogy a tárcarovatnál havonként I cikke kötelezettséget vállaljon.

Szíves üdvözlettel
őszinte híve:
Szabó Ervin

[A boríték címzése:]

Nagys.

Dr. Dézsi Lajos
úrnak

Kolozsvár

Egyetem

⁵ KÓHALMI Béla: *i. m.* 240 — 242.

⁶ Dézsi Lajos pályájának, tevékenységének átfogó elemzése még nem történt meg; „konzervatizmusa” inkább csak föltételezett (pl. Császár Elemérhez, Berzeviczy Albert-hez fűződő barátsága alapján) — úgy tűnik azonban, szubjektív tisztességéhez semmi kétség nem férhet.

⁷ Az elparentálásra való utalás — számomra — nem világos; tisztázása további munkát igényel.

E levél írásakor (három hónappal halála előtt) alighanem már súlyos beteg lehetett Szabó Ervin; a Dézsihez címzett levelet azonban még saját kezűleg írta meg. — Tudomásom szerint egyébként Dézsi nem publikált a Szabó Ervin szerkesztette tárcarovatban; a fönti invitálást olvasva azt kell gondolnunk, Dézsi távolmaradását is Szabó Ervin megbetegedésével hozhatjuk kapcsolatba.

3. E két Kolozsvárra küldött Szabó-levél fölveti Szabó Ervin kolozsvári (lehetséges) kapcsolatainak a felkutatását. Annál is inkább, mert 1918. februárjában az *Új Erdély* akkori szerkesztőjének, Szentimrei Jenőnek is írt egy fontos levelet, a levél *Egy levél* címen az *Új Erdély* 1918. február 23-i számában napvilágot is látott.

LENGYEL ANDRÁS

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura” egyes kiadásainak problémái. A *Nomenclatura*, ez a Pesti Gábor által magyar értelmezéssel ellátott szójegyzék, az alapul szolgáló latin mellett olasz, francia, cseh, magyar és német nyelven tartalmazza két csoportban 55, ill. 9 fogalomkör mintegy kétezer szavát. Első kiadása 1538-ban jelent meg a bécsi Singriener nyomdában.¹ Harminc év múltán, 1568-ban az ugyancsak bécsi Stainhofer-féle műhelyben készült el e mű utolsó, ismert kiadása.² Azonban a kettő között napvilágot látott több, szintén bécsi kiadás mind a szakirodalomban, mind a sajnós csak igen kevés fennmaradt példányban meglehetősen zavaros képet mutat. Az alábbiakban egyrészt az eddigi ismeretek és vélelmek összefoglalására, másrészt az ellentmondások feloldására történik kísérlet.

Szabó Károly az említett 1538. és 1568. évi kiadások³ közötti időből a *Nomenclatura* két további, a bécsi Singriener műhelyben készült megjelentetéséről adott hírt: 1550-ből⁴ és 1561-ből.⁵ Ismeretei mindkét esetben az OSZK-ban őrzött egyetlen példányra támaszkodtak. 1937-ben Schlauch Lőrinc könyvtárából előkerült e műnek egy elején és végén egyaránt hiányos példánya (ma az OSZK-ban), amely nem egyezett az addig ismert egyetlen kiadással sem. Kornfeld Móríc könyvtárában azonban — anélkül, hogy publikálták volna — őriztek (feltehetően ebből a kiadásból) egy teljes példányt is, amely az 1554. évszámot viselte.⁶ Végül a közelmúltban egy bécsi magángyűjteményben (Michael Krieg) sikerült fellelni egy 1568-ban Philipp Pidninger részére készült kiadást is.⁷

Az RMNy első kötetének megírása során sok gondot okoztak a most felsorolt nyomtatványok, mert ezek ismert példányai többségükben nyomdászatiilag nem mutattak egységes képet: különböző kiadásokból összeállítottaknak tűntek. A beható vizsgálat során akkor a következő megállapításra jutottam. Az OSZK-nak Szabó Károly által ismertetett és a fentiekben említett két példánya⁸ lényegében megegyezik egymással. A megjelenés időpontjában mutatkozó eltérés részben onnan származik, hogy az akkor ismert egyetlen, eredeti címlapon levő évszám utolsó számjegyét vakarással módosították.

¹ RMNy 21.

² RMNy 241.

³ RMK I 9 és RMK I 64.

⁴ RMK I 21.

⁵ RMK I 45.

⁶ RMNy 103. — A Kornfeld-féle példány eredetire vonatkozólag kézírásos bejegyzés olvasható a RMK I. kötetének abban a példányában, amely egykor Wurga Lajos († 1890) református teológiai tanár könyvtárába tartozott. Ezt 1936. február 17-én vásárolta meg az OSZK Szórádi F.-tól. (Ma ezt a példányt a Gyarapítási Osztály segédkönyvtárában őrzik.) Eszerint Kornfeld az 1554. évi kiadást 1921-ben vette a bécsi Gilhofer és Ranschburg cégtől.

⁷ RMNy 240A

⁸ RMK I 21 és 45.

Feltételezésem szerint ez eredetileg nyolcas volt, amelynek alsó körét eltávolítva most nullát mutat.⁹ Ezt eredetinek tekintve vette fel e példány alapján Szabó Károly bibliográfiájába az 1550. évi kiadást.¹⁰ A másik OSZK-példány címlapja hiányzik, a kéziratos pótláson az évszámot, amelynek eredeti alakja ma már nem ismerhető fel, utólag 1561-re változtatták. Ez az esztendő olvasható a kolofonban, amelynek alapján regisztrálta azután Szabó Károly.¹¹ Az 1550-re módosított címlapú példány záró sorában viszont az évszám utolsó két számjegyét vakarták ki, de ez különben nyomdai kivitel tekintetében teljesen megegyezik az 1561. esztendőben befejezett kiadással.

A fentiekől eltekintve tehát a lényegében azonos két példány első négy füzetében a latin szöveget fraktúrral, a további részben viszont antikvával szedték. Így az a kép alakult ki, hogy 1558-ban elkészült az első négy füzet, majd 1561-ben — részben más szedési sajátosságokkal — megjelentették a mű további részét. Az 1550. évi kiadást tehát törölni kellett a bibliográfiai nyilvántartásokból, hiszen ezt az évszámot tudatos módosítással, utólag mesterségesen hozták létre.

A legutóbbi időben azután a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárában előkerült a Pesti-féle *Nomenclatura* egy újabb példánya, amelynek címlapján az 1559. évszám olvasható.¹² A címlap szedése pontosan megegyezik az OSZK-nak fentiekben említett és 1550. évszámra átalakított példányában láthatóval. Ennek alapján a korábban vélelmezett 1558. évszámot el kellett ejteni, mert a vakarás a feltételezettnél is egyszerűbben történt: az utolsó számjegy rövid alsó szárát távolították el: így lett a kilencesből nulla.

Újra átvizsgálva az OSZK 1554. évinek tartott, továbbá az elején 1559-ben és a végén 1561-ben készült két példányát, valamint az említett bécsi magángyűjtemény és a Matica Slovenská példányait, megállapítható volt, hogy ez az általunk eddig ismert öt példány négy különböző időben készült kiadásból származik. Ezek a következők:

1554 RMNY 103 — A teljes kiadvány ($A^4 - Z^4$, $a^4 - e^{4f^3}$) sorhú utánnomása az 1538. évinek.

Példányok: OSZK RMK. I. 32d: $B^4 - Z^4$, $a^4 - e^4$

OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: H^4

Matica Slovenská: $E^4 - Z^4$, $a^4 b^4 c_{1-2}$

Tehát eddig még nem került elő az első (A^4) és az utolsó (f^{3+1}) füzet.

1559 RMNy — Feltehetően csak az első négy füzet ($A^4 - D^4$) készülhetett ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példány további része más kiadás(ok)ból származik. Sorhú utánnomata az 1538. és az 1554. évi kiadásoknak, azonban mindhárom végig egymástól eltérő, új szedésről tanúskodik. Így pl. a B₁a lap első hasábjában a cseh nyelvű szövegben a hivatkozott első négy fejezetszám után tett, ill. nem tett pontok alapján a három kiadás a következőkben különbözik egymástól: 1538: 18 — 50 — 21. — 5; 1554: 18 — 50 — 21 — 5; 1559: 18 — 50. — 21 — 5.

Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: $A^4 - D^4$ (Az évszám a címlapon vakarás útján változtatva.)

OSZK RMK. I. 45. 2. pld.: $A_2 - B^4 - D^4$ (Az eredeti címlap kézírással pótolva.)

Matica Slovenská: $A^4 - D^4$

1561 RMNy 166 — Feltehetően csak az első négy füzetet követő rész (vagyis $E^4 - Z^4$, $a^4 - e^{4f^3}$) készült ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példányában az ezt megelőző rész más kiadásból származik. A latin szöveg ebben — a korábbiaktól eltérően — antikva betűtípussal készült.

⁹ RMNy 166.

¹⁰ RMK I 21.

¹¹ RMK I 45.

¹² Erre Dr. Jozef Telgarsky volt szíves felhívni figyelmemet, akinek köszönhetem az egész példányról készült xeroxmásolat megküldését is.

Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld. $E^4 - G^4, I^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

OSZK RMK. I. 45. 2. pld. $E^4 - F^4, M^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

Michael Krieg: $E^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

1568 RMNy 240A — E Pidninger-féle kiadvány is feltehetően csak az első négy füzetből áll ($A^4 - D^4$), mert az egyetlen ismert példány ezt követően más kiadásból való. A latin szöveg itt is antikvával készült.

Példány: Michael Krieg: $A^4 - D^4$

A fentiekből kiviláglik, hogy a megvizsgált öt példány közül csak egy (OSZK RMK. I. 32d) származik egyetlen kiadásból (1554. évi), az összes többit kettőből, ill. háromból állították össze. Az OSZK RMK. I. 45. 1. példány) eleje 1559-ből, vége 1561-ből, míg a „H” jelű füzet 1554-ből származik. Az OSZK RMK. I. 45. 2. példány eleje 1559-ben, a vége 1561-ben készült. A Matica Slovenská példányának eleje 1559-ből, a vége 1554-ből való. Michael Krieg példányában az első négy füzetet 1568-ban, a többit 1561-ben állították elő.

Megfigyelhető tehát, hogy a változás a különböző időpontokban nyomtatott részek között mindig a negyedik és ötödik füzet között áll be. Ennek feltehető oka az, hogy 1559-ben valószínűleg csak az első négy füzet készült el. Ehhez az új kiadványhoz azután hozzákötötték más kiadásból a többi füzetet. Lehetséges, hogy a *Nomenclatura* elejét azért szedték 1559-ben újra, mert az előző, 1554. évből e rész már elfogyott, de a többi füzetből még volt. (Ezt látszik bizonyítani a Matica Slovenská példánya.) Azonban az sem zárható ki, hogy új kiadás megjelentetését tervezték, de a szedés munkája — ma már ismeretlen körülmények miatt — a „D”-jelű füzetet követően megakadt, és azt csak 1561-ben folytatták, ill. fejezték be. (Mintha ezt igazolná az OSZK két RMK. I. 45. jelzetű példánya.)

Lehetséges azonban e két hipotézis kombinációja is, amely magyarázatot adna valamennyi ismert példány összetételére. Eszerint az 1554. évi kiadás első négy íve — vagy már az eredetileg is alacsonyabb példányszámban történt nyomtatás, vagy valami utólagos károsodás következtében — 1559-ben már nem állott az ifjabb Singriener rendelkezésére, ezért ezt a 16 levelet újraszedték, majd kinyomtatták az 1554. évi maradványnál nagyobb példányszámban. Ilyen módon forgalomba tudták hozni az említett teljes maradványt. (Ilyen lehet a Matica Slovenská példánya.) 1561-re az 1554. évi kiadás maradványa már teljesen elfogyott, de az 1559-ben készült első füzetek még nagyobb példányszámban rendelkezésre állottak. Ezért a „D”-jelű füzetet követő részt — a kiadvány végéig — szedték most újra, és nyomtatták ki. (Ekkor és ilyen párosításban jöhetett létre eredetileg az OSZK két példánya.) Az 1562-ben megszűnt Singriener-műhelyben ez alkalommal a *Nomenclatura* 1561-ben készült második, nagyobbik feléből maradhattak példányok, amelyek forgalomba hozatalát 1568-ban Pidninger az első négy füzetnek újraszedésével és kinyomtatásával oldotta meg. (E vállalkozás terméke lehet a Krieg-féle példány.)

A fentiek alapján bizonyos módosításokat, ill. kiegészítéseket kell tenni a RMNy-hez képest:

1. Törölendő a 144. és 145. tétel közötti és a tévesen 1558. évinek gyanított kiadásra történő hivatkozás.

2. Új tétel: S 151A

PESTI Gábor [transl.]: *Nomenclatura sex lingvarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae... per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Vocabular sechsserlay Sprache(n)...* Wien(n) 1559 Singriener [jun.].

$A^4 - D^4 = [16]$ fol. — 8°

3. Módosul a 166. tétel: az impresszumba az eddigi 1558 helyére 1559 kerül.

4. Módosul a 240A tétel: Az impresszum új szövege így hangzik: Wienn 1568 [1561] Pidninger [Singriener jun.].

Visszatérve az OSZK RMK I 45 jelzetű 1. példányára, érdemes szemügyre venni, hogy vajon mi lehetett az indítéka az évszámok manipulálásának. Amint erről a fentiekben már szó esett, az említett kötet címlapján az eredetileg 1559. évszámot az utolsó számjegy szarának eltávolításával 1550-re változtatták, míg ugyanebben a példányban a záró sorban állott 1561. évszám utolsó két számjegyét kivakarták. Aligha tévedünk, ha a fenti változtatás célját abban keressük, hogy az amúgy is ritka kiadás még érdekesebbnek és — ami ugyancsak módfelett valószínű ezzel párhuzamosan — egyben értékeesebbnek tűnjék. Soha sem létezett kiadási év létrehozásával biztos unikumot lehet teremteni.

Az OSZK mindkét RMK I 45 jelzetű példánya az alapító Széchényi Ferenc által adományozott kötetekben használt bélyegzőt viseli. Az ő eredeti könyvtárában a Pesti-féle *Nomenclaturá*-nak sem az „1550”-es, sem az 1561. évi kiadása nem volt meg.¹³ Miután ő egészen az 1820-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan adományozott magyar vonatkozású dokumentumokat az általa alapított gyűjteménynek, feltehető, hogy a két vizsgált példány is ilyen módon jutott az OSZK-ba. Erre a 19. század első két évtizede jön számításba. Talán nem helytelen az a következtetés, hogy előbb a címlap nélküli és 1561. évszámot viselő, mai 2. példány került ide. Ezután ugyanebből a kiadásból egy további példány megvásárlása esetén a ma már sajnos ismeretlen eladó aligha számíthatott komolyabb érdeklődésre, mégha ez alkalommal a címlap is megvolt. Viszont az azon látható évszámnak ügyetlennek nem is nevezhető módosítása révén létrehozott „unikum” megszerzése érdekében Széchényi nyilván nem zárkózott el jelentősebb anyagi áldozattól sem.

Régi, magyar nyelvű nyomtatványoknál ilyen manipulálás az évszámmal nem egyedülálló jelenség. Így Ozorai Imre *Az Christusról* szóló munkájának második kiadása egyik példányában, amelyet ma az MTA Könyvtára őriz,¹⁴ a kötet végén található címer mellé „1535” évszámot „pótolt” feltehetően annak felfedezője, az ilyen történelmi dokumentumok hamisításától nem visszariadó Kemény József.¹⁵

De nem csupán az évszám megváltoztatása, ill. utólagos rábiggyesztése nyújtott lehetőséget egy-egy érdekesebb kiadvány értékének növelésére. Így a *Tükör* című és 1627-ben írt asszonycsúfoló ének korábban ismert példányában csak az első füzet maradt fenn. Hogy ennek az irodalomtörténeti szempontból jelentős dokumentumnak értékét növeljék, az utolsó meglevő lap alján állt őrszót kikapták és a „Vége” szót írták rá kézzel. Így mint teljes és nem csonka kiadványként került regisztrálásra ez az 1733-ban nyomtatott unikum az OSZK-ban, ill. Petrik Géza bibliográfiájában.¹⁶ A vers csonka voltát ugyan felismerte, de a példánnyal történt ügyeskedést nem, az így hiányos szöveget közreadó „RMKT XVII. század” sorozat 8. kötete.¹⁷

Míndezek alapján levonható tehát az a következtetés, hogy nem csupán a hazai középkori oklevelek kapcsán történt — különösen a múlt század első felében — nem kevés hamisítás, hanem a régi, elsősorban magyar nyelvű nyomtatványoknál is. Ez a szempont tehát nem maradhat figyelmen kívül az ilyen jellegű kiadványokkal kapcsolatban felmerülő problémák megoldásának megkísérelésénél sem.

BORSA GEDEON

¹³ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Pars 1—2. et Supplementum I et Index. Supplementum II. et Index. Sopron—Pesth—Poson 1799—1807.*

¹⁴ Jelzet: RMIr 8° 2.

¹⁵ *Magyar Könyvszemle* 1976. 165—169. l.

¹⁶ *Magyarország bibliographiája 1712—1860. III.* Bp. 1891, 702. l. — A példány ma a Kisnyomtatványtár ún. Ponyva-gyűjteményében található.

¹⁷ Bp. 1976, 588. l.

Egy magyar verseket tartalmazó casseli nyomtatvány 1638-ból. A Német Szövetségi Köztársaságban tett tanulmányútján Varjas Béla a marburgi egyetem könyvtárában egy Casselben 1638-ban folio alakban nyomtatott terjedelmes kiadványt talált

Monumentum Sepulcrale ad Illustrissimi Celsissimique Principis ac Domini, Domini Mauriti Hassiae Landgravy, Comiti Cattimolibocorum Deciorum Zigenhainiae et Niddae, etc. Principis Deo cum primis atque Imperio Romano fidelissimi, ut et pietatis, Quae secundum Deum est, Assertoris Constantissimi, ac vindicis libertatis Germaniae acerrimi, Memoriam Gloriam Sempiternam Erectum

címmel. A díszesen kivitelezett könyvnek érdekes magyarországi vonatkozása van. A 241–250. lapokat magában foglaló VII. fejezete az *Epicedia Transilvanorum* címet viseli, és 7 latin, 2 magyar, 1 spanyol nyelvű verset tartalmaz Erdélyben élő személyek tollából. Varjas Béla felfedezése így a Régi Magyar Könyvtár állományát gazdagítja egy eddig számon nem tartott kiadvánnyal.

Nincs terünk arra, hogy Móríc hesseni tartománygróf személyével, magyar kapcsolataival foglalkozzunk. Nevével sokszor találkozunk Szenci Molnár Albert naplójában (*Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiad. és bev. Dézsi Lajos. Bp. 1898.), elég bőven beszél róla Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert* (Bp. 1897.) c. monográfiájában. (Vö. Rehm, Franz: *Geschichte der beiden Hessen*. Marburg und Leipzig. 1846. 1–2 Bd.

Hesseni Móríc családjában elevenen élt az anyai ágon Árpádházi Szent Erzsébettől való származás hagyománya. Ezért is taníttatták gyermekkorában a magyar nyelvre, s Móríc, ha magyarokkal találkozott, azokhoz magyarul is beszélt, és számos magyar deákot támogatott külföldi tanulmányaiban. Szenci Molnár Albert, aki 1607-ben Herbornban kinyomtatott *Psalteriumát* IV. Frigyes pfalzi választófejedelmen kívül neki ajánlotta, a *Szent Biblia* 1608-i hanai kiadásának ajánlásában így emlékezik erről:

„... mivelhogy ennyi ekes nyelveknek tudása után, ez nyelvetis, megemlekezven anyai nemzetedről, meg akartad tanulni, engemetis ki ez nyelvnek nem utolsó ekesgetője vagyoc (távol legyen az kerkedeg) szokot kegyessegednek raytam élébnuytásával meltoztass.

Az én szerelmes földemi baratimatis, Varadi Gergelt, Szepsi Mihalt, Foktői Mihalt, Debreceni Istvant, Keserői Janost, Szikszai Istvant, Beszerményi Petert, kie velem együt, ez Te Felseged hires Academiajában az tanuságnac előviteliben munkálkodnj; örülne, Felseges kegyelmeddel és kegyes kedvednek környülvételivel meltoztassad.’’

A tartománygróf bizta meg Szencit, hogy egy magyar grammaticát írjon. Ennek ajánlólevele 1609. jún. 17-éről kelteztve az ifjú Móríc herceghez szól ugyan, aki ekkor a marburgi egyetem rektora volt, a nyelvtankönyvért azonban Szenci az apától kapott szép summa pénzt.

Szenci Molnár Albertnek és a magyarországi tanulóknak pártfogója IV. (Bölcs) Vilmos fiaként 1573-ban látta meg a napvilágot. 1593-ban családi örökségként szállott rá a hajdani Hessen tartomány negyedrésze, majd miután két nagybátyja utód nélkül halt meg, 1604-ben az előbbinél jóval nagyobb Hessen – Cassel őrgrófja lett. Hessen fénykora uralkodásának idejére esik. A tudományok, művészetek, irodalom, iskolák pártolásán kívül maga is folytatott írói tevékenységet. A harmincéves háború azonban elérte az ő országát is, mely sokat szenvedett a császári katonaságtól. 1627-ben fia, V. Vilmos javára leköszönt a trónról. 1632-ben halt meg.

A *Monumentum Sepulcrale* 1638-ban jelent meg. A halálára írt versek, melyekben az erdélyiek a „század fénikszét” siratják, az alábbi alcím: „Phoenicem svi Secvli Mauritium Hass[iensem] Landgravium, etc. Principem supra Principes, Supremo hoc honore afficit

Illustris Scholae Bethleno-Rakociana, quae est Albae-Juliae Transilvanorum, 27. Sextilis, Anno 1634." tanúbizonyosága szerint 1634-ben keletkeztek.

A gyulafehérvári skóla három német származású professzora: Johannes Henricus Alstedius, Philippus Ludovicus Piscator, Johannes Henricus Bisterfeldius, továbbá a szintén idegen származású Judex György, a fejedelmi udvar orvosdoktora, Szigeti Ferenc a gyulafehérvári Kollégium igazgatója és a magát „Franciscus Thesaurarius Pannonius C. P.” szignatúrával megjelölő személy írt a kiadványhoz latin nyelvű epicediumot. A két utóbbi közül Szigeti Ferenc egy három versszakos magyar versben is elmélkedik mindenki közös sorsáról, a halálról. Thesaurus Ferenc pedig a 40 soros latin versét szólatatja meg hasonló terjedelmű magyar átültetésben. Benne Dacia nevében Bethlen Gábor, Németország nevében Mauritius halálát siratja, majd mindkét országot azzal biztatja, hogy az elhunytak helyében olyan két oszlop áll fenn, mely reményt kelt. Thesaurus Ferencről nem sikerült adatok nyomára bukkannunk. Szigeti Ferencről viszont tudjuk, hogy 1633-ban Baselben *Status Et Quaestiones Theologiae Contraversae Catholicos Inter Et Papistas De Sacramentis . . .* címmel disputációt nyomtatott ki (RMK III, 1491.). 1634-ben a fehérvári kollégiumot igazgatta, vagy az Akadémiához kirendelt mester volt. Ez a tisztség általában három évre terjedő megbízás volt. 1638-ban Désen prédikátorkodik. Hamarosán esperesi tisztelet is visel. Részt vesz az 1646. évi szatmári zsinaton.

A fentebb említett verseken kívül *Rhythmi Hispanici* címmel egy 24 soros terjedelmű verset találunk még a kiadványnak ebben a részében a következő záradékkal: „David Valerius Hispanus, nuper admodum ex Judaeo factus Christianus, et paulo post ab Illustrissimo Principe Transylvaniae, solenni disputatione Albae habita in Comitibus, publicus Philosophiae Professor constitutus.” (Róla bővebben ír Herepei János: *Valerius Dávidnak pataki professzorrá való kinevezése* címmel. (Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.—Szeged 1965. 499—501.)

A latin versek a műfaji követelményeknek megfelelően dicsérik Hesseni Móricot, gyászolják halálát. Bemutatóul alább közöljük Alsted verseit; a második azért is érdekes, mivel megemlékezik az őgróf magyar nyelvi tanulásáról is.

I.

Mauritium celebrent Cicerones, atque Marones,
Athanasi, et Platones.
Nam fuit in prorsa facundo Tullius ore,
Varias sonando linguas.
In vorsa fuit ipse Maro, praedivite vena
Carmen canendo tersum.
In regione sua sinceram religionem,
Athanasi instar acris,
Plantavit, fovit, defendit, non sine damno
Et persecutione.
Ingenio fuit ipse Plato, sophos omne tenendo,
Sed practice tenendo.
Hunc igitur plangant Cicerones, atque Marones,
Athanasi, et Platones.

II.

Hungare quid cessas magno persolvere justa
Mauritio? clari qui fulsit sideris instar
In patria, et longe radiorum verbera sparsit
In varias oras, Eoas Hesperiasque.

En ex innumeris unum tibi profero testem,
Grammaticam Hungaricam, quam procurando benigne
Instar revera permagnum, testibus aequis,
Attulit; et linguam hanc discendo, e mille vel unus
Quod vix praestiterit, magno te affecit honore,
Hungare, quid cessas ergo persolvere grates?

VARGA IMRE

FIGYELŐ

A Magyar Könyvszemle jubileuma. Folyóiratunk megindulásának századik évfordulója alkalmából, 1976. november 17-én az Akadémiai Kiadó és a *Magyar Könyvszemle* Szerkesztő Bizottsága sajtótájékoztatót tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Bernát Györgynek, az Akadémiai Kiadó igazgatójának megnyitó szavai után, Mátrai László akadémikus, a Szerkesztő Bizottság elnöke méltatta a folyóirat szerepét és jelentőségét az elmúlt évszázad hazai tudománytörténetében, és ismertette a *Magyar Könyvszemle* előtt álló feladatokat.

Napilapjaink és szakfolyóirataink szép számmal megjelent képviselői a tájékoztató után kérdéseket intéztek az előadókhoz és a Szerkesztő Bizottság tagjaihoz. A lapok a következő napokban — részben a sajtótájékoztató nyomán, részben attól függetlenül — behatóan foglalkoztak a jubileummal.

A *Népszabadság* Mátrai László tájékoztatásából kiemelte azt a megállapítást, hogy a folyóirat társadalmi és kulturális szerepe a jövőben növekedni fog, mert növekszik az olvasási igény és mert meg kell teremteni a könyvtári kutatómunka még jobb feltételeit. „A szakfolyóirat művelődéstörténeti és tudománytörténeti feladatai mindinkább kiépülnek a szűkebb olvasótábor köréből és a szocialista kultúra társadalmi tennivalói között kapnak helyet.”

A folyóiratnak a szerkesztők által vázolt további programjával kapcsolatban azt írja a lap, hogy a szerkesztők igyekezni fognak a könyvtárosok és más tudományos műhelyek szélesebb köréhez — általuk az olvasók szélesebb rétegeihez — eljutni. Tanulmányokat, cikkeket közölnek a jövőben is az értékes régi magán- és közgyűjtemények, valamint az egyházi könyvtárak anyagának tudományos feldolgozásáról, megóvásáról és közreműködnek, többek között, sajtótörténeti összefoglalások kiadásának előkészítésében.¹

A *Magyar Hírlap* a sajtófogadásról írt tudósításában méltatta a tájékoztatónak — „ellentétben a mostanában igen megerősödött jubileumi megemlékezések gyakran hivatkozott prezentálásával” — a szoliditását, mert a résztvevők ezúttal ajándékkal a legbecesebb ajándékot kapták: a folyóirat jubileumi számát.” Magával a *Magyar Könyvszemlével* kapcsolatban is azt a „szolid és megbízható” hangot emelte ki, amit Mátrai László szintén a lap egyik legnagyobb erényének tartott.

Rámutatott a *Magyar Hírlap* tudósítója arra is, hogy a jubileumát ünneplő folyóirat címe is szerény és — egy kicsit félre is vezető. „Mert nem főleg — és nem elsősorban — könyvszemlét, könyvismertetéseket közöl a folyóirat, hanem nagyobb, kisebb terjedelmű tanulmányokat a könyv és a sajtó területéről, a bibliográfia, a dokumentáció kérdéseiről.”²

¹ *Népszabadság* 1976. nov. 18. 9.

² *Magyar Hírlap* 1976. nov. 18. 6.

A *Magyar Nemzet* tudósítását a következő megállapítással vezette be: „A folyóiratok életét nem lehet az emberi élet hosszával mérni, száz esztendő azonban egy folyóirat történetében is tiszteletre méltó idő, ünnepélyes évforduló. Különösen akkor, ha céljával, hivatásával, jelentőségével a centenáriumi évében is elevenen, frissen él.”

Mátrai László tájékoztatójából azt emelte ki a lap, hogy a száz éve érvényes cél — szolgálni a könyvet, az olvasást és a műveltséget — alapvetően ma sem változott meg, csupán elemeiben, hiszen a társadalmi fejlődés nyilvánvaló tartalmi és módszertani változásokat követelt. A *Könyvszemle* az írott értékek felkutatásával és számbavételével ma valamiféle „könyvtári műemlékvédelem” szerepét tölti be, de számtalan más szempontot is szem előtt tart.³

Az *Esti Hírlap* — hírt adván a sajtótájékoztatóról — Pálffy Judit beszélgetését közölte Havasi Zoltán társszerkesztővel, aki a feltett kérdésekre adott válaszában többek között azt hangsúlyozta, hogy folyóiratunk világviszonylatban is a legrégebbi ilyen típusú szakfolyóiratok közé tartozik; továbbá kiemelte még a *Könyvszemle* kutatás-szervező szerepét.⁴

Lapjaink egy része, a későbbiek folyamán ismételten méltatta a száz esztendőös folyóiratot. Így a *Magyar Hírlap* 1976. november 21-i számában Bóday Pál kéthasábos cikkben foglalkozik a jubiláló *Könyvszemlé*vel. Közli a legelső szám címlapjának képét, a korábbinál részletesebben foglalkozik a sajtótájékoztatóval és annak hangulatával. Felvázolja cikkében a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek légkörét és törekvéseit, amelyekből a folyóirat megszületett. Írását Mátrai László optimista véleményét idézve fejezi be: „Aligha vonható kétségbe, hogy lapunk társadalmi, kulturális szerepe az újabb száz esztendőn át növekedni fog: nem az elméleti divatok mondatják ezt, hiszen ezek jönnek és mennek, hanem a társadalom fejlődésének máris világosan megfigyelhető tendenciái.” Ehhez a cikkíró még hozzáfűzi: „Amely tendenciák erősödését, érvényesülését a második évszázadba lépő Magyar Könyvszemle is elősegítette.”⁵

A *Magyar Nemzet* szintén visszatért folyóiratunk jubileumára. Az 1976. december 3-i számában Végh Ferenc *A Magyar Könyvszemle egy százada* címmel foglalkozik a száz év előtt meginduló lappal. Rámutat arra, hogy a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a Magyar Tudományos Akadémia számos fontos szakfolyóirat — köztük a *Magyar Könyvszemle* — létrejöttét is támogatta. Az 1947–1955 közötti szünetelés eredményezte, hogy a százéves lap még nem tart a 100. évfolyamnál. Kiemeli Kőhalmi Bélának, a *Magyar Könyvszemle* egykori főszerkesztőjének az érdemeit abban, hogy a folyóirat újraéledhetett. Ő már akkor hangsúlyozta az interdiszciplinaritásnak a ma már általánosan felismert, nagy jelentőségét, amely a pontos, megbízható adatszolgáltatások révén teremti meg a szellemi és kulturális jelenségek történeti elemzésének lehetőségeit. Hivatkozik a szerző a közelmúltban megindult, vagy a közeljövőben induló marxista történeti összefoglalásokra, szintézisekre, amelyek „gazdagon merítenek a Magyar Könyvszemle hasábjain megjelent hosszabb rövidebb közleményekből. A magyar művelődéstörténet nemcsak régi évszázadokból eredő forrásanyagának feltárásában vannak hervadhatatlan érdemei a folyóiratnak, hanem a legújabb kori történet könyv-, könyvtár- és sajtótörténetének feldolgozásában is.” Befejezésül a folyóirat színvonalával kapcsolatban ezt írja a cikkíró: „A Magyar Könyvszemle — ezt tanúsítják a 92 évfolyam polcokon sorakozó kötetei — mindig tudományos igényességgel igyekezett betölteni hivatását, ez a töretlen igényesség a biztosíték arra, hogy a jelentkező új követelményeknek is megfeleljen.”⁶

³ *Magyar Nemzet* 1976. nov. 18. 4.

⁴ *Esti Hírlap* 1976. nov. 17. 2.

⁵ BÓDAY Pál: *Egy százéves orgánium*. Magyar Hírlap 1976. nov. 21. 9.

⁶ VÉGH Ferenc: *A Magyar Könyvszemle egy évszázada*. Magyar Nemzet 1976. dec. 3. 8.

A napilapokon kívül szakfolyóirataink is megemlékeztek a centenáriumról. A *Könyvtáros*, a sajtófogadásról hírt adva, kiemelte a tájékoztatóból, hogy a *Magyar Könyvszemle* mintegy 1200 példányban jelenik meg, ennek kb. fele kerül hazai terjesztésre, másik felének nagyrésze pedig, az információ szerint, külföldre.⁷ A jubileum alkalmából egyébként a *Könyvtáros*, három számon keresztül, folytatásokban közölte Fülöp Géza tanulmányát, amely a *Könyvszemle* száz esztendejének történetét vázolja fel.⁸ A *Magyar Sajtóban*, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének folyóiratában B. Juhász Erzsébet emlékezett meg az aránylag ritka jubileumról.⁹

Az írott sajtón kívül, a Magyar Rádióban is foglalkoztak folyóiratunk centenáriumával. 1976 novemberében, a Rádió irodalmi „folyóiratá”-ban, a Gondolatban Korpási János emlékezett a világ egyik legrégebb könyvtörténeti folyóiratára. 1976. november 17-én pedig, Rapcsányi László interjúját közvetítette a Rádió Mátrai Lászlóval. Szerkesztő Bizottságunk elnöke a hallgatók széles körei számára is vázolta a *Magyar Könyvszemle* szerepét és időszerűségét.

(k. gy.)

Rövid megjegyzés a nemzetközileg legrégebb könyvtörténeti folyóiratokról. A *Magyar Könyvszemle* századik évfordulóján látott napvilágot Havasi Zoltán cikke e folyóirat megindulásának történetéről (1976. 3–14. l.). Ebben olvasható Fülöp Géza kéziratából az az idézet, amely a könyvtári kutatásokat közlő legrégebbi orgánumokról szól. Ezek szerint a *Serapeum*, *Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft*, *Handschriftenkunde und ältere Litteratur* és az *Anzeiger für Litteratur der Bibliothekswissenschaft* időben jóval megelőzte a *Magyar Könyvszemlét*. Öt évvel járt még előtte e téren a spanyol *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, míg az amerikai *The Library Journal* ugyancsak 1876-ban indult (1976. 8. l.).

E fenti közlés — Havasi cikke célkitűzésének megfelelően — nagyon jól rögzíti a *Magyar Könyvszemle* kezdetének helyét a nemzetközi szakirodalomban. Ha azonban összevetjük az említett folyóiratok későbbi sorsát, úgy további, eddig nem közismert, de talán nem is érdektelen tények állapíthatók meg, amelyek lehetőséget nyújtanak a *Magyar Könyvszemle* „patinájának” megítéléséhez.

Mindkét német folyóirat 1840-ben indult, de a lipcsei *Serapeum* a 31. évfolyammal 1870-ben megszűnt, míg a Drezdában, ill. Lipcsében kiadott *Anzeiger* is — *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* címváltozással — összesen csak 47 évfolyamot ért meg az 1886. esztendővel bezárólag. A madridi *Revista* — akárcsak a *Magyar Könyvszemle* — több megszakítást élt meg az 1871-ben történt megindulása óta. Már 1878-ban bekövetkezett ezek közül az első, majd után 1883-ban csak egyetlen évre jelent meg, 1897-től 1931-ig élt a harmadik folyam, míg 1947-től folyamatosan a negyedik. A New York-i *The Library Journal* 1876. év szeptemberében indult, és a mai napig töretlenül adják ki.

A fentieket értékelve megállapítható, hogy az említett két német folyóirat még a múlt században megszűnt, az amerikai kiadványt pedig az 1876. március elsején indult *Magyar Könyvszemle* időben félévvel megelőzte. Az 1871-ben először kiadott *Revista* egyrészt — amint ezt már Fülöp Géza is kiemelte — nem csupán a könyvtárügy, de egyben a levéltárak és a múzeumok szaklapja is, másrészt amíg a *Magyar Könyvszemle* 1976-ban a 92., addig a *Revista* ugyanakkor csak a 79. évfolyamába lépett.

⁷ *Könyvtáros* 1977. 1. sz.

⁸ FÜLÖP Géza: *Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle*. *Könyvtáros* 1976. 12. sz., 1977. 1–2. sz.

⁹ *Magyar Sajtó* 1977. 1. sz.

Osszefoglalva tehát megállapítható, hogy a *Magyar Könyvszemle* időrendben nemzetközileg a második legrégebb, ma is megjelenő könyvtörténeti folyóirat, amely évfolyamainak számával az első meg is előzi. Ha pedig a sorrendet kizárólag a könyvtári dokumentumokkal foglalkozó orgánumokra szűkítjük, akkor az egész világon a legrégebb.

BORSA GEDEON

A debreceni KLTE Könyvtárának évkönyve.* Jubileumi kötetéhez érkezett, tizedik alkalommal látott napvilágot 1975-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának *Könyv és könyvtár* címen megjelenő évkönyve. Az 1976-os évszámmal jelölt X. kötet méltó folytatója az előzőeknek, s meggyőző dokumentuma annak az elmélyült, gazdag és sokrétű könyvtári munkának és tudományos tevékenységnek, amely második nemzeti könyvtárunkban szinte a felszabadulás óta intenzíven folyik. Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a modern tudományos könyvtárban dolgozó vezető munkatársaknak a könyvtári munkában elméletileg képzett és gyakorlatilag sokoldalúan jártas s egyben valamely tudományágban önálló alkotó tevékenység végzésére is képes személyeknek kell lenniök. A tudományos könyvtár napjainkban csak ilyen személyi feltételek biztosítása révén teljesítheti megfelelő színvonalon a ráháruló sokrétű könyvtári és információs feladatok ellátását, s vezető munkatársai csak e kettős (könyvtári és szaktudományi) képzettség, illetve ismeretanyag birtokában lehetnek irányítói, illetve méltó partnerei a könyvtári szolgáltatásokat igénylő olvasóknak, kutatóknak. A könyvtári és tudományos feladatok a mindennapi munka során nem válnak el (de nem is választhatók el) élesen egymástól, sőt szervesen egybefonódnak: a könyvtári munkák jórészenek színvonalas elvégzése — eltekintve persze a mindennapos rutin-feladatokról — tudományos ismereteket követel meg, ugyanakkor a felsőszintű mindennapi könyvtárosi és tudományos tájékoztató tevékenység kellő szaktudományi képzettséget igényel. Ez az összefonódás különösen megnyilvánul egy olyan sokoldalú és komplex feladatok ellátására hivatott intézmény munkájában, mint amilyen a debreceni egyetem könyvtára, amely egyetemi könyvtári funkciójából adódóan a felsőoktatás és az egyetem keretében — valamint részben Debrecenben az egyetemen kívül is — folyó tudományos kutatás bázisa, mint második nemzeti könyvtárra pedig hungarica-gyűjtő, megőrző, s közreadó, valamint központi könyvtárügyi feladatok is hárulnak, s végül Kelet-Magyarország legfontosabb tudományos könyvtáraként a Tiszántúl és Debrecen vonatkozásában regionális könyvtári teendőket (köztük koordináló jellegűeket) is el kell látnia.

A könyvtár korábban megjelent évkönyvei, de a jelen kötetben közzétett írások is meggyőzően tanúsítják, hogy a debreceni egyetemi könyvtár munkatársai az előzőkben körvonalazott sokrétű és összetett feladatok teljesítésére alaposan felkészültek és munkájukat színvonalasan végzik. A közreadott tanulmányok, közlemények, recenziók és beszámolók tárgykörüket tekintve változatosak, tematikailag számos tudományterületet, ismeretágot érintenek. Könyvtárelméleti, könyvtárszervezési (Csüry István: *Egyesleges mennyiségi mutatók lehetőségéről az egyetemi könyvtárak tervezésében, működésük értékelésében*), valamely könyvtári munkafolyamatra vonatkozó (Némedi Lajosné: *Die Klassifikationspraxis der UB Debrecen. Allgemeine Literaturwissenschaft. Deutsche Philologie.*), klasszika-filológiai, filológiai (B. Angyal Katalin: *Peregrinus in Vita Marci* (SHA) 13,1. A császári valláspolitikai és a dunai tartományok vallásossága kapcsolatának kér-

* *Könyv és könyvtár X. Debrecen, 1976.* (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. Szerk. Csüry István.) Debrecen, 1975. 245 l.

déseihez, Gombáné Lábos Olga: *A „négy birodalom” elméletének utókorához*), nyelvtudományi, néprajzi (A. Molnár Ferenc: *Reguly Antal egy finnországi levele*), irodalomtörténeti, irodalomszociológiai, közönségtörténeti (Némedi Lajosné: *A triviális irodalom kutatásáról*, Gombáné Lábos Olga: *Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok*, A. Molnár Ferenc: *Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom jogadattása Magyarországon” című könyvéhez*), művelődés-, könyv- és könyvtártörténeti tárgyúak (Lengyel Imre: *Váradi Szabó János [1783–1864]*. A munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon, Ojtozi Eszter: *A vilnai Újtestamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban*, Pálné Péter Judit: *Vikár Béla Kalevala-fordításának könyvészeti vonatkozásai a debreceni Egyetemi Könyvtár Vikár-gyűjteménye alapján*, Tóth Béla: *Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében*) egyaránt akadnak közöttük. Minden írás alapos tárgy- és anyagismeretről tanúskodó, jól megfogalmazott, tartalmilag gazdag szellemi alkotás, s valamennyi új adalékokkal, szempontokkal gyarapítja és gazdagítja azt az ismeretágot, amelybe tartozik, méltán kaphattak volna helyet szaktudományuk bármely (akár akadémiai) szakfolyóiratában. A helytörténeti vonatkozású tanulmányok, s a könyvtár állományának egy-egy részlegével vagy darabjával foglalkozó írások is olyan témaköröket dolgoznak fel, vagy érintenek, továbbá olyan megállapításokat tartalmaznak, amelyek általános érdekűvé avatják őket, eredményeikkel a különböző szaktudományok ismeretanyagát egyetemlegesen gazdagítják.

Hogy a kötet egészéről elmondottakat az egyes tanulmányok, közlemények egyenkénti számbavételével és elemzésével bizonyítsuk, arra e rövid ismertetés keretében sem helyünk, sem módunk nincsen, s nem is érezzük feladatunknak. (Néhány írás esetében persze kellő felkészültséggel és szakismeretekkel sem rendelkezünk ehhez.) Egy-két munkáról azonban, amelyek a könyv- és könyvtári kultúra, valamint a magyar művelődéstörténet érdeklődésünkhöz közelebb álló problémaköreit érintik, röviden külön szólnék. Első helyen Csüry István *Egységes mennyiségi mutatók lehetőségéről az egyetemi könyvtárak tervezésében, működésük értékelésében* című tanulmányát emeljük ki. Csüry a „könyvtári üzem” különböző problémáival, a könyvtárvezetés és a könyvtári üzemszervezés kérdéseivel már korábban is foglalkozott. Jelen írásában a külföldi és hazai szakirodalom, valamint a könyvtári gyakorlat elmélyült és sokoldalú elemzése révén egyrészt olyan munkanormák, másrészt olyan statisztika rendszer kidolgozásának a lehetőségére hívja fel a figyelmet, amelyet sürgetően megkívánnak „a gazdaságosabb belső szervezés szükségletei”, s amely feltétlenül szükséges „a felügyeleti és fenntartó tevékenység hatékony ellátásához is.” Bár — ahogy tanulmánya végén maga is írja — „alkalmazásra kész tervezési, működési mutatók kidolgozásáig” nem jut el, munkája meggyőzően igazolja, hogy a helyi sajátosságok, a különböző személyi és objektív tényezők szükségszerűen differenciáló hatásának figyelembevételével megvan a lehetőség a jövőbeli egységes megoldásokra. Csürynek a munkamódszere és elemzőkészsége — vizsgált tárgyának fontosságától függetlenül is — rendkívül figyelemre méltó. Könyvtárügyünk azon kevés vezető egyénisége közé tartozik, akik gyakorlati jellegű kérdéseket magas elvi szinten képesek vizsgálni: mindig a tapasztalatokból indul ki, innen jut el elméleti-megállapításokig, s mutat rá a megfogalmazott elvi igazságok olyan gyakorlati alkalmazhatóságára, amelynek révén a mindennapi tevékenység magasabb szintre emelhető.

Ugyancsak a fejlett elemzőkészséget és meggyőző elvi általánosítóképességet kell elsőként kiemelniük Némedi Lajosnének *A triviális irodalom kutatásáról* szóló irodalomtörténeti, irodalomszociológiai tárgyú, nagyon érdekes tanulmánya kapcsán. E témakör nem idegen Némediné számára, a *Könyv és könyvtár* IV. kötetében (Bp. 1964.) közreadott *A magyar nyelvű könyv a „deákitalanok” szolgálatában. 1711–1780* című munkájában már számos vonatkozásban hasonló problémákkal foglalkozott. Újabb dolgozatában nem elsődleges kutatási eredményeket dolgozott fel, hanem az 1960–70-es években

megjelent olyan német irodalomtörténeti és irodalomszociológiai munkákat vett számba, amelyek a német nyelvű triviális irodalom (a szórakoztató irodalom, ill. a teljes subliteratúra) kialakulásának körülményeivel és funkciójával különböző (pedagógiai-népművelő, irodalomtudományi, irodalomszociológiai) aspektusból foglalkoznak. Azért tartja fontosnak, hogy a magyar kutatók is felfigyeljenek e problémákra, mert a vizsgálódás központjában „két nagyon lényeges probléma áll: az irodalmi érték és értékelés és az irodalom társadalmi funkciójának a kérdése.” S az irodalom társadalmi funkciójának szociológiai jellegű vizsgálata, az olvasóközönség társadalmi összetételének, a közönség történeti alakulásának, ízlése fejlődésének számbavétele valóban egyik jelentékeny adóssága irodalomtudományunknak. Amíg a jelen időszakra, vagy legalább is a felszabadulás utáni közönségviszonyokra vonatkozólag számos „felmérés” történt, az elmúlt korok közönségtörténetének kutatása csak a legutóbbi években indult meg. Aktuális problémára hívja fel tehát a figyelmet Némedi Lajosné és tanulmányával hatékony segítséget is nyújt a hazai közönségtörténeti, irodalomszociológiai kutatásnak.

Az általános magyar művelődéstörténetnek két jelentékeny, hosszabb ideig Debrecenben élő személyiségről szóló egy-egy tanulmányra hívjuk fel még az évkönyv olvasóinak figyelmét: Lengyel Imre *Váradi Szabó János (1783–1864). A munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon* és Tóth Béla *Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében* című írására. Mindkét szerző – a publikált dokumentumokon túlmenően – forrásértékű kéziratot is feldolgozott munkájához. Lengyel Imre, bár Váradi Szabó Jánosnak nevelői tevékenységét és Pestalozzi oktatási-nevelési eszméinek hazai terjesztése és népszerűsítése érdekében kifejtett munkásságát helyezi vizsgálódása középpontjába, áttekinti teljes életpályáját, meglehetősen részletesen Debrecenben töltött éveit is (pl. salétrominspektori munkáját), s ugyancsak szól könyvtárról, amelytől 1963-ban külön dolgozatban elemzett. Tóth Béla a kiemelkedő kollégiumi professzorként s a híres kántus megalapítójaként közismert Maróthi György könyvtárosi tevékenységét ismerteti róla szóló közleményében, munkája során nem egy esetben helyesbíti az eddigi szakirodalom tévedéseit és ezzel lényegesen hozzájárul a kollégiumi könyvtár hiteles történetének megírásához.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül A. Molnár Ferenc közleményét *Hozzászólás Domokos Péter „A finn irodalom fogadtatása Magyarországon” című könyvéhez*. Molnár hozzászólása egy, a szerzővel szakismeretek tekintetében egyenrangú szakember recenziója. Olyan recenzió, amelyet koncepciozítása és filológiai pontossága révén a szakkritika mintájának tekinthetünk. Molnár Ferenc készséggel ismeri el Domokos munkájának eredményeit, mint „a finn–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának bizonyára még hosszabb ideig a legfontosabb forrása”-t méltatja, de objektív hangon elmondja vele kapcsolatos fenntartásait, s szükségesnek tartja – és több lapon keresztül el is végzi – „a könyv pontatlanságainak, megjegyzést kívánó adatainak közel teljes felsorolását és helyreigazítását”, s kiegészítéseket is csatol hozzá. Domokos Péter munkája Molnár kiegészítéseivel és helyesbítéseivel együtt teljesebbé, a finn–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának pontosabb, használhatóbb segédletévé vált.

A Könyv és könyvtár X. kötetének külseje – szép papírja, kitűnő nyomdai kiállítása (ez az Alföldi Nyomda jó munkáját dicséri) és külső borítója (18. század végi metszet Debrecenről) – méltó belső, tartalmi igényességéhez és gazdagságához.

FÜLÖP GÉZA

Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek. Ismeretes, hogy Lengyelországban milyen széles körű könyv-, sajtó- és általában: művelődéstörténeti kutatások folynak, és hogy e kutatások számára milyen sok intézet, tudományos műhely és publikálási lehe-

tőség áll rendelkezésre. Ezt az élénk kultúrtörténeti tevékenységet nem lehet megfelelő alapvető kézikönyvek, összefoglalások nélkül eredményesen folytatni; nem csoda tehát, ha az utóbbi években sorra jelennek meg Lengyelországban azok a művek, amelyek mögött általában egész kollektívák jól szervezett, sokszor egy évtizednél is hosszabb ideig tartó munkássága rejlik.

A lengyel könyvtörténeti kutatások egyik központja Wrocławban van. Itt jelenik meg a *Studia o Książce* című könyvtörténeti, periódikus kiadvány, amelynek köteteit folyóiratunkban ismertetni szoktuk. Itt székelt a Lengyel Tudományos Akadémia kiadványállalata is, amely az utóbbi években több fontos könyv- és sajtótörténeti munkát adott ki. A könyvtörténeti jellegű kiadványok közül is kiemelkedik az az összeállítás, amely a lengyelországi könyvtörténeti kutatások számára igen nagy segítséget nyújt: a *Słownik pracowników Książki Polskiej*. (1972). A betűrendes lexikon a tágabb értelemben vett könyvtörténettel kapcsolatos címszókat tartalmazza. (Könyvtörténeten ugyanis Lengyelországban is – miként mi használjuk újabban e fogalmat – mindazt a stúdiomot értik, ami valamilyen módon kapcsolódik a könyvhöz.) Kiterjed ezért a lexikon – többek közt – a lengyel könyvnyomtatás, könyvkereskedelem, könyvkiadás és az olvasóközönség történetével kapcsolatos legfontosabb fogalmakra.

Folyamatban vannak olyan kézikönyvek megjelentetése is, amelyek valamennyi lengyel történeti kutatás számára alapvetőek. Ilyen pl. az új lengyel életrajzi lexikon, amely füzetenként jelenik meg. 1976-ban már a 21. kötetnél tartott és 85 füzetet foglalt magába. (*Polski Słownik Biograficzny*).

Előrehaladtak az új lengyel összefoglaló irodalomtörténeti bibliográfia (*Nowy Korbut*) munkálatai is. A korszakonként megszerkesztett kötetek az egyes írókra vonatkozó irodalomon kívül az írók életrajzát és műveit is tartalmazzák. Rendelkeznek általános, művelődéstörténeti jellegű fejezetekkel is.

Számos nagyobb gyűjteménynek elkészült már a kéziratos anyagáról a nyomtatott katalógusa, sok helyen pedig most folynak a feltáró munkálatok. Például a Lengyel Tudományos Akadémia krakkói könyvtárában eddig négy kötet készült el a sokszorosított kézirat-katalógusokból. (*Katalog rękopisów biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*). E kötetek a mintegy nyolc ezer kéziratnak a felét tárták fel, a kutatást megkönnyítő mutatókkal és regiszterekkel. A magyar vonatkozású anyagot is tartalmazó kéziratgyűjtemény, e fontos segédeszköz elkészültével, még nagyobb segítséget tud nyújtani a kutatás számára.

A lengyelországi sajtótörténeti kutatások több központtal is rendelkeznek. Ezek közül az egyik legjelentősebb a 19. és 20. századi lengyel sajtó történetét kutatja, a lengyel irodalomtörténeti intézet keretében (*Pracownia historia czasopiśmiennictwa polskiego XIX i XX wieku PAN*). Kiadványuk a *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, korábban évkönyv, újabban pedig negyedévenként megjelenő folyóirat formájában kerül kiadásra. Van a lengyelországi sajtókutatásnak egy központja Krakkóban is, amelyik főként a jelenkori sajtóval foglalkozik. (*Osrodek Badan Prasoznawczych*). Részt vesz benne az intézetnek a szervezésében, de széles körű szakember- és kutatói-gárda bevonásával a közelmúltban készült el, és jelent meg egy sajtóval kapcsolatos, értékes enciklopédia. (*Encyklopedia wiedzy o prasie*.)¹

A kötet betűrendben azokat a címszókat tartalmazza – szám szerint mintegy kétezret – amelyek a sajtóval kapcsolatban leginkább előfordulhatnak. Például ilyeneket: hírügynökségek, szerkesztőségi archívum, lengyel sajtókutatás, autotípia, a folyóiratok különböző típusai, tárcsa, a lengyel sajtó története, szerkesztőség, szatíra stb. Az egyes

¹ *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Szerk. Juliana MAŚLANKI, bev. Walery PISAREK. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1976. 284. l. Osrodek Badan Prasoznawczych.

cikkeknél — amennyiben a téma indokolja — nem hiányzanak a történeti áttekintések sem. Találunk a fejezetek között határozottan sajtótörténeti jellegűt is. Bár egyes lapok címei — csakúgy, mint egyes személyek — nem kerültek fejezetcímekként a lexikonba, de a jelentősebb lapokkal és személyekkel az egyes fejezetekben találkozunk. A hosszabb, tartalmasabb fejezetek végén rövid, de a nemzetközi szakirodalomra is utaló bibliográfia található, ami a kötet tudományos igényű felhasználását nagyban elősegíti. Ezt az igényt szolgálja az egész összeállítás magas, tudományos színvonalán kívül az a gyakorlat is, hogy a lexikon az egyes címszavakhoz közli a fogalom megfelelő angol, német és orosz nevét is. Ez, valamint a kötet végén található angol—lengyel, német—lengyel, francia—lengyel és orosz—lengyel nyelvű szakkifejezéseket tartalmazó összeállítás azért is indokolt, mert a sajtókutatással kapcsolatos számos új fogalom neve még sokszor vitatott, nem végleges, vagy többértelmű. Ebből a szótárból tűnik ki pl., hogy a lengyel nyelvben — hasonlóképpen a magyarhoz — csak három szóval, kissé körülményesen fejezik ki azt a fogalmat, amit a németben egy (Massenmedien), az angolban két rövid szóval (mass media) neveznek. (Tömegkommunikációs eszköz, árodki kommunikowania masowego.) A kötet, amelynek élén a szerkesztő bizottság elnökének, Walery Pisareknek a bevezetője olvasható, a lengyel sajtótudomány újabb értékes eredménye.

A lengyel sajtótudomány a sajtótörténet terén is értékes új eredményeket mondhat magáénak. 1976-ban, a Lengyel Tudományos Akadémia kiadásában a három kötetre tervezett lengyel sajtótörténeti szintézisnek megjelent a két első kötete. (*Prasa Polska w latach 1661—1864*, és *Prasa Polska w latach 1864—1918*.)² Ez az összefoglalás első ízben nyújt tájékoztatást a teljes lengyel sajtótörténetről. Mindeddig hiányzott a lengyel sajtó történetének bármilyen összefoglalása is, noha a lengyel hírlapirodalom — Kelet-Európában az elsők között — már 1661-ben megindult, lengyel nyelven.

Az utóbbi évek lengyelországi sajtó- és könyvtörténeti kutatásainak a fentiekben csak hiányosan és vázlatosan ismertetett eredményei csak úgy születhettek meg, hogy e munkákat országos méretekben, tervszerűen és szervezeten végzik. A Lengyel Tudományos Akadémia egyes intézeteinek és szakembereinek irányításával, de a tudományos könyvtárak és az egyetemek bevonásával készültek a fenti művek, és így folynak a további munkálatok is. Ez az együttműködés csak úgy jöhetett létre, hogy a könyvtárak a tudományos együttműködés terén is nyitott intézmények Lengyelországban: nem zárkóztak be saját technikai problémáik köré gyártott, öncélú elméletek váraiba, hanem a könyvtáros munka részének tekintik, hogy gyűjteményeik gazdag forrásanyagát az országos tudományos vállalkozások kereteiben is feltárják. Az Akadémia és más tudományos intézmények által irányított tudományos vállalkozások pedig nagy átgondoltságot mutatnak: nem alkalmi, periferikus és személyekhez kötött feladatokra fecsérelnek a társadalmi szervezethez által rendelkezésükre álló nem csekély lehetőségeket, hanem azokra az alapvető tudományos feladatokra koncentrálnak, amelyek nélkül a társadalomtudományi kutatások nem fejlődhetnek tovább.

KÓKAY GYÖRGY

Islám könyvművészeti kiállítás. A londoni Hayward Galleryben az Arts Council of Great Britain a World of Islam Festival Trust-tel közösen mintegy huszonhárom ország gyűjteményei anyagából iszlám művészeti kiállítást rendezett. A nagy érdeklődésre számot tartó kiállítást 1976. április 6-án nyitotta meg az angol királynő. Magyarországból

² *Prasa Polska w latach 1661—1864*. Historia prasy polskiej pod redakcją Jerzego LOJKA. Warszawa, 1976. 414. l. *Polska Akad. Nauk. és: Prasa Polska w latach 1864—1918*. Warszawa, 1976. — E kötetek ismertetésére még visszatérünk.

a Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum küldött műtárgyakat Londonba. A kiállított tárgyak eredetüket tekintve lényegében az egész mohamedán világ területéről kerültek ki, Indiától egészen Marokkóig. A kiállított fém, kerámia, textil, márvány stb. tárgyak mellett bemutatásra kerültek az iszlám könyvművészet válogatott darabjai is. Magára a könyvkiállításra a British Museumban került sor a British Library Authority rendezésében.

A legrégebb bemutatott kézirat az i. u. 9. századból származik, a legújabb a tizenkilencedik században készült. A kiállított művek többsége Korán. A legkorábbiak csupán egyes lapok a szentkönyvből. Talán a legnagyobb figyelemre — az iszlám viszonylatban ritkaságnak számító illusztrált, perzsa kódexek tartanak számot. A páratlan technikával készült élénk színű illusztrációk méltó társai a korabeli európai miniatúráknak. A képes perzsa kódexek többsége a 15–16. századból származik. A kötetek között található Hafiz, Firdauszi, Nizám és Szádi kéziratosa verseskönyvei. Az arab kézírás gyönyörűen kalligrafált különböző típusai fellelhetők a kéziratokon. A főleg geometriai díszítésű bőrkötések majd minden csoportjából kerül egy-egy darab bemutatásra.

A kiállított kéziratokat nagy gonddal és hozzáértéssel Afrika, Ázsia, Európa és Amerika könyvtáraiból, köz- és magángyűjteményeiből válogatták össze. A mohamedán országok közül Egyiptom, Irán, Líbia, Irak, Szíria, és Tunisz küldött anyagot.

Az Iszlám művészeti kiállítás anyagáról tudományos igényű katalógus készült (*The Arts of Islam*, [London] 1976. The Arts Council of Great Britain. 396 p.), amelyből mintegy hetven oldal foglalkozik a kiállított könyvekkel. A katalógus külön érdeme, hogy mindegyik tárgyról képet közöl, amely alatt felsorolja a vonatkozó irodalmat is, ezek részletezése a könyv végén, a Bibliográfia részben található meg. Egy további fejezet az Iszlám művészetével foglalkozó alapvető műveket sorolja fel.

BATÁRI GYULA

SZEMLE

Bethlen Gábor korának költészete. Sajtó alá rendezte: KOMLOVSZKI Tibor és STOLL Béla. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézet. 652 l. (Régi Magyar Költők Tára, XVII/8.)

A nagymúltú sorozatról többféle tévedés van forgalomban. Az egyik mindenestre az, hogy az RMKT a maga betűhív közlésformájával és kritikai apparátusával elsősorban és kizárólag az irodalomtörténészek (s legfeljebb a nyelvészek) szűk szakmai érdeklődését van hivatva kielégíteni. Ebben sok az igazság, de ha meggondoljuk, hogy egy-egy kötet mögött mennyi kéziratári és könyvtári kutatás, textológiai és bibliográfiai munka húzódik meg, akkor be kell látnunk, hogy ez nem a teljes igazság.

Az RMKT legalább annyi kéziratkutatósi, paleográfiai, nyomda-, könyv- és könyvtártörténeti ismeretet követel meg, mint bármely igényes könyvtörténeti vállalkozás. De persze többet is, hiszen az általa vizsgált problémák jelentős részben beleágyazódnak a genealógia, a helytörténet, politika- és művelődéstörténet területébe, hogy végső fokon megállapítható legyen mindezekből az irodalomtörténeti közegeredmény. Az RMKT XVII. századi sorozatának jelenlegi 8. kötetét tehát nemcsak úgy üdvözölhetjük, mint irodalomtörténeti eseményt.

A szerkesztők, miközben nehéz textológiai problémák sorát oldották meg, nem csupán részeredményeik jutottak el, hanem olykor (és nem is ritkán) tudományos dolgozat értékével felérő apparátust állítottak össze. Stoll Béla például egy olyan, megírásra kész munka anyagát sűrítette össze a *Csepreg romlásáról* szóló vers stemmájába, mely megfelelően kidolgozva szenzációs közlemény lehetett volna (550—553.). Komlovszki Tibor is hasonlóképp járt el a „két” Gyulai Márton személyét azonosító jegyzetében (581—583.), valamint Tállyai Pál esetében is a *Historia de venatione divi Maximiliani* kapcsán, mely-

nek forrását Stephanus Vinandus Pighius *Hercules prodicius* (Antwerpen, 1587.) c. művében jelölte meg (593—595.).

A szerkesztők forrásfeltáró munkáját többen is segítették egy-egy cikkértékű anyag átadásával, lemondva ezáltal a publikálás lehetőségéről, a prioritás jogáról. Borsa Gedeon egy könyvtáblából kiáztatott széphistória-töredékkel (*Pyramus és Thysbe*, no. 117.), Dörnyei Sándor 18 sor terjedelmű ismeretlen kéziratossal (no. 71.), Klaniczay Tibor a Vatikáni Könyvtárban őrzött Pighius-szöveg másolatával és biográfiai adatokkal (no. 116.), Ritoók Zsigmondné egy terjedelmes széphistória-töredékkel (*Jázon és Medea*, no. 104.), Sólyom Jenő a *Csepreg romlásáról* szóló ének egy újabb, ismeretlen másolatával (no. 91.), Szörényi László ismeretlen RMK-kötetek felfedezésével (nos. 26—27.), Varga Imre pedig az előszóban is jelzett sokoldalú segítségével.

A nagy gonddal, filológiai akribiáival létre jött kötet azonban, ha eljuthatna nagyobb hazai könyvtárainkba, „céhbeli” igényeken kívül más célokat is szolgálhatna. Például a helytörténeti kutatásokat. Vajon hány könyvtár tájékoztató szolgálata ajánlja vidéki kis- és nagyközségek kutatóinak figyelmébe az RMKT köteteit? Hány helytörténeti munka jegyzetei közt lehet találkozni az RMKT-val? Hirtelenjében csak egyre tudnánk hivatkozni, de reméljük több is van: a GAÁL József szerkesztette *Dévaványa története* (1977) c. kiadványra, mely számontartja Ványai Illés és Ványai János versírókat, épp a szóban forgó 8. kötet alapján. De ezen felül egész tájegységek vannak érdekelve: Sárospatak és környéke (Szerencs, Bekecs, Tarcál, Tokaj, Mezőzombor, Gönc), Gyöngyös, Debrecen, Kecskemét, valamint a Dunántúl nagyobb városai (Kőszeg, Sárvár, Csepreg, Pápa, Szombathely), nem is beszélve természetesen a számtalan kisebb helységről, ahol ezek az énekszerzők, hánytatott életük folyamán, átmenetileg tartózkodtak.

Valamennyi közül Bodrogkeresztúr járt a legjobban, mert Stoll Béla kutatásai egy „új” költő és tudós egyéniséget analizáltak ki a „számára”. Ez pedig nem kisebb író, mint az eddigi Szilvás-Újfalvi Imrével összecserélt ÚJFALVI KATONA Imre (1572–1610), aki változatos életpálya után (Sáros-patak, Wittenberg, Heidelberg, Szepsi, Gönc) végül is Bodrogkeresztúron lelkészkedett, s innen küldte ki utolsó művét Heidelbergbe, a nagy hírű David Pareus-hoz, aki előszót írt hozzá. Minthogy a fiatal szerző időközben Keresztúron elhunyt, *Tractatusát* Pécseli Király Imre — korának neves énekszerzője — adta ki Frankfurtban, 1611-ben (RMK III. 1095.). Újfalvi Katona Imre életrajzát kései utódja, Tasnádi Nagy József prédikátor írta meg 1806-ban, jelölve annak, hogy emléke évszázadok múltán sem merült feledésbe. Ily módon, ha a bodrogkeresztúri helytörténészek számontartják az RMKT XVII/8. kötetét, Anonymus (Györffy György által feltételezett) ott-tartózkodásától nemcsak a keresztúri születésű Barczafalvi Szabó Dávidig vezethetik a községükkel kapcsolatba került neves író-személyiségek listáját, hanem közbeiktatják immár Újfalvi Katona Imrét is.

Olvasás közben kevés javítani valót adott a kötet. A főszöveg betűhív anyaga pusztán olvasás révén egyébként sem javítható, csak a nyilvánvaló sajtóhibák és a szokatlan olvasatok kelhetnek gyanút. Címzőszövegben fordul elő: Szepsi Korocz Györgynél a *Korposon való versec*, melynek első szavát nyilvánvaló betűcserék zavarják (151. l.), és Vásárhelyi Kerekes Istvánnál a *χαριστοφρον*, melynek első betűje „kappa” helyett szedeshibából torzult el (231. l.). A szó még kétszer fordul elő a könyvben, pontatlan ékezővel ugyan, de jól (545–546.). Ízlés dolga egyébként, hogy a görög és latin verzál-betűtípusokat miért jó összekeverni, ha az egyik kurzív, a másik nem (vö. 151. l.). Szokatlan olvasatnak tűnik a *Jázon és Medea*-törredék 706. sorában: „Piros és szép gyenge tete-me (?) vala” feltehetően „termete” helyett (293. l.). A jegyzetek között a no. 139.-nél stórfamegfelelések miatt utalni kellett volna a 157. számúra és viszont. Bibliográfiában nem idézhető az akadémiai *Irodalomtörténeti Kézikönyv* Pirnát Antal műveként (a 42. jegyzet végén, 524. l.). Tördelési hiba, hogy az *Epitaphium regis Cypr*i 43. sorának lábjegyzete az előző oldalon (15.) maradt.

A névmutatóban általános jelenség a görög személynevek következtetlen átírása (Aristoteles, Isocrates, Szolón stb.), a latin auktorok „helyreállíthatatlan” kiemelése a rosszul alkalmazott vesszők miatt (így

lesz: Quintus Flaccus, Horatius, Publius Naso Ovidius, P. Maro Vergilius). Téves volt Curtius Rufust a Quintushoz besorolni. Magyar szerzőkkel is van baj: KÖNIG Györgyöt legalább a névmutatóban azonosítani lehetett volna Király Györggyel, Cvittingert nem „w”-vel írjuk, Váczy Pétert pedig nem „i”-vel. Néhány hiányzó keresztnevet is könnyedén ki lehetett volna pótolni (Bonfinius, Claudianus).

Végül is, ez a néhány javítatlanul maradt pontatlanság nem feledtetheti el az RMKT mostani és korábbi köteteinek tudományos és művelődéstörténeti értékét, melyet egyforma nyomatékkal és ismételten szeretnénk hangsúlyozni.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Mészáros István: Iskolai jegyzőkönyv a XVI—XVII. század fordulójáról. Bp. Akadémiai Kiadó, 1976. 89 l. (Nyelvtudományi értekezések 90.)

A Csáky család levéltárában, az Országos Levéltárban, található egy iskolás-könyv, amelyet Szepsi mezőváros iskolájában írtak 1587–1607 között. Ezt az iskoláskönyvet, annak keletkezését, tartalmát, tananyagát dolgozta fel Mészáros István. A jegyzetkönyv jelentőségét az adja, hogy jelenleg ez a legkorábbi, összefüggő magyar szövegrészeket is tartalmazó diákjegyzet, amely bizonyíték egyúttal arra is, hogy iskoláinkban az ismereteket a beszélt és leírt anyanyelv segítségével tanították és tanulták.

A jegyzetkönyv protestáns iskolában keletkezett, egy olyan iskolatípusban, amelyet a XVII—XVIII. században gimnáziumnak neveznek majd. Az oktatás első 3–5 évében a latin grammatika jelentette a tanulmányok alapját. Az utána következő 2–3 éves retorikai-poétikai tagozatban ezeken az alapokon folyt a köznapilatin beszéd begyakorlása, a levélfogalmazás elsajátítása, a prédikáció szerkesztése. A szerző által felfedezett és ismertett jegyzetkönyv is ilyen retorikai tananyagot oktató iskolában jött létre. Tulajdonosa Meray István volt, aki kinőve az iskolából a füzetet tovább adta öccsének, Meray Jánosnak. Az általuk írt törzsanyagon kívül más írású szövegrészek is találhatóak a füzetben, tehát több „tulajdonos”-sal is rendelkezett a jegyzet. Az iskolai tananyagon kívül családi feljegyzések, hadi események beírása teszi nagyon érdekessé a füzetet. A korszak nagy eseményei mellett egy kisebb közönség, Szepsi, és egy család életében lejátszódo eseményekről értesülve életközbe

kerül a kor, annak iskolája, diákjainak mindennapja.

A jegyzetkönyv tartalma szerint a diákok Szepsiben a komplex retorika keretében fejleszítették tovább a latin nyelv tudását, „clarissimus vir dominus Vincentius Polac” vezetésével. A jegyzett tananyag egy része ún. frázisgyűjtemény, a másik nagy egység pedig fordítási és fogalmazási gyakorlószöveg. A jegyzetkönyv tartalmi vizsgálatából kiderült, hogy ez a gyűjtemény is egy, a pedagógus egykori, iskolás korában írt, azután a tanításban újra felhasználott, továbbadott kéziratos iskolai jegyzete alapján készült. A fentiek mellett tartalmaz még egy sajátos módszerű verstani gyakorlatot, két erkölcsi-nevelési célzatú olvasmányt és egy karácsonyi prédikáció-szerkesztést.

A frázisgyűjtemény példának többségét Ciceró műveiből vett mondatok alkotják. A sok íráshiba ellenére az látszik, hogy a mintaszövegeket jó magyar fordításban látta maga előtt a leíró, ami elődeinek munkáin csiszolódott ki. Néhány frázis fordítása a korabeli városok, mezővárosok magisztrátusáról tudósít. Hadd adjunk egy példát erre: tribunus plebis — község előtt járó. A miles szó fordítása pedig mindig „vitéz”, ami ugyancsak a szöveg aktualitását bizonyítja. A fordítási-fogalmazási gyakorlószövegek között is számos konkrét levélrészlet van. Az egyik szerint „... mostan az szüret csak az ajtónk előtt lévén, arra való készülés embert nem engedi a tanulásba be merülni.” A levélfogalmazványok között van egy különös érdekességű, amely Mátyás korabeli személyes emléket tartalmaz, és itt nevezi magát a füzetben egyetlen alkalommal görögül a levélíró.

Az olvasmányok között időtlen és személytelen buzdító szövegeket másoltak le a jegyzet írói, aminek azért akad nagyon egyenes következtetése is: „... még költésünk is tanítóinktól ne szánjuk, csak-hogy tanítson.” A gyakorló verseknek semmiféle magyar vonatkozása nincs, forrásuk egyelőre tisztázatlan. A szepsi iskolából megismerhetünk egy karácsonyi prédikációt, ezt a műfajt itt dispositiónak nevezték.

A jegyzetkönyv tartalmának ismertetése után a benne levő tananyagot Mészáros István összehasonlította a korabeli magyar és külföldi forrásokkal. A hazai gyakorlatban a löcsei iskola, külföldi forrás pedig a braunschweigi iskola tanrendje volt. A tananyag alapján a Szepsiben levő iskola olyan iskolatípus volt, ahol nemcsak alapismereteket, azaz latin grammatikát, hanem retorikát és poétikát is lehetett tanítani. Ez az iskolatípus az 1648-as

sárospataki zsinat szerint osztályozott iskolatípusok között a második csoportba tartozik. De a zsinati határozatok között már nem szerepel Szepsi neve, tehát erre az időre már visszasüllyedt az iskola „fokozata”.

Az iskoláskönyv egyszer már említett életszerűségét fokozza, hogy számos korabeli politikai, vallási, hadi eseményt is megörökített, kiegészítve a helyi érdekeltiséggel. A frázisgyűjteményben Eger eleste szerepel, és Cicerótól távol ilyen mondatokat olvashatunk: „... az én gondolatom ez mostani házáknak háborúságában és Istennek külömb-külobmbféle ostoni között ugyan haboz: nem tudván, mely részre kellene hajlani és minemű orvossággal élni...” Basta neve Bastia írásmóddal az iskolába is bevonult: „Bastianak neve általhágtá az Havast és az Dunát által úszta...”

A jegyzetkönyv a pedagógiatörténeti forráson kívül értékes adalék a korabeli magyar helyesíráshoz is. A szerző kiemelte a magyar szöveg helyesírási és nyelvi sajátosságait is, és hangsúlyozza, hogy helyesírásunk fejlődésének kutatásában érdemes figyelembe venni az iskolai dokumentumokat is, hiszen a spontán írás-gyakorlatot és a leendő írók helyesírását az iskolai oktatás is alakította. A nyelvi sajátosságok közül példaként az e hangzónak az erősen nyílt, á-ba hajló ejtését hozzuk fel. Ennek írásban való rögzítését kétféleképpen kísérelték meg: vagy a latinos ae-nek a' formájában, vagy e-vel. Ez utóbbi nagyon félreérthető is lehetett. Az egyik latin frázis fordításában az utóbbi helyesírással írva, a lélek a test „fajadalmaul” adatott az embernek és nem, mint a latinban, fejedelmül.

Az iskolai jegyzetkönyv feldolgozásának értékét, használhatóságát nagy mértékben növeli, hogy a feldolgozással együtt egyúttal forráskiadás is, tehát az érdeklődő a megközelítő betűhűséggel átírt teljes szövegközlést is tanulmányozhatja.

A forráskiadásnak és feldolgozásnak a fent említett érdemei mellett a kötet a magyarországi könyvtörténetnek is forrása. Ugyanis kódexlapba van kötve. Borítólappja egy XV. századi missale notatum, áldozócsütörtök ünnepének lecketörökét, és áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnap miseszövegét tartalmazza. A szövegösszehasonlításakor csak egy biztos támpontunk maradt: a kódexlap nem esztergomi ritusú. Az áldozócsütörtök nyolcadába eső vasárnap offertorium szövege nem egyezik az esztergomi missale szövegével. De azonos a római, a krakkói, a domonkos, a pálos missale szövegével. Ez a szövegösszehasonlítás arra bizonyított,

hogy a jegyzetfüzetet egészen bizonyosan Szepsiben vagy a környékén talált kódexbe kötötték. Mivel a kódexlapon egykorú írással előfordul a Meray név, a bekötés ténye is egykorú a jegyzetkönyv keletkezésével.

KÖRMENDY KINGA

Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919—1945. Összeállította és a bevezetőt írta: MARKOVITS Györgyi. Bp. 1975. Gondolat K. 344. l.

Markovits Györgyi *A cenzúra árnyékában*, a „*Terjesztését megtiltom*” című sikeres gyűjtemények után egy újabb antológiával jelentkezett, amely az 1919—1945 közötti szovjetunióbeli és nyugati magyar emigráns írók és publicisták eddig nagyrészt ismeretlen írásaiból válogatott egy kötetnyit. Munkájának fő forrása a könyvtárakban őrzött — meglehetősen kiaknázatlan — legális és illegális sajtóanyag, valamint a sok meglepetést és értéket rejtő aprónyomatványok gyűjteménye, amelyeket Markovits Györgyinel alaposabban kevesen ismernek. E könyvtári források az antifasiszta küzdelem értékes és fontos írásos dokumentumai, amelyeknek egyszerre van könyvtörténeti és irodalomtörténeti jelentősége. A történelmi idők fenyegető fasiszta veszélyével szemben a haladó baloldali írók az irodalom széles skáláján, szinte minden műfajban harcoltak. Így tehát a kötetben egymást váltják a versek, novellák, művészeti és politikai esszék, újságcikkek, tudósítások, röpiratok és naptárak.

A gyűjtemény gazdag anyaga négy nagy fejezetre osztható, az események sorrendjében különül el egymástól: „*Dallá halnotok így kell...*” (1919—1932), „*Őrzők vigyázzatok a strázsán!*” (1933—1938), „*Hogy az ember ismét emberré legyen!*” (1939—1944), *Sorsforduló* (1945). Minden fejezetet egy programadó mottó nyit meg Ady Endre, Radnóti Miklós, Bálint György és Havas Endre írásaiból. A négy nagy csoportban található írások viszont nem követnek valamiféle rendszert (időrend vagy tematika), feltehetően a szerkesztés változtatossága kívánta így, azzal a szándékkal, hogy a gyűjtemény műfaji színességét, olvasmányosságát biztosítsa. Így tehát az egész antológián keresztül különböző műfajú csoportból és időből származó dokumentumok váltják egymást.

A kötetben szereplő szerzők írásainak jó része ismeretlen ugyan, de a nevük nem, mint például Illés Béla karcolata (*Pillanatsfelvétel*); Illyés Gyula versei (*Kronstadt-i pályaudvar*, *Ertünk elhulló proletár halot-*

tak); Kassák Lajos tanulmánya (*Leninről*) és versei (*Az idő szomorúságában*, *Márciusok*); Lengyel József elbeszélése (*Favágók között*) és Lukács György elvi cikkei (*Magyarországnak választania kell a nemzeti és idegen érdekek között*, *Sorsforduló*).

A szerzők másik csoportja már kevésbé ismert neveket vonultat fel: Czákó Ambró, Hunya István, Olexo Endre stb. A harmadik csoport szerző nélküli szövegeket tartalmaz, többek között olyan röpiratokat vagy programokat, mint a *Proletárok!* (A KMP Bécsben kiadott röplapja), *Nem szabad* (Ismeretlen szerző verse), *Fölvívás Amerika magyar értelmiségéhez*, *A moszkvai Új Hang programja*, *A Magyar Nemzeti Függetlenség hírei* stb.

A gyűjtemény szöveg-anyagát Markovits Györgyi gondos tanulmánya vezeti be, amely egyrészt jól eligazít az emigráció idézetekkel dokumentált rövid történeti és földrajzi áttekintésében, megrajzolja az emigráció jelentős egyéniségeinek portréit, szól az eszmei harc eszközeiről, a sajtóorgánumokról, szervezetekről, röplapokról és kiáltványokról. Másrészt tájékoztatja az olvasót a kötet felépítéséről és használatáról. Szöveggközlési precizitása kiterjed mindenre, közli a kötetbe felvett szövegek élén az eredeti megjelenés helyét és dátumát, másodközlés esetén pedig a közvetlen forrást is.

A gyűjtemény értékét emeli a nem kis számú illusztrációs anyag, amely azon kívül, hogy színessé és változatosabbá teszi a kötetet egy-egy érdekes és szép címlap, vagy eredeti szövegrész bemutatásával, eddig nem ismert forrásokat tesz közzé. Kár, hogy az illusztrációk kötetben való elhelyezése során helyenként üres féloldal is maradt. (Például: a *Magyar Lapok* Buenos Aires-i illusztrációjához, vagy a *franciaországi Magyar Nemzet Függetlenségi Mozgalom* Petőfi-bélyegéhez kerülhetett volna még egyéb felvétel is.)

Igen hasznos az a lexikális függelék is, amely az antológiában szereplő szerzők rövid életrajzát közli, de nem teljes pályaképet ad, hanem csak a gyűjtemény anyagának megfelelően a negyvenes évek közepéig kíséri figyelemmel működésüket.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek. Országos Gyarapodási Jegyzék. 1975. 1. sz. Szerk. KONDOR Imréné. 1976. Országos Széchényi Könyvtár.

Az *Országos Gyarapodási Jegyzék* mindkét sorozatának a — természettudományi és társadalomtudományi — megszűnté

(1961—1975) után a *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* kiadásával úgy tűnik, hogy az Országos Széchényi Könyvtár noha kevesebbet, de jobbat kíván nyújtani a társadalomtudományok kutatóinak, a könyvtárosoknak és az érdeklődőknek. A kiadvány célját az előszóban a szerkesztő — Kondor Imréné — a következőkben jelöli meg: „Az országba folyamatosan érkező, külföldi, a társadalom- és humán tudományok körébe eső összefoglaló jellegű külföldi könyvekről, a használók széles köre számára globális áttekintést kívánunk nyújtani. A kiadvány megtervezésénél a tudomány és a közművelés szolgálatában tevékenykedők... igényeit, felismert és várható szükségleteit vettük figyelembe.”

Az összeállítás válogatásának szempontjai szerint a hagyományosan értelmezett segédkönyveken — bibliográfiaiak, lexikonok, szótárak, címtárak — kívül azokat a könyveket regisztrálja a kiadvány, amelyeknek az eredeti célja az informálás, és az utolsó tíz évben jelentek meg. A kiadvány elrendezése a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*hoz hasonlóan az Egyetemes Tizedes Oszályozás rendszerét követi. A több témát is érintő címekről a teljes leírás tételszámára utalók készülnek. A könnyebb tájékozódást elsősorban a betűrendes mutató segíti elő, amely a tételszámra utaló egységes beűrendben, a leírásokban előforduló szerzők, testületi és egyéni közreműködők nevét, a címeket (főcímeket, kötetecímeket, sorozatcímeket) foglalja magába.

A címfelvételek — úttörő módon — az IFLA által a közelmúltban kidolgozott ISBD(M) szabvány alapján készültek. Itt kell megjegyezni, hogy a *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* címfelvételei a Könyvek Központi Katalógusához beküldött cédulák és nem a könyvek kézbevétele alapján készültek, ezért a bibliográfiai adatok pontosságát sem tudják magából a könyvből ellenőrizni. Természetesen a bibliográfiai hitelességről azért így sem mondanak le.

A kiadvány figyelemre méltó előszava röviden ismerteti a Könyvek Központi Katalógusa nyilvántartó, felvilágosító és az utóbbi időben kialakított cédula elosztó tevékenységét, — „clearing állomás”. Tájékoztatják a használót a bibliográfiai leírások jellegéről és elrendezéséről, továbbá a betűrendes mutató használatának módjáról, a betűrendezés elveiről, valamint a segédletekről.

A *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* ezen első száma 1456 tételt tartalmaz. Az egyes címfelvételek után feltüntetik a lelőhelyek kódját, illetve kódja-

it. Rövidítés és kiadói jegyzék — mintegy ötszáz kiadó nevével — egészíti ki az összeállítást. Végül közlik a lelőhely-könyvtárak kódjeleinek a feloldását is.

A jövő fogja majd eldönteni, hogy kik lesznek ennek az igazán hasznos kiadványnak a könyvtárosokon és a társadalomtudományi kutatók egy szűkebb csoportján kívül a használói. Kérdés, hogy vajon eljut-e az érdeklődők egy szélesebb csoportjához is — amint ez az összeállítók célkitűzéseiben is szerepel.

BATÁRI GYULA

Ila Bálint: Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 495 lap. (A Magyar Országos Levéltár kiadványa.)

Az 1932-ben megindult kutató és feltáró munka befejezéseket jelent meg az időközben meghalt Ila Bálint megyemongráfiájának összegező kötete. A megye településeinek népességadatait közreadó II. kötet (A—L.) 1944-ben, a III. kötet (M—R.) 1946-ban, a IV. kötet pedig (S—Zs.) 1969-ben látott napvilágot, s a lassú ütemű megjelenés egyaránt utal a feltárás nehézségeire és a feldolgozás nagy tapintatot és körültekintést igénylő voltára. Ila Bálint monográfikus feldolgozása végül a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének szorgalmazására vált teljessé, az utolsóként megjelent összegezés szerkesztési munkáiban pedig Szigeti Mihály vállalt jelentős szerepet.

A történész-levéltáros szerző elsőrendű feladatának azt tekintette, hogy levéltári adatok, oklevelek, dica- és dézsmajegyzékek felsorolásaiban fellelhető család-, falu-, erdő- és határnevekből képet alkosson Gömör megye etnikumáról, népességének évszázadokon keresztül vonuló változásáról, a keveredésről és migrációról a megtelepüléstől 1773-ig, az úrbérrendezésig. Mindezt teljesíthette volna úgy is, hogy statisztikai kimutatások, felsorolások és minősítések útján közelíti meg témáját. Ila azonban ennél többre vállalkozott: objektív adatokra támaszkodva, felhasználva a táblázatok szemléltető erejét és a statisztikai kimutatások bizonyítékát, az egykori Gömör megye gazdasági és társadalmi történetét kíséri nyomon, a birtoklási viszonyok változásairól, a paraszti és nemesi falvak pusztulásáról, a kialakuló gömöri bányászás kiváltságaiért folytatott harcáról, a jobbágyors alakulásáról, a reformáció nyomán fellángoló

vallási harcokról, valamint a Rákóczi-féle hadjárat gazdasági és társadalmi hatásáról szólva a több nemzetiségű megye teljes anyagi és szellemi kultúrája kibontakozik könyvében. Ennek során — bár nem helyezve tárgyalása középpontjába — szót ejt a megye iskolázási helyzetéről, valamint a különböző foglalkozási ágakat elemezve a papság és tanítóság szerepéről, így a kötetből Gömör megye közműveltségi képe is kikerekedik.

A monográfia most megjelent I. — a sorozatot teljessé tevő — kötetét nem nélkülözhetik a helytörténészek, nyelvészek, a régmúlt századok magyar művelődéstörténete iránt érdeklődő olvasók, így haszonnal forgathatják a XVI–XVIII. századi olvasási kultúra kérdéseit vizsgáló kutatók is.

—gh

Two Renaissance Book Hunters. The letters of Poggio Braccolini to Nicolaus de Niccolis. Transl., and ed.: Ph. W. G. GORDAU. New York—London 1974. 393 p. (Records of Civilisation: Sources and Studies XLI.)

A reneszánszsal megújuló európai művelődés könyvtörténetének az utókor számára átörökített legmaradandóbb produktuma az ókori klasszikusok felfedezése és másoltatása volt. Ebben a munkában kiemelkedő szerepet játszott Poggio Braccolini (1380—1459), aki kisebb megszakítással — 1418—1423 között Henry de Beaufort szolgálatában Angliában élt — közel ötven éven át a római pápai udvar adminisztrációjában tevékenykedett. Braccolini a XV. századi „könyvvadászok” egyik legeredményesebb képviselője, amiben jelentős segítséget nyújtott számára a pápai hivatalos életben betöltött pozíciója. Közel hétszáz ismert magánlevelében, melyeket mintegy kétszáz címzetthez írt, részletesen foglalkozik a napi politikai eseményekkel, magánügyeivel, terveivel — de elsősorban a könyvek felkutatása, azonosítása és másolása körüli problémákkal. „Vadásztársához” Nicolaus de Niccolisnak küldött 92 epistolája a könyvkutatók XV. századi történetének színes, eleven részletekben gazdag forrásai. Niccolis ugyancsak szenvedélyes könyvgyűjtő volt és bár nem dicsekedhetett olyan korszakos felfedezésekkel mint barátja, a könyvtártörténet jól ismeri nevét. 1437-ben bekövetkezett halála után hatalmas gyűjteményét a firenzei polgároknak hagyta, megvetve ezzel az első európai nyilvános könyvtár alapjait.

A kötetben kiadott leveleket felkutató, fordító és közreadó Ph. W. G. Gordau az

amerikai reneszánsz kutatás ismert képviselője. Bevezetőjében tudományos alaposággal mutatja be Braccolini és köre szellemi érdeklődését. A jegyzetekben további kutatásokat elősegítő információkat ad és közlést tesz a tárgyra vonatkozó bibliográfiái gyűjtését is. A szerkesztő munkájának értékét növeli annak a ténynek felismerése, hogy Braccolini a Niccolishoz írt epistoláit maga is kötetté formálta. Gordau ezt a koncepciót kibővítette és kiadványában Appendixként néhány más szerzőtől származó és Braccolininek másokhoz küldött írásait is közli. Ez utóbbiak közvetlenül kapcsolódnak a törzsanyaghoz és kiegészítik a Niccolishoz írt levelekben érintett könyvtörténeti motívumokat.

A kora legműveltebb humanistái közé tartozó Braccolini leveleiből kiderül, hogy a klasszikus latin auctorokkal való állandó foglalatossága mellett rendszeresen tanult görögül. Egyik 1416-ban írt epistolájában pedig vidám hangon adja elő héber tanítójával megessett történetét. Leveleinek legfontosabb mondanivalója azonban a görög-római szerzők elvesztettnek hitt, vagy hiányosan ismert kéziratainak felkutatása, másoltatása körüli gondjainak és örömeinek közlése. Tájékoztatja Niccolist Lucretius, Petronius, Vitruvius, Cicero és mások munkáinak újában feltárt leltérehelyeiről, a kéziratok állapotáról és beszámol barátjának könyvkutató terveiről is. Braccolini joggal feltételezte, hogy a németföldi, kelet-franciaországi, svájci, sőt egyes itáliai monasztériák évszázadokon keresztül érintetlenül megőrizték az ókori szerzők munkáit. Arra is gondolt, hogy nem csupán a könyvtárak polcain kell keresni az elfelejtett köteteket, hanem az épületek elhagyatott helyeibe is. Ennek a felismerésének köszönhető legnagyobb felfedezéseit. A kötetben két forrásból is megismerjük Braccolini és társai St. Gallenben végzett kutatómunkáját. Guarinus Veronensisnek írt beszámolójában elmeséli, hogy az egyik bástya alatti piskos, bűzös börtöncellában bukkant az első teljes Quintilius-kéziratra és sok más könyvtörténetileg is fontos kincsre. Az Appendixben közölt, nem tőle származó epistolák egyike Cincius Romanus tollából származik, aki ugyanezt a kalandot írja le egykori mesterének Franciscus de Fiananak. Romanus leveléből megtudjuk, hogy Poggio Braccolini és társai fakéregre írt könyvet is találtak és megállapították, hogy ez a tárgyi bizonyítéka a latin „liber” = könyv szó etimológiájának.

Braccolini sok egyéb mellett tájékoztatta Nicolaus de Niccolist egy tervezett magyarországi utazásáról is. Leveleiből kiderül, hogy 1422 kora tavaszán Pier de

Lamberteschius magával szeretne volna hozni Budára egy kereskedelmi delegáció tagjaként. Braccolini készült erre az expedícióra és több alkalommal is kérte barátját, hogy tartsa titokban tervét. Arról nem esik szó, hogy milyen diplomáciai manőver húzódtott meg e vállalkozás mögött. Talán nem lenne érdektelen annak felderítése, hogy Pier de Lamberteschius, Antonis Frontis, Phyllisius de Caponibus és Zenobius de Panzacijs, akik 1423. okt. 30-án kapták meg az utazási engedélyt, milyen rejtett politikai céllal indultak Budára. Braccolini azonban nem tartott velük, amit a hazai reneszánsz és könyvtörténeti kutatás csak sajnálhat. Aligha lehet kétséges, hogy a szenvedélyes „könyvvadász” magyarországi látogatása után számos, ma már ismeretlen hazai kódexről lenne tudomásunk, esetleg másolatunk. Braccolini további magyar kapcsolatáról, Hunyadi Jánossal folytatott levelezéséről már beszámolt a szakirodalom. (Csapodi Csaba; Fil. Közl. 1965. 153–158.)

A Ph. W. G. Gordau kiadásában, kitűnő angol fordításában megjelent Braccolini-levelek ismételt felhívják a figyelmet a a máshol és mások által is levont két tanulságra. Az egyik, hogy a reneszánszsal foglalkozó külföldi szakirodalomban számos magyar vonatkozású adat rejtőzhet. A másik, hogy talán még nincs végzetesen késő a hazai pincékben, padlásokon körülnézni —, ahogy Braccolini tette volna, ha eljut hozzánk.

DÁN RÓBERT

Josef Stummvoll: Technikgeschichte und Schrifttum. Kurze Einführung in die Probleme der Geschichte der Technik und bibliographische Dokumentation der Fachliteratur. Wien 1975, Österreichisches Institut für Bibliotheksforschung, Dokumentation und Informationswesen. (Biblioschriften Bd. 80) 120 l.

Josef Stummvoll, az Osztrák Nemzeti Könyvtár (ÖNB) nyugalmazott főigazgatója igen fontos tudománytörténeti és bibliográfiai művet jelentetett meg. A technika tudományágának fogalmát, sajátosságait, elvi, szerkezeti, fejlődési módszertani, kutatásszervezési kérdéseit, más tudományággal való kapcsolatát és mindehhez a bibliográfiai adattárat húsz fejezetben foglalta össze. Helyet kapott a technika történetének tudományági kialakulása egészen egyetemi szintig, szisztematikus osztályozása, annak sémái, metodikája különös tekintettel a fontosabb művekre. Szemléletes a régi technikai kéziratok emlékműve (privilegiumok, szabadalmak),

hasonlóan a nyomtatásban megjelent régi anyag, a kameralisztika. Ez utóbbihoz csatlakozik a kortárskritika és a kameralisztikai könyvtárak sora. Külön fejezet foglalkozik Gottfried Erich Rosenthal: *Litteratur der Technologie* (1795) c. munkájával. Stummvoll így indokolja meg e mű kiemelését: „In Anbetracht des grossen Umfanges des Rosenthalschen Werkes, das ausschliesslich auf einer Literatur beruht, die man auch im heutigen Sprachgebrauch als technisch und nicht mehr nur technologisch bezeichnen würde, ist daher die Annahme nicht unbegründet, dass der Bäckmeister, Schriftsteller, Bergkommissar und Mitglied von Akademien und Gelehrten-gesellschaften namens Rosenthal seiner Zeit weit voraus war und dass man ihm zuschreiben darf, als erster von »technischen« Dingen nicht nur im Sinne der Technik als techné (= Kunst) geschrieben zu haben.” Stummvoll ezen úttörő tudós-nak a méltatását két illusztrációval — több nincs is könyvében — hangsúlyozza: Rosenthal művéről készült címlapreprodukciókkal.

Ezután következnek 1850-ig a német szakbibliográfiák, majd a lezárt technikatörténeti bibliográfiák a második világháborúig és az 1945 óta napvilágot látottak. A jelenleg folyamatosak egész külön fejezetet kaptak.

A szerző regisztrálja a régebbi technikai folyóiratokat, a tanulmányokat, tartalmi utalásokkal kísérve. Ezt követik a technikatörténetirőrnak biobibliográfiai adatai: rövid életrajzok és a rájuk vonatkozó irodalom. Felsorakozik a témával kapcsolatos, mindennemű tájékoztató munka, kézikönyv, könyvjegyzékek, katalógusok jegyzékei. Az utolsó fejezet ún. kronológiai tábla (= Zeittafel) azon művek sora, amelyek időrendben tükrözik a technikai- és rokontudományok történetét, például: Werner Stein: *Kulturfahrplan. Die wichtigsten Daten der Kulturgeschichte von Anbeginn bis 1969* (München 1971), amely — természetesen időrendben osztályozza anyagát, évmilliókra megy vissza, de az első meghatározott kor időszámításunk előtt 800. Már e vázlatos ismertetés is megérezkelteti a technikatörténet kapcsolatát a kultúrával, a társadalmi tevékenységgel. Fejlődésmenetét, tudománypolitikai jelentőségét. Bőséges a határtudományokkal való kapcsolatának anyaga is. Értékesek specialistáinak dokumentálásai.

Tudománytörténeti jelentőségéhez hozzátartozik, hogy a genetikus szempont szerint válogatott dokumentumok visszatekintenek a régmúlt kutatási területeire s ennél fogva a múlt epikusán leíró jellegét tükrözik és vele szemben a mai módszert,

amely a tudományág minőségi csomópontjait, a fejlődési korszakok külső és belső okait igyekszik feltárni. A régi technikatörténeisz egyszerűen regisztrált, legjobb esetben rendezett is, a mai a fejlődés objektív törvényeit vizsgálja.

Stummvoll előszavában hangsúlyozza, hogy anyagának teljességéről nem lehet szó, középutat követett ebben, a teljesség re csak törekedni lehet; az anyaggyűjtése több évtizedre megy vissza, mintegy 1942-re, amikor a berlini Bibliothek des Reichspatentamtes helyettes vezetője volt és a kézirat 1972-ben lett nyomdakész. Hiszen számos megbízatása, teendője mellett csak nagy megerőltetéssel tudott időt szakítani hozzá. A mű részleteiben 1972-től kezdve a *Biblos* c. folyóiratban jelent meg (1973, 1974), e szövegek változtatásokon és kiegészítéseken mentek keresztül a jelenlegi kötethez viszonyítva, amely még Düsseldorfban a *Technikgeschichte in Einzeldarstellungen* c. sorozat 36. köteteként is kiadásra került.

Stummvoll műve a tudománytörténet számára általános érdekű, ezt tekintve a magyar technika- és tudománytörténet feltárásához is jó útmutató.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften aus der Sammlung der verst. David Solomon Sassoon. London, 1975. [19], 128, [3] l.

D. S. Sassoon (1882—1942) a héber kéziratoknak világszerte legnagyobb gyűjtője volt. Ezeket Spanyolországból, Olaszországból, Németországból és a Közel-keletről vásárolta. 11050 darab került a tulajdonába, a kairói genizából is számos töredék. A gyűjteménynek két kötetes katalógusa jelent meg s ennek alapján a tudós világ jól ismeri (D. S. Sassoon: *Ohel Dawid*. Oxford—London, 1932.).

1975. november 5-én 38 kézirat Zürichben aukcióra került. Legjelentősebbje Májmini arab Misna-kommentárjának autográf kézírata (16. szám), amelynek egy kötet az oxfordi Bodleianában van. Ez utóbbit Lord Huntingdon szerezte meg a XVII. században Damaszkuszban. (Májmini eredeti kézíratairól l. most Malachi Beit-Arié: *A Maimonides Autograph in the Rylands Gaster Genizah*. Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester. LVII. 1974. No. 1.) Ugyane szerző filozófiai művének, a Móre-nek autorizált héber fordítása is szerepelt az aukción (17. szám). Ez a XIV. századi Spanyolországban másolt kódex — a címer

tanúsága szerint — Leon és Castilia királyi háza számára készült.

Sámuel Drenitz két munkával szerepel (3., 30. szám). Az utóbbit e sorok írója azonosította. Megtudjuk, hogy londoni magángyűjtőnél további kézírata rejtezik (irodalmát l. *M. Könyvszemle*. XCI, 345.).

Aron Schreiber Herrlingen 1728-as Hagadájának (12. szám) párja a Kaufmann-gyűjteményben van (423. szám). Munkáságának sokfelé elvetődött darabjait össze kellene gyűjteni egyszer (l. cikkemet: *Isr. Wochenblatt*. LXVII. 1967. No. 16.).

Az Ábrahám b. Mátitja Treves Pesaróban, 1480-ban másolt és finoman illusztrált Máchorjának (28. szám) ikerestvére is itt van Budapesten a Kaufmann-gyűjteményben (380/I—II. szám). A miénk egy évvel fiatalabb. Egy harmadik — ugyanebből az évből — Pármába vetődött (900. szám). Érdemes rápillantani a képekre: azonosak.

A legértékesebb kéziratok a jeruzsálemi Héber Egyetem könyvtárába jutottak.

A katalógust pompás illusztrációk díszítik. Kár, hogy a 67. lapon levő fejjel lefelé lóg.

SCHEIBER SÁNDOR

Paul Hocks—Peter Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften 1789—1805. Von der politischen Revolution zur Literarrevolution. Stuttgart, 1975. 141 l. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

A folyóiratok és hírlapok jelentőségét az irodalomtörténeti kutatás még mindig nem eléggé ismerte fel, és főként nem vonta le e felismerés valamennyi következményét az irodalomtörténet szempontjából. Jellemző, hogy ilyenféle megállapításokkal még német sajtótörténeti összefoglalásokban is találkozunk, noha a német sajtó a tudományos feldolgozás terén még irigylésre méltó helyet foglal el.

Hogy a 18. század végi német irodalmi és politikai folyóiratokról készített összeállítás bevezetőjében a szerzők, Paul Hocks és Peter Schmidt mégis ismételni kényszerülnek a fenti panaszokat, azzal indokolják, hogy a 18. század végi, 19. század eleji folyóiratoknak sem mint felvilágosult eszmék népszerűsítőinek, sem pedig mint önálló, irodalmi műfajnak a feldolgozása nem történt meg. Éppen a klasszicizmus és a romantika korában nyert kanonizálást a három műfaj: a dráma, a líra és az epika, és ennek következtében az irodalomtudomány megfosztotta magát annak lehetőségétől, hogy a folyóiratot is irodalmi műfajként kezelje. Pedig a kor német (és hozzátehetjük: magyar) írói, szerkesz-

tői Schlegellel és Novalis-szal a folyóiratokban a szellemi erők egyesítésének a legfontosabb eszközét látták, és úgy érezték: velük az irodalom számára is új fejezet kezdődik.

Az összeállítás bizonyos mértékig alkalmat kíván adni a kutatásnak arra, hogy mulasztásait némileg pótolja. Az 1789–1805 közti időszak válogatott német folyóiratait kívánja bemutatni, jellemezni, és a velük kapcsolatos legszükségesebb tájékoztatást megadni. Wieland *Teutscher Mercurj*ától Schlegel *Europájáig* öt fejezetben tárgyalja a mű a folyóiratokat, vagyis a francia forradalom első németországi visszhangjától a frigyési porosz militarista állam összeomlásáig.

A szerzők a weimari klasszicista kör folyóirataival foglalkoznak először, majd a német forradalmi demokraták és liberálisok orgánumait veszik számba, és a koraromantika folyóirataival fejezik be a 18–19. század fordulója német folyóiratirodalmának szemelvényes áttekintését. Kézikönyv-szerűen tárgyalják az egyes korszakok legjellegzetesebb lapjait: vázlatosan, de a lényeges vonásokat kiemelve.

Megismertetnek az egyes folyóiratok irányzatával, programjával, szerkesztőivel és azok kapcsolataival. Tájékoztatót kapunk a folyóirat címváltozásairól, a kiadóról és a megjelenés időtartamáról. Segítséget nyújtanak a kutatóknak a példányok lelőhelyeire, jelzeteire nézve is, sőt, amennyiben sor került a lap újabb kiadására, közlik ennek adatait is. Bőséges névsort közölnek a munkatársak névsorából és tájékoztatást adnak a legfontosabb irodalomról is.

Paul Hocksnak és Peter Schmidtnek a 18. század végi német folyóiratirodalom szemelvényes bemutatására szerkesztett műve hasznosan járulhat hozzá ahhoz, hogy a jövőben az irodalom- és eszméleténeti kutatás komolyabban számoljon e folyóiratokkal. Számunkra még azért is tanulságos ez a kis összeállítás, mert a lapok jelentős része a magyar felvilágosultak körében ismert, olvasott sőt némelykor mintául és ösztönzésül szolgáló orgánumok voltak: Batsányiék, Kazinczyék is forgatták őket.

KÓKAY GYÖRGY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1977. III. 8. Terjedelem: 9,8 (A/5 ív)
77.4289 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Rozsondai Marianne</i> : Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések	101
<i>Karner Károly</i> : Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében	111
<i>Tasi József</i> : József Attila és a Korunk	134

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Barlay Ö. Szabolcs</i> : 400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága	156
<i>Kovács József László</i> : Irodalompartolás a reneszánsz Sopronban (1550–1631)	167
<i>Pavercsik Ilona</i> : Laurenz Brewer hagyatéki leltára	174
<i>Abrahamowicz, Zygmunt</i> – <i>Hopp Lajos</i> : Rákóczi és a török könyvnyomtatás	178
<i>Benedek András</i> : Még egyszer Doby Antal tiszatújlaki könyvtáráról	181
<i>Lengyel András</i> : Szabó Ervin két levele Kolozsvárra	183

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura” egyes kiadásainak problémái	187
<i>Varga Imre</i> : Magyar verseket tartalmazó casseli kiadvány 1638-ból	191

F I G Y E L Ő

(<i>k. gy.</i>): A Magyar Könyvszemle jubileuma	194
<i>Borsa Gedeon</i> : Rövid megjegyzés a legrégebb könyvtörténeti folyóiratról	196
<i>Fülöp Géza</i> : A debreceni KLTE Könyvtárának Évkönyve	197
<i>Kókay György</i> : Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek	199
<i>Batári Gyula</i> : Iszlám könyvművészeti kiállítás	201

S Z E M L E

Bethlen Gábor korának költészete. (RMKT XVII/8. köt. Bp. 1976.) (<i>V. Kovács Sándor</i>)	203
Mészáros István: Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról. Bp. 1976. (<i>Körmendy Kinga</i>)	204
Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919–1945. Összeáll. Markovits Györgyi. Bp. 1975. (<i>B. Juhász Erzsébet</i>)	206
Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek. Bp. 1976. (<i>Batári Gyula</i>)	206
Ila Bálint: Gömör megye története 1773-ig. Bp. 1976. (-gh)	207
Two Renaissance Book Hunters. New York–London 1974. (<i>Dán Róbert</i> .)	208
Stummvoll, Joseph: Technikgeschichte und Schrifttum. Wien, 1975. (<i>D. Szemző Piroska</i>)	209
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1975. (<i>Scheiber Sándor</i>)	210
P. Hocks–P. Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften. Stuttgart, 1975. (<i>Kókay György</i>)	210

SOMMAIRE

<i>Rozsondai, Marianne</i> : Anton Koberger et le commerce du livre au XV ^e siècle	101
<i>Karner, Károly</i> : La bibliothèque de deux bourgeois de Sopron au troisième quart du XVII ^e siècle	111
<i>Tasi, József</i> : La revue Korunk (Notre Époque) et Attila József	134

CONTRIBUTIONS

<i>Barlay, Ö. Szabolcs</i> : L'amitié de Boldizsár Batthyány et de Jean Aubry. (Des lettres et des factures de livres françaises d'il y a quatre siècles)	156
<i>Kovács, József László</i> : Patronage de la littérature à Sopron à l'époque de la Renaissance (1550 – 1631)	167
<i>Pavercsik, Ilona</i> : L'inventaire de la succession de Laurenz Brewer	174
<i>Abrahamowicz, Zygmunt – Hopp, Lajos</i> : Rákóczi et l'imprimerie turque	178
<i>Benedek, András</i> : Encore une fois sur la bibliothèque de Tiszaújlak d'Antal Doby	181
<i>Lengyel, András</i> : Deux lettres d'Ervin Szabó à Kolozsvár	183

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : Les problèmes de quelques éditions de „Nomenclatura” de Gábor Pesti	181
<i>Varga, Imre</i> : Une publication de Cassel de 1638, contenant des poèmes hongrois	191

CHRONIQUE

(<i>k. gy.</i>): L'anniversaire de la Revue pour l'Histoire du Livre	194
<i>Borsa, Gedeon</i> : Une remarque succincte sur la revue la plus ancienne de l'histoire du livre	196
<i>Fülöp, Géza</i> : L'Annuaire de la Bibliothèque de l'Université Lajos Kossuth de Debrecen	197
<i>Kókay, György</i> : Manuels polonais nouveaux sur l'histoire du livre et de la presse	199
<i>Batári, Gyula</i> : Une exposition de l'art de livre de l'Islam	201

REVUE

Bethlen Gábor korának költészete. (RMKT XVII/8.) – La poésie de l'époque de Gábor Bethlen. (Collection des Anciens Poètes Hongrois. XVII ^e siècle. vol. VIII.) Budapest, 1976. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	203
Mészáros, István: Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról. (Un livre de notes scolaires du tournant des XVI ^e et XVII ^e siècles.) Budapest, 1976. (<i>Körmendy, Kinga</i>)	204
Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai 1919–1945. (Textes rentrés. Écrits des antifascistes émigrés hongrois 1919–1945.) Rédigé par Györgyi Markovits. (<i>B. Juhász, Erzsébet</i>)	206
Ila, Bálint: Gömör megye története 1773-ig. (L'histoire du comitat Gömör jusqu'à 1773.) Budapest, 1976. (-gh)	207
Manuels étrangers des sciences sociales. Budapest, 1976. (<i>Batári, Gyula</i>)	206
Two Renaissance Book Hunters. New York – London 1974. (<i>Dán, Róbert</i>)	208
Stummvoll, Joseph: Technikgeschichte und Schrifttum. Wien, 1975. (<i>D. Szemző, Piroška</i>)	209
Katalog für bedeutende hebräische und samaritanische Handschriften. London, 1975. (<i>Sch. eiber, Sándor</i>)	210
P. Hocks – P. Schmidt: Literarische und politische Zeitschriften. Stuttgart, 1975. (<i>Kókay, György</i>)	210